

KRİZ DÖNEMLERİNDE PİYASA VE DEVLET

Editör: Prof. Dr. Cengiz AYTUN

IKSAD
Publishing House

KRİZ DÖNEMLERİNDE PİYASA VE DEVLET

Editör

Prof. Dr. Cengiz AYTUN

Yazarlar

Prof. Dr. Cengiz AYTUN

Doç. Dr. Özden AKIN

Doç. Dr. Soner AKIN

Doç. Dr. Pınar ÇUHADAR

Doç. Dr. Metin REYHANOĞLU

Doç. Dr. V. Alpagut YAVUZ

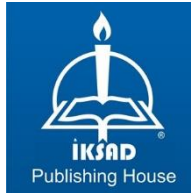
Dr. Öğr. Üyesi F. Merve EKİZ

Öğr. Gör. Dr. Orhan CENGİZ

Dr. R. Ebru CEYRAN

Arş. Gör. Dr. Sibel ÖRK ÖZEL

Arş. Gör. İsmnaz ÇINAR ŞAHİN

Copyright © 2021 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-8061-51-2
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2021
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Cengiz AYTUN.....1

BÖLÜM 1

KAPİTALİZMİN YAPISAL KRİZLERİ KARŞISINDA DEVLETİN KONUMU: KURAMSAL BİR TARTIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Orhan CENGİZ.....7

BÖLÜM 2

TÜRKİYE’DE COVID-19 DÖNEMİNDE UYGULANAN PARA VE MALİYE POLİTİKALARININ TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Cengiz AYTUN

Arş. Gör. İsmınaz ÇINAR ŞAHİN.....67

BÖLÜM 3

COVID 19 PANDEMİSİNİN DEVLET KAPASİTESİ ÜZERİNE ÖĞRETTİKLERİ

Doç. Dr. Pınar ÇUHADAR.....91

BÖLÜM 4

ŞİRKETLERİN POLİTİK FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE PAZAR DIŞI STRATEJİLERİNE BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Özden AKIN

Doç. Dr. Metin REYHANOĞLU.....121

BÖLÜM 5

KRİZ KOŞULLARINDA KARAR VERME

Doç. Dr. V. Alpagut YAVUZ.....153

BÖLÜM 6

21. YÜZYILDA AB ÜLKELERİNİN YAŞADIĞI HÜKÜMET KRİZLERİNİN, ÜYE ÜLKE EKONOMİLERİNE OLAN ETKİSİ

Doç. Dr. Soner AKIN.....183

BÖLÜM 7

KÜRESEL İKLİM KRİZİ: YAKLAŞIMLAR VE MÜCADELE

Dr. R. Ebru CEYRAN.....203

BÖLÜM 8

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA İKLİM KRİZİ SORUNUNA PİYASA VE DEVLET YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve EKİZ,

Arş. Gör. Dr. Sibel ÖRK ÖZEL.....221

ÖNSÖZ

Uygarlık tarihi boyunca insan toplulukları birçok ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Toplumsal dönüşümler, yaşanan krizlerin de değişip dönüşmesine neden olmuştur. Krizlerde devletin nasıl bir rol oynaması gerektiğine dair literatürde çok çeşitli tartışmalar bulunur. Devletin aktif bir rol oynaması gerektiğini ileri sürenlerin karşısında devletin olabildiğince tarafsız olması gerektiğini iddia edenler bulunur. Şüphesiz yaşamın gerçeklikleri uçlarda değil ara bölgelerde ortaya çıkar. Bu nedenle piyasa yanlıları ile devlet yanlıları arasındaki fikir ayrılıkları da kaçınılmazdır.

Günümüzde artan finansallaşma ve finansal sermayenin küreselleşme sürecine girmesi yaşanan krizlerin yapı, oluşum ve sonuçlarına farklı boyutlar kazandırmıştır. Krizler piyasalarda ekonomik ve finansal zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu durum devletin düzenleyici rolü ile ekonomiye müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde uyguladığı aktif müdahaleler ile ekonomiyi dengeye getirmek devletlerin önemli rollerinden biridir. Bu doğrultuda kriz dönemlerinde piyasa ve devlet; küresel ekonomik krizler, İklim Krizi ve Covid-19 sağlık krizi ekseninde değerlendirilmiştir. İklim değişikliğinin sıcaklık değişiminin ötesinde bir acil duruma ulaştığını vurgulamak açısından “kriz” kelimesini bilinçli olarak kullandığımı da belirtmek isterim. Çerçevesini çizdiğimiz alana katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma 8 bölümden oluşmaktadır.

Çalışmada ilk olarak Orhan CENGİZ'in “Kapitalizmin Yapısal Krizleri Karşısında Devletin Konumu: Kuramsal Bir Tartışma” adlı çalışması yer almaktadır. Bölümde kapitalizmin yaşadığı yapısal krizler karşısında devletin konumu analiz edilmiştir. Bu çerçevede, kapitalizmin yapısal krizleri olarak 1929 Büyük Buhranı, 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 Krizi incelenmiştir. Çalışmanın temel bulgusu, devlet-piyasa ilişkisinin yapısı her dönemde değişse de kapitalizmin sürdürülebilirliğinin devletin koordine edici ve yönlendirici müdahalesine ihtiyaç duyduğudur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Cengiz AYTUN ve İsmnaz ÇINAR ŞAHİN Covid-19 pandemisinin ekonomi ve sağlık alanında meydana getirdiği kriz ortamında uygulanan politikaların bazı makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini “Türkiye’de Covid-19 Döneminde Uygulanan Para ve Maliye Politikalarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkisi” başlığı altında incelemiştir. Kriz dönemlerinde politikalar aracılığıyla gerçekleştirilen devlet müdahalesinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye’nin pandemi sonrasında normal yaşama dönebilmesi adına bazı politika önerileri sunulmuştur.

Pınar ÇUHADAR’ın “Covid 19 Pandemisinin Devlet Kapasitesi Üzerine Öğrettikleri” adlı çalışma üçüncü bölümde sunulmuştur. Çalışmanın amacı, pandemi ile mücadelede yüksek devlet kapasitesine sahip ülkelerle düşük devlet kapasitesine sahip ülkelerin niteliklerini kavramsal olarak tartışmak; seçilmiş kırılğan ülke örnekleri üzerinden yaşanan sürecin devlet kapasitesi ile ilişkisini daha somut bir şekilde

ortaya koymaktır. Yapılan inceleme, bu ülkelerde asimetrik güç ilişkilerinin şekillendirdiği ekonomik ve siyasal kurumsal yapının vatandaşlar arası olduğu kadar vatandaş devlet ilişkisinde birçok çatışma alanı yarattığını, bu nedenle toplum ve devlet arasında pandemi ile mücadelenin gerektirdiği dayanışma ve işbirliğinin oluşmadığını göstermiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Özden AKIN ve Metin REYHANOĞLU'nun “Şirketlerin Politik Faaliyetleri Çerçevesinde Pazar Dışı Stratejilerine Bir Bakış” adlı çalışması yer almaktadır. Bu bölümde şirketlerin elde etmek isteyecekleri menfaatler için kamunun sağladığı imkânları kendi lehlerine çevirerek, diğer rakiplerin elde edemeyeceği şekilde piyasa dışı politik faaliyetleri nasıl şekillendirdikleri incelenmektedir. Bu amaçla öncelikle konu ile ilgili kavramlar tanıtılmış ve daha sonra kurumsal politik faaliyetlere temel teşkil eden veya açıklayan teoriler yer almıştır. Her ne kadar kısa vadede şirket lehine olsa da uzun vadede toplumun ve şirketin aleyhine olabilecek bu faaliyetlerle ilgili çözüm önerileri sunulmuştur.

Çalışmanın beşinci bölümünde yer alan “Kriz Koşullarında Karar Verme” başlıklı bölüm Alpagut YAVUZ'a aittir. YAVUZ'un çalışmasının amacı; karar verme ve kriz konusunda geniş çeşitlilikteki bilim dallarındaki bulgu ve teorileri kriz koşullarında karar verme açısından inceleyerek birey, grup ve örgüt seviyesinde açıklamaktır. Yapılan analiz sonuçlarına göre acil durum krizlerinde karar vericinin uzmanlığı belirleyici olurken; yönetsel krizler söz konusu olduğunda bireyler ve gruplar arası etkileşim ve örgütsel yapının rolü öne

çıkılmaktadır. Bu çalışmada kriz yönetimi sürecinde karar vericilerin rolünün ve karar verme davranışının karar bilimi perspektifinde ele alınması; sürecin sınırlılıklarının ve doğurduğu sonuçların sağlıklı değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın altıncı bölümünde “AB Ülkelerinin Yaşadığı Hükümet Krizlerinin, Üye Ülke Ekonomilerine Olan Etkisi” konusu ile Soner AKIN çeşitli krizlerin Avrupa Birliği üye ülke ekonomilerine etkisini incelemiştir. Hükümet krizleriyle birlikte ortaya çıkan stagflasyon, işsizlik ve kamu borçları olgusu ve bu etkilerle mücadelede ülke ekonomilerinin izlediği bazı politikalara; kalkınan ve kalkınmış ülke ekonomilerinin seçtiği farklı rotalar ekseninde yer vermiştir.

Çalışmanın yedinci bölümünde R. Ebru CEYRAN’ın “Küresel İklim Krizi: Yaklaşımlar ve Mücadele” adlı çalışması bulunmaktadır. Yazar İklim Krizi sorununu ele alarak mücadele yöntemleri ve bu yöntemlerin yeterliliği üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu kriz; tüm dünya ülkelerini ilgilendiren küresel bir sorundur. Çözümü için bugüne kadar yapılan yaptırım, anlaşma ve önlemlerin dışında uygulamalar gündeme gelmelidir.

Çalışmanın son bölümünde ise Fatma Merve EKİZ ve Sibel ÖRK ÖZEL’ in “Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında İklim Krizi Sorununa Piyasa ve Devlet Yaklaşımı” adlı çalışması yer almaktadır. Bu çalışmada İklim Krizinin yarattığı etkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için oluşturulan uluslararası endekslere değinilerek “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi” ülkemiz için değerlendirilmektedir. Ayrıca İklim Krizi karşısında devlet ve piyasanın tutumu

incelenmektedir. Bu noktada devletlerin ve piyasa güçlerinin daha çok üretim, kar artışı ve ekonomik büyüme gibi kavramları göz ardı edip, uluslararası düzeyde ortak kararlarla karbondioksit salınımlarının makul seviyelere indirilmesi yönünde iklim krizine çözüm bulmaları önerilmektedir.

Son olarak, bütün yazarlara teşekkür eder ve değerli fikirlerinin ele aldığımız sorunların çözümüne katkıda bulunmasını dilerim.

Prof. Dr. Cengiz AYTUN

BÖLÜM 1

KAPİTALİZMİN YAPISAL KRİZLERİ KARŞISINDA DEVLETİN KONUMU: KURAMSAL BİR TARTIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Orhan CENGİZ¹

¹ Çukurova Üniversitesi, Pozantı MYO, Muhasebe ve Vergi, Adana, Türkiye, ocengiz@cu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1883-4754.

GİRİŞ

Devletin kapitalizmdeki rolüne ilişkin çıkarımlar, en eski ve köklü tartışmalardan birisidir. 18. yüzyılda, 1. Sanayi Devrimi'nin üretim, bölüşüm ve toplumsal yapıda meydana getirdiği radikal değişimlerle birlikte ortaya çıkan yeni ekonomi-politik sistem, kapitalizmin önemli bir aşamaya geçişi bağlamında ele alınmaktadır.

Sanayi devrimiyle birlikte devletin sivil toplum inşasında üstlendiği roller, her ne kadar ilk bakışta çelişki gibi gözükse de dönemin koşulları dikkate alındığında Hegel'in ortaya koyduğu gibi toplumun uygarlaşması yönünde devlet müdahalesi bir zorunluluk haline gelmiştir (Şaylan, 2016, s. 63). Sanayi kapitalizminden itibaren devletin rolleri, çok geniş alanda kendisini göstermiştir. Özellikle piyasaların kendi kendini düzenlediği varsayımının benimsendiği klasik iktisadi ekol ve sonrasında gelişen neo-klasik kuram, piyasada yaşanacak dengesizliklerin kendiliğinden ortadan kalkmasını sağlayacak esnekliğe sahip olduğunu ileri sürmektedir. Fakat kapitalizmin 20. yüzyılda yaşadığı ilk büyük kriz olan Büyük Buhran ve sonraki bütün krizlerin ortaya çıkardığı en somut gerçeklik, piyasaların etkin işleyebilmesinin devlet müdahalesini gerektirdiğidir.

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren küreselleşmenin etkisiyle finansal akımların sınır ötesi dolaşımının kolaylaşması, finansal krizlere davetiye çıkarmıştır. Bu krizler, kapitalizmin farklı dönemlerinde konjonktürel olarak gelişen ani duraksamalardan ziyade, yapısal süreçlerin ürünüdür (Yalman, 2019, s. 186). Yakın

geçmişte, 2008 küresel finans krizi ve 2019 yılının sonunda Çin'den başlayarak tüm dünyaya yayılan Covid-19 krizinin yeniden gösterdiği gibi kapitalizmin aşırı kâr birikimi mantığı, krize içkin eğilimlerini yansıtmanın birer aracıdır. Bu yapısal eğilimler karşısında çözüm yine devlet müdahalesinin etkinliğine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla kapitalizmde, devlet-piyasa ilişkisi karmaşık bir yapıya sahiptir. Marksist yaklaşımlar, kapitalizmdeki devletin konumunu sömürünün bir parçası olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Marksizm, kapitalist krizlerde devletin çözümden ziyade bizzat krizin sorumlusu olarak ele alınmaktadır. Ortodoks Marksizm'deki Tekelci Devlet Teorisi, devletin sermayenin çıkarlarını koruduğu mantığından yola çıkmaktadır. Bunu göre kapitalizmde devletin, ekonomide para ve kredi sistemini yönlendirmesi dâhil olmak üzere vergilendirme, kamulaştırma ve kamusal harcamalar gibi birçok alandaki müdahalesi sermayenin genişlemesine hizmet eden politikalar (Clarke, 2004a, s. 10). Neoliberal kuramlar ise devlet müdahalesinin ekonomide kaynak dağılımını bozarak pareto optimalitesinden sapılmasına neden olduğunu ve adalet, güvenlik ve mülkiyet haklarının korunması dışında devlet müdahalesini piyasanın işleyişi açısından 'zararlı' görmektedir. Oysa pratik alanda yaşanan gelişmeler, özellikle kriz dönemlerinde piyasaların devlet müdahalesine olan bağımlılığını açık biçimde ortaya koymaktadır. 20. ve 21. yüzyıldaki kapitalist kriz dinamikleri değişmiş olsa da devlet, kriz dönemlerinde neoliberal piyasa işleyişinin itici gücü olma işlevini sürdürmektedir. Bu açıdan bir tarafta kapitalist sermayenin genişleme aracı olarak görülen Marksist devlet kuramı yer alırken, diğer tarafta devletin ekonomiye

müdahalesini kaynak israfının müsebbibi olarak görmesine rağmen, devlet müdahalesiyle kapitalizm ile bir arada yürüyen liberal kuram yer almaktadır.

Bu çalışmada, kapitalizmin yapısal krizleri karşısında devletin konumu analiz edilmektedir. 21. yüzyılın ilk 20 yılında 2008 küresel finans krizi ve Covid-19 kriziyle birlikte devletin kriz dönemlerinde üstlendiği rollere yönelik ilgi canlanmıştır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Konunun önemini verildiği giriş bölümünden sonra birinci bölümde, devlet-piyasa ilişkisi ele alınmaktadır. İkinci bölümde, kapitalizmde kriz yaklaşımları ele alınmakta, üçüncü bölümde devletin, kapitalizmin karşı karşıya kaldığı krizler karşısındaki politikaları incelenmektedir. Son bölümde ulaşılan bulgular doğrultusunda politika önerileri tartışılmakta ve geleceğe dönük olarak kapitalizmde devletin nasıl konumlanacağına ilişkin çıkarımlar sunulmaktadır.

1. KAPİTALİZMDE DEVLET-PIYASA İLİŞKİSİ

Devletin ekonomik alan ile ilişkisinin kökenlerinin, Merkantilizm ile beraber başladığı kabul edilirse çok uzun bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Ticari kapitalizmde tüccarların çıkarlarıyla devletin hedeflerinin iç içe geçmesi, devletin ekonomiye ve toplumsal hayata yoğun müdahalesine yol açmıştır. Merkantilizmde devlet müdahalesi önemli bir yer tutmakla beraber, kapitalist sistemde devletin ekonomik müdahalelerinin kapsamı, klasik liberalizmle birlikte sistematik biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle Klasik liberalizmin en

önemli temsilcisi olan Adam Smith'in merkantilizmdeki yoğun korumacılığı eleştiren ve serbest piyasa kapitalizmine kapı aralayan görüşleri oldukça önemli bir yere sahiptir.

1.1. Klasik Liberalizmde Devlet

Ticari kapitalizmin merkantilizme ve tarım sektöründeki kapitalistleşmenin (özellikle Fransa'da) fizyokrasinin gelişimine yol açmasına benzer şekilde sanayi devrimiyle ortaya çıkan dönüşümler, klasik liberalizmin doğmasına yol açmıştır. Doğal düzen fikri başta olmak üzere birçok açıdan fizyokraziyle aynı düşünsel temellere sahip klasik liberalizme göre, sanayi devriminin üretim yapısında meydana getirdiği değişim, merkantilist doktrinin müdahaleci karakteriyle uyuşmamaktadır (Ölmezoğulları, 2016, s. 53). Sanayi devrimiyle beraber ortaya çıkan sanayi kapitalizminde yükselen girişimci yeni sınıfın çıkarları, merkantilizmden kalma kısıtlayıcı, müdahaleci ve sınırlayıcı politikalarından farklı olarak devletin müdahalesinin sınırlandığı, bireysel girişimin güçlendirildiği, ekonomik ve politik özgürlüklerin güvence altına alındığı ortama ihtiyaç duymuştur (Adaçay ve İslatince, 2013, s. 60-61).

Klasik liberalizm, klasik iktisadi ekolün kurucusu olarak kabul Adam Smith ile özdeşleştirilmiştir. Smith, fizyokratların benimsediği doğal düzen fikrini kabul etmiş ve toplumda 'görünmez el'in kendiliğinden uyumun sağlanmasına aracılık edeceğini ifade etmiştir. Buna karşılık fizyokratların aksine, söz konusu doğal düzenin işleyişini gerçekleştirecek temel motivasyon, kişisel çıkarlardır. Kişisel

çıkarların doğal düzenin işleyişindeki önemi, devlet müdahalesinin sınırının ne olması gerektiği sorusunu öne çıkarmaktadır (Aktan, 1995, s. 10). Smith ile beraber David Ricardo, John Stuart Mill ve Robert Malthus gibi klasik liberalizmin temsilcileri, özgür bir ülkenin bireylerinin kendilerini yönetmek için gerekli olarak kişisel çıkarın korunması için devletin müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Devletin görevi, bireylerin kendi çıkarlarını gözetmelerine izin vermesini sağlayacak ve bireylerin kendi özgür iradeleriyle karar almalarını sağlayacak tarafsız kurumlar oluşturmaktır (Siegel, 2011, s. 12). Bireyler arasındaki davranış kalıplarının sonucunda ortaya çıkan kendiliğinden ekonomik düzen, kişisel çıkar güdüsü tarafından yönlendirilmekle beraber, piyasanın sağlıklı biçimde işleyebilmesi için gerekli olan adil rekabetin sağlanması ve mülkiyet haklarının korunması gibi unsurlar devlet tarafından güvence altına alınmalıdır (Butler, 2015, s. 76-77). Ekonomik özgürlüklerin en az temel özgürlükler kadar güvence alınması gerektiği ve bunun devlet tarafından garanti edilmesi, devlete ekonomik ve toplumsal alanda sınırlı bir rol biçilmesi demektir (Freeman, 2011, s. 20).

1.2. Neo-Liberalizmde Devlet

Keynes ile birlikte fonksiyonel devlet anlayışı, sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada giderek yaygınlık kazanmıştır. Özellikle ABD ve Avrupa'da sosyal refah devleti anlayışı geniş bir uygulama alanına sahip olmuştur. 1970'lere kadar Keynesyen iktisat ile özdeşleştirilen müdahaleci devlet anlayışı popülerliğini

sürdürmüştür. Keynes ile birlikte kaçınılmaz olarak kamu sektörü büyümüştür. Hayvansal ruh olarak nitelendirilen psikolojik güdüler tarafından belirlenen yatırımlar gibi büyüklüklere odaklanan makroekonomik analizlerle rasyonel karar alma davranışlarına odaklanan mikroekonomik analizler arasındaki kopuklukla birlikte, 1970’lerde ortaya çıkan stagflasyon olgusuna tutarlı çözüm üretememesi ve kamu sektörünün yarattığı problemlerle birlikte Keynesyen iktisada yönelik eleştiriler artmış ve giderek gözden düşmeye başlamıştır (Telatar, 2004, s. 68).

Keynesyen iktisatla birlikte devletin büyümesinin yol açtığı sorunlar karşısında, klasik liberalizmin varsayımlarına dayanan alternatif yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Piyasaların kendiliğinden dengeye gelme kapasitesine sahip olduğunu ve devletin faaliyet alanının kısıtlanmasını savunan, klasik liberalizmin modern versiyonunu ifade eden neoliberalizm (Radice, 2008, s. 1155), mülkiyet haklarının güçlendirildiği ve serbest piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak kurumsal yapı çerçevesinde bireysel özgürlüklerin ve bireysel girişimlerin önündeki engellerin kaldırılarak, refahın artırılacağını savunan bir düşünce akımıdır. Devletin rolü, bahsedilen işleyişinin sağlanmasını tesis etmektir. Piyasaların sağlık biçimde işleyişini güvence altına alacak kurumsal düzenlemelerin inşa edilmesi ve bunun yanında eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve çevre gibi alanlarda devletin müdahalesi gerekli görülmektedir (Harvey, 2005, s. 2).

Neoliberalizm, klasik liberalizm ideolojisinden ötesine işaret etmektedir. Piyasa dinamiklerinin işleyişinin sağlanması için ihtiyaç

duyulan düzenlemelerin hayata geçirilmesinde devlet müdahalesinin zorlayıcı gücü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizmde, piyasanın işleyişinde devletin düzenleyici rolü, merkezi bir konumdadır. *Laissez-faire* doktrininin ileri sürdüğü piyasa disiplini yerine devletin düzenleyici kapasitesine ihtiyaç duyulan piyasa disiplini söz konusudur (Aalbers, 2013).

Gelir dağılımı açısından neoliberalizm, piyasa mekanizmasının üretim faktörlerinin üretim sürecinde ideal sonuçlara yaratacağını ileri sürerek, sosyal devlet politikalarının ve sendikal müdahalelerin müdahalesine karşı çıkmaktadır. Sosyal refah devleti uygulamalarının bir parçası olarak devletin işgücü piyasasına müdahale etmesi, işsizliği artıran bir faktördür. Çünkü ücretler, tam istihdama uyum sağlayacak esnekliktedir. Bu açıdan istihdamı artırmak için uygulanacak genişleyici politikalar, enflasyonun artmasına ve işgücü piyasalarının istikrarsızlaşmasına yol açmaktadır (Palley, 2004). Bu çerçevede neoliberalizm, tam istihdamın sağlanmasına yönelik devlet müdahalesinin terk edilmesine yol açmıştır. Kapitalizmin işleyebilmesi için işsizlik, bir tür zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle parasalcı iktisadın doğal işsizlik oranı argümanı, kapitalist ekonomilerde işsizliğin doğal oranında olduğunu, dolayısıyla işsizliği bu oranın altına indirmeye yönelik her genişleyici politikanın kaçınılmaz olarak enflasyon artışı anlamına geleceğini ileri sürmektedir (Lapavitsas, 2014, s. 66). Parasalcı iktisat ve arz yanlı iktisat başta olmak üzere neoliberal kuramların pratik alanda uygulanması 1970'lerin sonundan itibaren İngiltere'de Thatcher ve

ABD’de Reagan ile gerçekleşmiştir. Neoliberal ideolojinin iktisadi alana yansması sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmamıştır. Gelişmekte olan ülkelere de neoliberal politikalar, kalkınma reçetesi olarak sunulmuştur. Finansal sektörün liberalleştirilmesi, deregülasyonlar, sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması, emek piyasalarının esnekleştirilmesi, sendikal faaliyetlerin azaltılması, devletin payının küçültülmesi ve vergi oranlarının düşürülmesi gibi devletin yerine, piyasanın daha güçlü kılınması hedeflenmiştir (Palley, 2014, s. 50).

1.3. Sosyal Liberalizmde Devlet: Keynesyen İktisat

Uzun süre iktisat biliminde dominant konumda klasik iktisat ve neoklasik iktisat, en temel düzeyde devletin ekonomiye müdahalesinin minimum düzeyde olmasını savunan ekoller olmuşlardır. Bu düşünce yapısının değişmesinde dönüm noktası, ABD’de ortaya çıkan ve tüm kapitalist ülkeleri derinden sarsan *1929 Büyük Buhranı* olmuştur. Kapitalizmin karşı karşıya kaldığı bu büyük kriz karşısında piyasaların dengesizliği kendiliğinden giderecek mekanizmalara sahip olduğu görüşü, en yaygın yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Fakat krizin kendiliğinden ortadan kalkacağı düşüncesiyle ekonomiye müdahale edilmemesi giderek daha vahim sonuçlara açmıştır.

Büyük Buhran, klasik (neoklasik) iktisadi düşüncenin dönüşümünde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönüşümün öncüsü, kapitalizmin içine girdiği krizin devlet müdahalesi yoluyla aşılabileceğini ortaya koyan John Maynard Keynes olmuştur. Keynes,

laissez-faire doktrinine karşı çıkararak, piyasa başarısızlığına odaklanmıştır (Pensieroso, 2005). Keynes ile birlikte klasik iktisadın kendiliğinden tam istihdamı sağlama fikri, bir kenara bırakılmış ve ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceği anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Tam istihdamın sağlanmasında devlete fonksiyonel roller biçen Keynes, bu süreçte devlet müdahalesinin kapitalizmin bir kenara bırakılması anlamına gelmediğini belirtmiştir. Klasik iktisadi yaklaşımın ileri sürdüğü gibi yatırım-tasarruf özdeşliğinin ve buna bağlı olarak tam istihdamın sağlanamaması Keynesyen iktisadın özündeki devlet müdahalesine kapı aralamıştır. Ücret indirimlerinin reel ücretlerde düşüşe yol açamayarak, yatırımları artırmaması ve ekonominin likidite tuzağında faaliyet göstermesi halinde istihdamda ilerleme kaydedilmesi pek mümkün değildir. Tam bu noktada ekonomiye dinamizm sağlayacak unsur, devletin kamu harcamaları yoluyla toplam talebi ve yatırımları artıracak politikalar uygulamasıdır (Tekeoğlu, 1993, s. 203-210). Keynes'e göre, iktisat kuramlarının öne sürdüğü gibi bireylerin çıkar güdüsüyle hareket ettikleri yaklaşımı gerçekçi değildir. Bireyleri bu tür davranışlara yönlendiren unsur, kapitalist sistemin özellikleridir (Buğra, 2010, s. 270).

Klasik iktisadi ekolün dengeden sapmaların meydana gelmesi halinde piyasaların denge noktasına hızlı geçişi sağlayacak yapıda olduğu varsayımı, Keynes'in en fazla karşı çıktığı konuların başında gelmektedir. Keynes'e göre klasik iktisadın ileri sürdüğü bu varsayım, somut ampirik kanıtlara ve tarihsel deneyimlere dayanmak yerine

gerçek dışıdır. Bu varsayımların gerçek dışı olması şaşırtıcı değildir. Çünkü *laissez-faire* ancak gerçek olmayan varsayımlara dayanak açıklanabilecek bir durumdur (Crotty, 2019, s. 163). Bireylerin kişisel çıkar peşinde koşmalarının toplumsal sonuçlarının olumlu olacağına dair görüşler, Keynes'in karşı çıktığı bir konudur (Keynes, 1963, s. 312):

İktisadın Prensiplerinden bilinçli kişisel çıkarın her zaman toplumun çıkarlarına hizmet edeceği çıkarımına varmak doğru değildir. Kişisel çıkarların genel olarak bilinçli olduğu da doğru değildir; kendi çıkarları doğrultusunda birbirlerinden bağımsız hareket eden bireyler, bunlara ulaşmak için çok cahil veya çok zayıftır. Deneyimler, bireylerin bir sosyal birim oluşturduklarında, ayrı ayrı hareket ettikleri zamana göre her zaman daha az öngörülü olduklarını göstermemektedir.

Laissez-faire doktrini yerine devlet, kapitalizmin devam etmesinde hayati öneme sahipti. Fakat Keynes, devlet müdahalesinin Sovyet tipi bir merkezi planlamaya dayalı totaliter devlet tasavvurundan farklı olarak bireysel özgürlükleri garanti altına alan devleti öne çıkarmıştır (De Carvalho, 2008, s. 197). Keynes, devleti ekonomik ve toplumsal sorunların yegâne çözümü olarak görmemiştir. Bunun aksine ekonominin istikrarlı hâle gelmesi için ekonomi politikalarını dizayn eden politika yapıcısı ve yatırımlar aracılığıyla istihdam ve gelir artışını teşvik eden ekonomik aktör olarak görmüştür (Terra vd., 2021, s. 88). Keynes'te devletin rollerinin artması, merkezi planlamaya

benzer ekonomik sistemi savunmaya çalıştığı eleştirilerini beraberinde getirirse de Keynes, bunu açık bir biçimde reddetmektedir (Robinson ve Moggridge, 2013, s. 387):

İstedığımız şeyin planlama, hatta daha az planlama olmadığını, gerçekten daha fazlasını istediğimizi söylemeliyim. Ancak planlama, hem liderler hem de takipçiler dâhil olmak mümkün olduğunca çok insanın kendi ahlaki konumunu tamamen paylaştığı bir toplulukta yapılmalıdır. Planlamayı yürütenler, kendi akıllarında ve kalplerinde ahlaki konulara, doğru bir şekilde yönelirlerse, ılımlı planlama güvenli olacaktır.

Keynesyen iktisadın devlet müdahaleciliği, sadece ekonomik bir çerçeveye sınırlı kalmamıştır. Keynes'in politika önerileri politik alanda da geniş karşılık bulmuştur. Özel ekonominin istikrarsızlığı ve devlet müdahalesinin bu alandaki istikrar sağlayıcı rolü, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde fonksiyonel devletin ekonomideki rolünün önceleyen sosyal uzlaşının ideolojik aracı haline gelmiştir. Keynes'in klasik ekolü sarsan görüşleri, *laissez-faire* doktrinine karşı çıkan yaklaşımların devleti meşrulaştırmaya çalışanlar açısından çok önemli bir araç haline dönüşmüştür. Bunun yanında Keynes'in, devlet müdahalesini kapitalizmin lağvedilmesi pahasına onayladığı fikri yanılıcıdır. Keynes'in devlet müdahaleciliği, kapitalist üretim tarzını muhafaza eden, bununla beraber üretim araçlarının toplumsallaşması ile dizginlenemeyen kapitalizm arasında uzlaşmanın sağlanabileceği fikrinin kabul görmesini sağlamıştır (Hall, 1989, s. 365-366).

Özellikle emek ve sermaye arasındaki uzlaşmaz ilişkiyi işçi sınıfının zaferiyle sonuçlanmasıyla ortadan kalkacağını savunan Marx'ın aksine, Keynes emek ile sermaye arasındaki toplumsal ilişkinin devletle ekonomi arasında kurulacak ilişkiyle yeniden düzenlemesi suretiyle, istikrarlı ekonominin inşasına hizmet edebileceğini savunmuştur. Keynes'in bu yaklaşımı, sosyal demokrasinin önemli bir parçası olan sosyal refah devletinde tezahür etmektedir. Sermaye ve işçi sınıfı arasındaki çatışmanın yumuşatılmasına dayanan sosyal refah devleti, devletin yeniden dağıtım politikalarıyla işçilerin özel mülkiyete saldırmayacağı fikrinin içselleştirilmesine dayanmaktadır (Rosanvallon, 2004, s. 46-47).

1.4. Marksizm ve Devlet

Devlet ile ekonomi ilişkisinde ayrı bir yere sahip olan teorik model Marksizm'dir. Marksizm, devletin rolünü kapitalist sistemin yapısından ayrı olarak ele almamaktadır. Tam tersine, devlet kapitalist sistemin organik bir bileşeni olarak görülmektedir.

Marx'a göre toplumlar en temel düzeyde, meta üretiminde hâkim toplumsal kontrol gücünün yapısına göre karakterize edilmektedir. Kapitalist toplumlarda hâkim üretim biçimi, üretim araçlarını kontrol etme gücü bulunmayan ve emeğini ücret karşılığında üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuvaziye satan proletaryanın mülksüzleşmesine dayanmaktadır (Miller, 2003, s. 62). Clarke (2004b, s. 231)'e göre kapitalist üretimin gerçekleşmesi, devletin zorunlu olarak varlığını gerektiren bir durum olmamakla

birlikte devlet, kapitalist üretimde zorunlu olarak roller üstlenmemektedir. Tam tersine devletin kapitalizmdeki rolü, biçimsel olmaktan ziyade sınıf mücadelesinden kaynaklanan tarihsel gerekliliği ifade etmektedir. Dolayısıyla devlet, sermayenin üretimi için gerekli olan koşullardan değil, tarihi koşullar içerisinde sınıf çatışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Marx'ın devlet teorisi, özel olarak kapitalizmde devlet tematiği çerçevesinde değil, eserlerindeki düşüncelerin toplulaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce Marksist devlet teorisinin özünde Hegel'in siyaset felsefesinin eleştirisi, materyalizm ve idealizm üçgenindeki tartışmalar yer almaktadır. Tarih, Marx'ın analizinde kilit konumda bulunan bir unsurdur. Buna çerçevede insanların en temel ihtiyacı olan yeme, içme ve barınma koşullarından yola çıkarak toplumsal değişimi tarihsel perspektiften incelemeye koyulmuştur. Hegel'in idealist felsefesinin aksine toplumsal koşulları, insanların maddi koşullarına ve bu koşulların meydana getirdiği üretim süreciyle ilişkili olarak materyalizm kapsamında açıklamaya çalışmıştır. Marx'ın bu materyalist yaklaşımı, tarihsel gelişim sürecini manevi güçlerin yönlendirdiğini ifade eden Hegel'in idealizminin reddedilmesi anlamına gelmektedir (Fadakinte, 2015, s. 29). Das Kapital'in 1. Cildinin önsözünde Hegel'in diyalektik felsefesinden ayrıldığını açık biçimde ortaya koymuştur (Marx, 2011, s. 28-29):

Benim diyalektik yöntemim, temelinde, Hegelci diyalektik yöntemden yalnızca farklı değil, onun doğrudan karıştıdır. Hegel için, idea altında bağımsız bir özneye bile

dönüştürdüğü düşünme süreci, bu sürecin sadece dış görünüşünü oluşturan gerçekliğin koruyucusudur. Bendeysen, tam tersine, düşünsel olan (das Ideale), maddi olanın insan kafasına yerleştirilmiş ve tercüme edilmiş biçiminden başka bir şey değildir... Diyalektiğin Hegel'in elinde maruz kaldığı gizemleştirme, onun genel hareket biçimlerini kapsamlı ve bilinçli bir şekilde ilk önce Hegel'in ortaya koymuş olduğu gerçeğini hiçbir şekilde gölgeleyemez. Hegel'de diyalektik baş aşağı durur. Gizemsel kabuğun içindeki rasyonel özü bulmak için, tersine çevrilmesi gerekir.

Hegel'in idealizminde, devlet ile sivil toplum arasındaki evrensel ve tikel çelişkinin çözümü devlette tezahür etmektedir. Marx, Hegel'in ortaya koyduğu devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımı kabul etmesine rağmen, devletin evrensel çıkarlar doğrultusunda hareket edebileceği iddiasını reddetmektedir. Bu açıdan devlet, mülkiyet haklarını korumaya çalışan bir otorite olarak sivil toplumda 'herkesin herkese karşı savaşını' yeniden üretmesine hizmet eden bir aygıt işlevi görmektedir (Hay, 1999, s. 159). Devleti sınıf çatışmasında burjuvazinin safında konumlandıran Marksizm, bunu en açık biçimde Komünist Manifestoda ortaya koymuştur (Marx ve Engels, 2004, s. 63-64):

Burjuvazinin gelişimindeki her aşamaya, o sınıfın politik gelişimi eşlik etmiştir... Burjuvazi, en nihayetinde, modern sanayinin ve dünya piyasasının kuruluşundan itibaren,

modern temsili devlette kendisine özgü politik gücü ele geçirmiştir. Modern devletin yürütme organı, bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten komiteden başka bir şey değildir.

Marx ve Engels'in Komünist Manifestodaki bu yaklaşımı, burjuvazinin devleti tahakküm altına aldığını ifade etmektedir. Böylelikle devlet, kapitalist sınıfın çıkarlarını gerçekleştiren bir aygıt dönüşmüştür. Dolayısıyla Marksizm'de devlet, burjuvazinin amaçlarının yerine getirilmesinde araçsallaştırılmaktadır (Wetherly, 2005, s. 13). Bütünsel açıdan Marksist devlet teorileri, ağırlıklı olarak kapitalizmin varlığını sürdürebilmesinin ancak devlet müdahalesiyle mümkün olduğu konusunda hem fikirdir. Örneğin tekelci rantların elde edilmesi, kâr oranlarının azalma eğilimi, iktisadi ve yatırım faaliyetlerin ölçeğinin genişlemesi ve işçi sınıfının haklarının zayıflatılması gibi faktörler bir arada ele alındığında, kapitalizmin sürdürülebilirliği devlet desteği olmadan gerçekleşemez. Çünkü devlet, kapitalizmin varlığını devam ettirmesi için gerekli olan ve kapitalizm tarafından yerine getirilemeyen eksiklikleri giderme kapasitesine sahip bir kurumdur. Marx'ın analizlerinin odak noktasını oluşturan kapitalizmin devamı için sürekli olarak gelişme gerekliliği bu noktada kapitalizmin varlığını sürdürmesinde devletin rolünün önemini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle birikim ve meşruiyet somut olarak devletin, kapitalizmin sürdürülebilirliği konusunda yerine getirdiği en önemli iki işlevdir (Przeworski, 2014, s. 109-111).

2. KAPİTALİZMDE YAPISAL KRİZLERİN DİNAMİKLERİ

Kriz kavramı, kapitalist sistemde en fazla kullanılan terminolojilerden birisidir. Özellikle heterodoks yaklaşımlarda kapitalizmin kriz eğilimlerinin en çok öne çıkan çerçevedir. Kapitalizmin yaşadığı ağır bunalımlar ana akım yaklaşımlara göre, yapısal olmaktan ziyade geçici şoklardan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, heterodoks yaklaşımlar krizi kapitalizmin doğasında var olan eğilimlerin bir parçası olarak kabul etmektedir (Çelik, 2020, s. 218). Kapitalizmin yaşadığı krizlerin ontolojik olarak açıklanması dâhil olmak üzere, sebeplerine yönelik çok geniş kuramsal tartışmalar söz konusudur. Bu bölümde kapitalizmde ortaya çıkan krizleri yapısal bağlamda ele alan yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır.

2.1. Marksist Kriz Teorisi

Ekonomik krizlerin, kapitalizmin bir gerçeği olduğu bariz biçimde ortadayken, periyodik olarak ortaya çıkan krizler, ana akım ekollerce kamusal müdahalelerin başarısızlığına ve piyasa aktörlerinin aldığı yanlış kararlara indirgenmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımlar, krizi geçici ve tekil bir durum olarak ele almaktadır. Buna karşılık, Marksizm’de kriz teorisi çok önemli bir yer tutmasına rağmen, sadece saf bir kuramdan ziyade kapitalist gelişme aşamasında sermaye temerküzünün ve sınıf çatışmasının analizi geniş bir yer tutmaktadır (Clarke, 2012, s. 90).

Marx'ın kapitalist kriz ve büyüme teorilerinin merkezinde sermaye birikimi yer almaktadır. Çünkü Marx'a göre, kapitalist üretime dinamizm kazandıran unsur birikimin ta kendisidir. Bu birikim mantığı kapitalizmi dinamik olduğu kadar, genişlemeci bir karaktere büründürmektedir (Harvey, 2001, s. 237).

Marksist kriz teorisyenlerinden Clark (1994, s. 279), kapitalizmde aşırımı sermaye birikimini kesintiye uğratan krizleri, kapitalist üretim tarzının temel çelişkilerinin en yüksek tezahürlerinden sadece birisi olduğunu ileri sürmektedir. Kriz eğiliminin yaygın olması, sermaye birikiminin organize edilmesiyle değil, aşırı üretimin piyasa sınırlılığı nedeniyle sermaye engeliyle karşılaşmasından kaynaklanmaktadır. Marx için krizler, kapitalizmin sadece nihai aşamasından ziyade, sistemin doğasındaki gerçekliğin bütününe yansıtan içsel bir durumdur. Amin (2010, s. 262), tarihsel açıdan kapitalizmdeki birikim sürecini, ilkel birikim dâhil olmak üzere kapitalizmin gelişme aşamalarında mülksüzleştirme aracılığıyla yaratılan birikimlerin tüm veçheleriyle ilişkilendirmektedir. Marx'a göre mülksüzleştirme kapitalizmin doğasında var olan tarihsel bir gerçekliktir (Marx, 1999a, s. 565):

Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin için yasalarının gerçekleşmesiyle, sermayenin merkezileşmesiyle gerçekleşir. Her kapitalist sürekli birçoğunu yok eder. Bu, merkezileşme ya da pek çok kapitalistin birkaç kişi tarafından mülksüzleştirilmesiyle birlikte, emek sürecinin kolektif biçimi, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın

metodik ekimi, emek araçlarının yalnızca ortaklaşa kullanılabilen emek araçlarına dönüştürülmesi, toplumsallaşmış emeğin birleşik üretim araçları olarak kullanımı yoluyla bütün üretim araçlarının ekonomikleştirilmesi, bütün ulusların dünya piyasası ağına dâhil edilmesi ve bununla kapitalist sistemin uluslararası nitelik kazanması sürekli genişleyen bir ölçekte gerçekleşmektedir. Bu dönüşüm sürecinin tüm avantajlarını gasp eden ve tekelleştiren sermaye kodamanlarının sürekli azalmasıyla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, aşağılama, sömürü giderek artar; fakat aynı zamanda, sayıları giderek artan, disipline edilmiş, birleşmiş, bizzat kapitalist üretim sürecinin mekanizması tarafından örgütlenmiş bir sınıf olan işçi sınıfının isyanı da büyür. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi tahakkümü altında ortaya çıkan ve gelişen üretim tarzı için bir ayak bağı haline gelir. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en nihayetinde, kapitalist kabuklarıyla bağdaşmaz bir noktaya ulaşırlar. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir.

Bu birikim süreci, dünya sistemi açısından ele alındığında bir yanda merkez kapitalist ülkelerin emperyalist politikalar sonucunda elde ettikleri sermayede meydana gelen birikim ile diğer tarafta sermayenin

elde edilmesi için tahakküm altına alınan çevre ülkelerindeki yoksullukta yaşanan artış arasındaki çelişkide tezahür etmektedir (Amin, 2010, s. 262). Sermaye birikiminin önünde herhangi bir engelin olmaması, yeni yatırımlarla kapitalizm genişlemeye devam eder. Kapitalizmin genişlemesi, bu koşullarda yaratılan yeni sermayenin emilmesi edilmesi zorunluluğunu doğurmaktadır. Dolayısıyla sermaye fazlasını emilmesi etmenin önündeki engeller, diğer ifadeyle sermaye dolaşımını sınırlayan engellerin aşılabilir boyutlara varması, kriz dinamiğini harekete geçirmektedir. Büyümenin durması, sermayenin kârlı alanlara yatırılma imkânlarını sınırlayarak ‘aşırı birikime’ yol açmakta, böylelikle sermayenin atıl kalması kaçınılmaz hâle gelmektedir (Harvey, 2010, s. 45).

Marx, kapitalizmdeki büyümeyi sürekli kriz olarak patlak veren içsel çelişki süreci olarak görmektedir. Kapitalizmdeki denge, sadece meta üretiminin yapısı ve kaotik doğası nedeniyle tesadüfi olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalizme özgü üretim tarzına yönelik analizler, Marx’ı krizlerin yapısal olduğu tezine götürmüştür (Harvey, 2001, s. 238).

2.1.1. Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Yasası

Kapitalist üretim tarzındaki kriz eğilimleri çeşitli biçimlerde kendisini göstermektedir. Marksizm’de aşırı üretim ve kâr oranlarının azalma eğilimi kriz teorisinin en önemli iki çerçevesini oluşturmaktadır.

Kâr oranlarının azalma eğilimi teorisinin başlangıç noktası, kapitalistlerin kârın en çoklaştırılması ve üretimin genişletilmesine

dayanan motivasyonlarına dayanmaktadır. Sermayenin varlığını sürdürebilmesinin ön koşulu olan kâr maksimizasyonu arayışı, beraberinde diyalektik rekabete yol açmaktadır. Bu rekabetin ilki, sermaye ile proletarya arasında ortaya çıkmaktadır. Kapitalistler, kârı maksimum seviyeye çıkarabilmek için maliyetleri minimum seviyeye çekmeye çalışmakta, bu da emek verimliliğinin mekanikleşmesi ve emek yerine sabit sermayenin ikame edilmesine yol açmaktadır. Rekabetin diğer aşaması, birim maliyetlerin ve fiyatların düşürülmesi yoluyla diğer rakiplere karşı piyasa payının genişletilmesinde kendisini göstermektedir. Bu da diğer rekabette olduğu gibi sabit yüksek kâr elde edilmesini sağlayan sabit sermaye yoluyla mümkün olmaktadır (Tsoulfidis, 2005, s. 3-4).

Marx, Kapital'in 3. Cildinde kâr oranlarının düşme eğilimini ayrıntılı biçimde çözümlemektedir (Marx, 1999b, s. 170-171):

Kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle birlikte, kâr oranı düşerken, kullanılan sermayenin büyüyen kütlesiyle birlikte kâr oranı artar. Oran veriliyken, sermaye kütlesindeki mutlak artış, sermayenin mevcut büyüklüğüne bağlıdır. Ama öte yandan, eğer bu büyüklük belli olduğunda, sermayenin büyüme oranı, yani artış oranı, kâr oranına bağlıdır. Verimlilikteki artış (dahası, bahsedildiği üzere, her zaman kullanılabilir sermayenin değer kaybetmesiyle el ele gider), sermayenin değerini doğrudan doğruya artırması, sadece kar oranını yükselterek yıllık ürün miktarını yeniden sermayeye

dönüştürülen değeri artırılmasıyla mümkün olmaktadır. Emegın üretkenliği söz konusu olduğunda, bu ancak (bu üretkenliğin mevcut sermayenin değeriyle doğrudan bir ilgisi olmamasından) görelı artı-değeri yükseltilerek ya da sabit sermayenin değeri azaltılarak gerçekleştirilebilir; diğer ifadeyle ya emek-gücünün yeniden üretimine giren metaların ya da sabit sermaye hususlarının ucuzlamasıyla mümkündür. Her ikisi de mevcut sermayede bir değeri kaybı anlamına gelir ve her ikisi de değişen sermayenin sabit sermayeyle ilişkili olarak azalmasıyla el ele gider. Her ikisi de kâr oranında düşüşe neden olur ve her ikisi de bu düşüşü yavaşlatır. Ayrıca artan kâr oranı, daha büyük bir emek talebine neden olduğu için, işçi nüfusunun ve dolayısıyla sömürülmesi sermayeden gerçek sermaye yaratan maddenin artmasına neden olur... Bu farklı etkiler, aynı anda hem mekânda yan yana, hem zamanda art arda ortaya çıkmaktadır. Uzlaşmaz unsurların çatışması zaman zaman krizlerde kendisini gösterir. Krizler her zaman var olan çelişkilerin anlık ve zoraki çözümleridir. Bunlar, bozulan dengeyi bir süreliğine geri getiren şiddetli patlamalardır.

Kâr oranlarının azalma eğilimini aşğıdaki eşitlik yardımıyla formüle eden Marx, bu analizinde kapitalizmdeki aşırı birikimin aracı olarak görülen aşırı kâr arayışının bunalımlara nasıl davetiye çıkardığına odaklanmaktadır.

$$r = \frac{\left(\frac{s}{v}\right)}{\left(\frac{c}{v}\right) + 1}$$

Eşitlikte yer alan kâr oranı (r); değişken sermaye (v), sabit sermaye (c) ve artık değer (s) arasındaki ilişkiye göre belirlenmektedir. (s/v) oranı işgücü sömürü oranını, (c/v) sermayenin organik bileşimini ifade etmektedir. Kapitalistler arasında artan rekabet, kapitalistleri verimliliği artırmak için emek yerine makineyi ikame etmeye yöneltmektedir. Makinenin emeği ikame etmesiyle sabit sermayenin (c) değişken sermayeye (v) oranı (sermayenin organik bileşimi) yükselir. Bu da sermayenin organik bileşiminin yükselmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, her ne kadar işgücü sömürü oranındaki (s/v) artışla dengelense de sermayenin organik bileşimindeki artışa yeter seviyede gerçekleşmemektedir. Böylelikle uzun vadede, kâr oranı düşme eğilimine girmektedir (Wolfe, 1986, s. 232-233). Marx'ın kârların azalma eğilimi yasası, kapitalistlerin varlığını sürdürebilmeleri için bir biriyle amansız bir rekabete giriştiklerini ifade etmektedir. Bu noktada kâr, kapitalistlerin varlığını sürdürmelerinin yegane koşulu olmaktadır. Bu amaçla kapitalistler, ürünleri piyasada kârlı olarak satabilmek için maliyetleri düşürmeye çalışmakta, bunun için giderek daha fazla teknoloji yatırımlarına yönelmektedir. Sermaye birikimi arttıkça, daha fazla teknik araçların kullanımı emek miktarına göre artmaktadır. Sabit sermayenin değişken sermayeye oranının zaman içerisinde artması, sömürü oranının sabit kalması halinde kâr oranının düşme eğilimi göstermesine yol açmaktadır (Roberts, 2016, s. 13).

İşgücü sömürü oranı artmadığında veya sabit kaldığında, verimlilik artışıyla beraber işçi gelirleri arttığından birikim, aşırı-tüketimi karşılayacak seviyeye ulaşmamaktadır. Böylelikle birikim, kar oranındaki düşüşün belirlediği sınırla karşı karşıya kalmaktadır. Diğer taraftan, toplumsal ürün oranı kapitalist firmaların birim aşına artan sermaye kitlesini karşılayacak seviyede olmamasından dolayı, sömürünün sabit kalması ve azalması haline üretimdeki sermaye yoğunluğunun artması, kar oranlarını düşmesine neden olur. Yatırımlardan beklenen karlılığın elde edilememesi, birikim yavaşlaması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda, sömürü oranı, sermayenin devamı için gerekli olan seviyede olmaması nedeniyle, kriz kaçınılmaz olmaktadır (Arrighi, 1978, s. 4).

2.1.2. Eksik Tüketim (Underconsumption)/Aşırı Üretim (Overproduction) Teorisi

Marx'ın kapitalizmdeki kriz teorisinde karların düşme eğilimi yasası ile birlikte eksik tüketim/aşırı üretim önemli bir yer tutmaktadır. Marx'ın Kapital'in 3. Cildinde ifade ettiği *“tüm gerçek krizlerin nihai nedeni her zaman kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir”* yaklaşımı eksik tüketimci kriz teorisine destek verilmesinin önemli nedenlerinden birisidir. Buna karşılık, Kapital'in 2. Cildinde *“bunalımların, efektif tüketim veya fiili tüketicilerin kıtlığından kaynaklandığını söylemek, totolojiden başka bir şey değildir”* yaklaşımıyla eksik tüketimin krizlerin nedeni olduğu argümanını reddetmektedir. Aşırı üretim ise metaların aşırı üretiminin, artı-değerden elde edilen sermayenin aşırı üretiminin belirtisi olarak

görülmektedir (Roberts, 2016: 19). Clarke'a (2012, s. 93) göre eksik tüketimci teoriler, Marx'ın bu görüşe karşı çıkmasına ve sermaye birikiminin itici gücünün artık değerın üretilmesi ve buna el konulması olduğunda ısrar etmesine rağmen, tüketimin kapitalist üretimin itici gücü olduğuna vurgu yapmaktadır. Marx, malların aşırı üretiminin esasında sermayenin aşırı birikimi anlamına geldiğini ısrarla vurgulamaktadır (Marx, 1999b, s. 171-172):

Bireysel metaların değil, sermayenin aşırı üretimi - sermayenin aşırı üretimi, aşırı meta üretimini içermekle beraber, her zaman basitçe aşırı sermaye birikimidir. Bu aşırı birikimin ne olduğunu anlamak için (detaylı analizi daha sonra yapılacaktır), bunun mutlak olduğunu varsaymak yeterlidir. Aşırı sermaye üretimi ne zaman mutlak olur? Şu ya da bu ya da birkaç önemli üretim alanını etkilemekle kalmayıp, ancak tüm kapsamı içinde mutlak olacak, dolayısıyla tüm üretim alanlarına yayılacak olan aşırı üretim nedir? Kapitalist üretim amaçları için ek sermaye = 0 olur olmaz, mutlak aşırı sermaye üretimi söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, kapitalist üretimin amacı, sermayenin kendi kendini genişletmesidir, yani artı-emeğe el konulmasıdır, artı değer, kâr üretimidir. Bu nedenle sermaye, emekçi nüfusa oranla ne bu nüfusun sağladığı mutlak emek-zamanı ne de nisbi artı-çalışma-zamanı daha fazla genişletilemeyecek bir oranda büyüyecek olur olmaz (bu son durum, emeğe

olan talebin, ücretlerde bir yükselme eğilimi doğacak kadar güçlü olduğu bir zamanda söz konusu olmamaktadır); dolayısıyla artan sermayenin artışından önceki artı değer kadar, hatta daha az artı değer ürettiği bir noktada, mutlak bir aşırı-sermaye üretimi olacaktır; yani, artan sermaye $C+\Delta C$, C sermayesinin ΔC kadar genişlemesinden önce ürettiği daha fazla kâr üretmez ve hatta daha az kar üretebilecektir. Her iki durumda da genel kâr oranında keskin ve ani bir düşüş olacaktır, ama bu kez bu düşüş, sermayenin bileşimindeki üretici güçlerin gelişmesinden değil, daha çok (artan ücretler nedeniyle) değişen sermayenin para-değerindeki bir yükselme ve buna karşılık gelen artı-emeğin gerekli emeğe oranındaki azalmadan kaynaklanan bir değişiklik sonucu ortaya çıkabilir.

Marx'tan sonraki yaklaşımlar, kapitalist sistemin toplumsal talebin üzerinde üretim gerçekleştirdiği argümanından yola çıkarak, eksik tüketim teorilerine aşırı ilgi göstermeye başlamıştır. Bu eksik tüketim teorileri, kapitalizmin kaçınılmaz biçimde eksik tüketim (veya aşırı üretim) problemiyle karşı karşıya kaldığını savunmaktadır. Eksik tüketim krizinden kurtulmanın yolu, Kautsky'in de savunduğu üzere her ne kadar verimlilik artışı ve sömürü meydana gelse de üretilen mallara yeterli düzeyde geniş piyasa sağlanması çok zor olmasından dolayı, yeni piyasaların keşfedilmesidir. Bunun yanında yeni piyasalar bulunsa dahi, aşırı üretimin piyasalar tarafından tamamen eritilmesi

söz konusu olmamakta ve kriz kaçınılmaz olarak kendisini göstermektedir (Bocutoğlu, 2019, s. 141). Emperyalizm kuramının öncülerinden birisi olan Hobson, eksik tüketimden dolayı kapitalist ülkelerin emperyalist politikalara yöneldiğini savunmaktadır. Diğer ifadeyle kapitalist ülkelerdeki aşırı üretim, uluslararası piyasaların ele geçirilmesi zorunluluğunu yaratmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliğinin ve aşırı üretimin kapitalist ülkeleri bu politikalara yönlendirmesi sonucunda, esas karlılık silah sanayinde ortaya çıkarak kapitalizmin devamını sağlamaktadır (Kazgan, 2016, s. 338-339).

2.2. Schumpeter ve Kapitalizmde Yaratıcı Yıkım Teorisi

Kapitalizmin gelişim sürecinin ve işleyiş yasalarının sistemi krize sürükleyeceğini ileri süren yaklaşımlardan birisi Schumpeter'e aittir. Schumpeter, kapitalizmin itici gücünün yenilikleri gerçekleştiren girişimciler olduğunu savunmaktadır. Marksist ve evrimci yaklaşımlar, ekonomilerin girişimcilerin faaliyetlerinden bağımsız olarak değiştiği argümanına sıkı sıkıya bağlıyken, Schumpeter girişimcilere özel bir rol biçmiştir. Örneğin evrimci bakış açısı değişimin tarihsel ve ekonomik süreçler tarafından ortaya çıktığını, bunun için teknik yenilikleri kapsamasının zorunlu olmadığını savunmaktadır. Marksist yorum ise piyasa ve sınıfsal yapılar arasındaki, diyalektik çatışmalar yaratmaktadır. Dolayısıyla Marksizmde kapitalizmdeki karşıt güçler merkezi konumda yer alırken, Schumpeter tam tersine değişimi yaratan güçlerin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu güçler, piyasaları ve ekonomileri yönlendiren girişimcilerdir (Mitchell, 2014, s. 139). Girişimcileri kapitalizmin

motoru olarak gören Schumpeter, yenilik süreçlerinin gündelik hayatı oluşturan davranış kalıplarından farklı olması gibi yenilik temelli kalkınma da geleneksel denge ekonomisinden farklılaşmaktadır. Bu çerçevede dengeden değişimleri, 1939 yılında yazdığı *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process* isimli eserinde açıklamaktadır. Schumpeter'e göre, kapitalist ekonomilerde birbirini takip eden her biri farklı süreye sahip üç farklı döngü gerçekleşmiştir. Bu döngüler; 40 aylık "Kitchin" dalgalanmaları, 10 yıllık aralıkla "Juglar" dalgalanmaları ve 40-50 yıllık aralıklarla gerçekleşen "Kondratieff" dalgalanmalarından oluşmaktadır. Schumpeter'in belirttiği bu üç dalgadan özellikle Kondratieff, kapitalizmde iş çevrimlerinin büyük kısmını oluşturan dalgalanma türüdür (Medearis, 2009, s. 48).

Tablo 1. Schumpeter'in Dört-Evre Uzun Dalgalanma Sınıflandırması

Evre	Birinci Dalga	İkinci Dalga	Üçüncü Dalga	Dördüncü Dalga
Refah	1787-1800	1843-1857	1898-1911	1948-1966
Durgunluk	1801-1813	1858-1869	1912-1924/5	1966-1973
Bunalım	1814-1827	1870-1884/5	1925/6-1939	1973-
Toparlanma	1828-1842	1886-1897	1940-1947	

Kaynak: Thompson, 1990, s. 216.

İş çevrimleri, girişimcilerin yeniliklerin farklı bileşenlerini geliştirme aşamasında çeşitli periyotlarla karşılaştıkları dalgalanmalardır. Yeniliklerin hızı ve girişimcilik faaliyetlerin yoğunluğuna bağlı olarak girişimcilik bir yenilik faaliyetine dönüştüğünde, giderek diğer taklitçiler tarafından kabul edilerek yayılmaya başlamaktadır (Kuznets, 1940, s. 259). Schumpeter'e göre uzun dönem dalgalanmalar yeniliklere bağlı olarak refah, durgunluk, bunalım ve

toparlanma evresinden meydana gelmektedir. Yeniliğin yayılmasıyla refah dönemi ortaya çıkmakta, refah dönemi yerini durgunluğa bırakmakta, durgunluktan sonra depresyon kendisini göstermekte ve son aşamada toparlanma aşamasında geçilmektedir. Yenilenen refah, girişimcilerin yeni teknolojik yenilikle birlikte devam eder (Thompson, 1990, s. 215).

Schumpeter, yeniliğin kapitalist ekonomide oynadığı rolün önemini ortaya koymakla birlikte, Marx gibi kapitalizmin sonunun geleceğine ve yerini sosyalizme bırakacağını savunmuştur. Fakat Marx'tan farklı olarak kapitalizmi yıkıma götüren sürecin ekonomik darboğazlar kaynaklanmayacağını, bilakis kapitalizmin yüksek performans ve istikrarla işlediğine vurgu yapmıştır. Ona göre kapitalist düzen, tekrarlayan krizlere mahkûm değildir. Bu açıdan ekonomik temelli kriz eğilimi kapitalizmin doğasında vücut bulmamıştır. Fakat tekelci yapılanmanın genişlemesi, yenilik faaliyetlerinin sürekliliğini tehdit etmektedir. Buna ilave olarak yenilik aracılığıyla kapitalizmde meydana gelen ilerleme, belirli bir noktada sonra yeniliğin karakterini değiştiren bürokratik organizasyona yol açmaktadır. Şirketlerin ölçeğinin büyümesi, bürokratik örgütlenmeyi teşvik etmektedir. Üretimin rasyonelleşmesiyle giderek artan bürokratik yapılanma, uzman ekiplerin daha önemli hâle gelmesine ve girişimcilerin yenilik isteklerinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır (Lakowski, 2002, s. 153-154). Girişimciliğin giderek önemini kaybetmesiyle yenilik sürecinin önemi azalmakta ve yerini geleneksel sürece bırakmaktadır. Kendiliğinden işleyen bir sürece dönüşen kapitalizmde girişimci

sıradan bir görevi yapan kişiye dönüşmektedir. Böylelikle kapitalizmin itici gücü olan girişimci, kendisinin ön ayak olduğu gelişmenin sonucunda kapitalist sistemin dışına itilmektedir. Tröstlerin küçük ve orta ölçekli firmaları yutmaya başlaması, burjuvaziye de tekeline almasını beraberinde getirmektedir. Sonunda burjuva girişimci, kapitalizmdeki asli işlevini yitirecek konuma gelmektedir (Adaçay ve İslatince, 2013, s. 149). Schumpeter ([1943] 2003, s. 131), *Capitalism, Socialism and Democracy* (*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*) isimli eserinde kapitalizmde ekonomik gelişmenin yol açtığı mekanizasyonun girişimciliği yok edeceğini ve kapitalizmin sonunu getireceğini şu şekilde ifade etmektedir:

... Durağan bir ekonominin yönetimi kadar ilerlemenin kendisi de mekanize edilebilir ve ilerlemenin bu mekanizasyonu girişimciliği ve kapitalist toplumu neredeyse ekonomik ilerlemenin durması kadar etkileyebilir... Az ya da çok durağan bir durum ortaya çıkacaktır. Esasen evrimsel bir süreç olan kapitalizm körelecektir. Girişimciler için yapacak bir şey kalmayacaktır. Girişimciler, kendilerini kalıcı barıştan tamamen emin bir toplumda generallerin bulacağı durumla hemen hemen aynı durumda bulacaklardır. Kârlar ve kârlarla birlikte faiz oranı sifıra yakınsayacaktır. Kâr ve faizle geçinen burjuva tabakalar yok olma eğilimiyle karşı karşıya kalacaktır. Sanayi ve ticaretin yönetimi, mevcut yönetimin konusu haline

gelecek ve personel, kaçınılmaz olarak bürokrasinin özelliklerini kazanacaktır. Sosyalizm ılımlı biçimde, neredeyse otomatik olarak ortaya çıkacaktır.

2.3. Post-Keynesyen İktisatta Kriz Teorisi

Kriz kuramları arasında heterodoks bakış açısına sahip yaklaşımlardan bir diğeri Post-Keynesyen'lere aittir. Özellikle Hyman Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi, Post-Keynesyen akımla özdeşleşen kriz kuramıdır. 2008 küresel finans krizinin temellerinde yatan finansal piyasaların verimsiz işleyişi Minsky'nin görüşlerinin yeniden önem kazanmasını sağlamıştır.

Minsky'nin çalışmalarında ortaya koyduğu en temel düşünce, kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğudur (Lavoie, 2016, s. 61). Minsky'nin teorisinde, neoklasik iktisadi ekolün önemsemediği makroekonomik döngülerin varlığı ve özel borcun yarattığı istikrarsızlaştırıcı etki üzerinde durmaktadır. Neoklasik iktisat, özel borçların makroekonomik sonuçlara yol açmayacağını savunurken, Minsky özel borçlanmanın toplam talebe ve toplam gelire ilave edildiğini savunmaktadır. İş döngülerinin varlığı açısından da neoklasiklerden ayrılan Minsky, devlet müdahalesinin olmadığı kapitalist ekonomilerde çeşitli iş çevrimleri boyunca borçlanmanın GSYİH içerisindeki payının artma eğiliminde olduğunu ve bu borçlanma düzeyinin 1929 Buhranı ve 2008 Krizi gibi buhranlara yol açan sonuçlar yarattığını ileri sürmektedir (Keen, 2015, s. 299).

Minsky (2008), Finansal İstikrarsızlık Hipotezini iki temel önerme üzerine inşa etmektedir: i) *Kapitalist piyasa mekanizmaları, sürdürülebilir, istikrarlı fiyat ve tam istihdam dengesine yol açmamaktadır*; ii) *Önemli iş çevrimleri, kapitalizmin devamlılığı için gerekli olan finansal unsurlardan kaynaklanmaktadır*. Minsky (2008), Finansal İstikrarsızlık Hipotezinde kapitalist ekonomilerde devletin oynadığı rolünü de öne çıkarmaktadır. Ona göre, kapitalizmdeki karmaşık ve dinamik finansal sisteme müdahale edilmemesi istikrarsızlık yaratan dinamikleri harekete geçirmektedir. Dolayısıyla büyük krizler, müdahaleci olmayan kapitalizmin doğal bir sonucu olarak tezahür etmektedir. Geniş devlet müdahalesine sahip kapitalizm, tarihsel deneyimlerde de görüldüğü gibi sınırlı müdahaleci kapitalizmde göre daha istikrarlı sonuçlar yaratmaktadır. Özellikle kârların istikrarlı hale gelmesinde bütçe açığının döngüsel bir rol oynaması önemli bir etkindir (Minsky, 2008).

Post-Keynesyen iktisadi ekolün temelleri çerçevesinde inşa edilen finansal istikrarsızlık hipotezinde, kapitalist ekonomide yaşanan krizlerin esas olarak sistemin içsel doğasından ve piyasa aktörlerinin içgüdüsel davranışlarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Korkmaz ve Yamak, 2015, s. 54). Kapitalist ekonomilerin finansal sisteminin işleyişinde hedge fonları, istikrarlı ve dengeli büyümeyi sağlayabilecek potansiyele sahipken, spekülatif ve Ponzi finansmanın payı arttıkça ekonomiyi dengeden uzaklaştıran istikrarsızlık olasılığı giderek artmaktadır. Refah dönemi süresince finansal sistem, hedge fonlarının hâkimiyetinde işlemektedir. Zaman içerisinde kapitalist

ülkelerdeki finansal sistem hedge fonlarının ağırlıkta olduğu yapıdan spekülâtif balonların ve Ponzi finansmanın yaygınlaştığı kurguya dönme eğilimi göstermektedir. Bu çerçevede Minsky, kapitalizmde yaşanan şiddetli iş çevrimlerinin dışsal şoklardan değil, kapitalizmin kendi iç yapısından kaynaklandığını savunmaktadır (Minsky, 1992, s. 7-8).

Minsky (1996), kapitalizmi farklı biçimleri bulunan ve sürekli gelişme halinde olan dinamik bir sistem olarak görmektedir. Kapitalizmin gelişme süreci içerisinde finansal kaynaklar, ticari faaliyetler için kullanılan yapıdan sermayenin uzun vadede genişlemesi için finansal kaynakların kullanımının giderek arttığı modele evrilmiştir (Minsky, 1996, s. 362). Bu modelde, kapitalist ekonomide cari çıktı fiyatları ve sermaye varlıkları fiyatları olmak üzere iki farklı fiyatlandırma söz konusudur. Sermaye varlıklarının fiyatları, gelecekteki kâr akışlarına bağlı olarak uzun vadeli beklentiler tarafından belirlenirken çıktı fiyatları, talep koşullarına ve parasal ücret oranlarına ilişkin cari dönemdeki bilgiler çerçevesinde kısa vadeli beklentileri yansıtmaktadır. Bu iki fiyatlandırma türünden sermaye varlıklarının fiyatı yatırımları belirleyen unsurdur. Finansal sistemin işleyişi istikrarlı durumu, istikrarsızlaştırarak yukarı yönlü genişlemeyi sınırlar (Minsky, 2016, s. 96-97).

Neoklasik sentezin para ve maliye politikalarından daha kapsamlı politika önermeleri geliştiren finansal istikrarsızlık hipotezi, krizlerin önlenmesi için de birtakım görüşler öne sürmektedir. Örneğin finansal yapının güçlendirilmesiyle büyük krizlere davetiye çıkarmadan

enflasyonla mücadelede ve tam istihdamın sağlanmasında önemli mesafe alınabilecektir (Minsky, 2016, s. 94-95).

3. TARİHSEL DENEYİMLERDE KAPİTALİZMİN KRİZLERİ VE DEVLET

Kapitalizmin gelişim süreciyle krizlerin birbirinden ayrılmaz bir bağı olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Bu bölümde, 1929 Buhranı, 2008 Küresel Finans Krizi ve içinden geçtiğimiz Covid-19 Krizinde devlet-piyasa ilişkisinden hareketle devletin rolleri ele alınmaktadır.

3.1. 1929 Büyük Buhranı ve Devlet

Kapitalizmin karşı karşıya kaldığı en derin buhranın ne olduğu konusunda yapılan tartışmalar arasında şüphesiz en fazla öne çıkan krizlerin başında, 1929 buhranı gelmektedir. 1929 buhranı, gerek yönetsel gerekse de geliştirilen politikalar bağlamında ele alındığında kapitalizmde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Büyük Buhrana yönelik çok geniş kapsamlı tartışmalar mevcut olsa da krizin yol açtığı tahribatin derinliği konusunda uzlaşa söz konusudur. Büyük Buhranın iktisadi ve toplumsal tahlili yapılırken, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı koşulların dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle bireylerin, malların ve sermayenin dünya çapında dolaşımı kısıtlanmıştır. Böylelikle küresel sistem ekonomik ve politik açıdan dönüşüme uğramıştır. ABD'yi küresel sistemde

merkezi aktör konumuna getiren I. Dünya Savaşı, ABD'yi dönüşüme zorlamıştır (Rauchway, 2008, s. 8). Büyük Buhran döneminde üretim ve fiyatlarda yaşanan dalgalanma, toplam talep şokuna davetiye çıkarmıştır. Toplam talebi etkileyen birçok faktör söz konusu olmakla birlikte büyük buhranın nedenlerine yönelik kuramsal tartışmaların odak noktasını parasal faktörlerin rolü oluşturmaktadır (Bernanke, 2000, s. 6-7).

Tablo 2. Gelişmiş Kapitalist Ülkelerde GSYİH (1990 Uluslararası Geary-Khamis Doları Cinsinden Milyon \$)

Yıllar	ABD	İngiltere	Almanya	Hollanda	Fransa	Belçika	İtalya
1920	593 438	212 938	170 235	28 898	125 850	29 921	96 757
1921	579 986	195 642	189 511	30 670	120 648	30 439	95 287
1922	612 064	205 750	206 188	32 342	142 322	33 414	100 210
1923	692 776	212 264	171 318	33 140	149 691	34 611	106 266
1924	713 989	221 024	200 557	35 561	168 474	35 743	107 312
1925	730 545	231 806	223 082	37 058	169 197	36 293	114 397
1926	778 144	223 270	229 363	40 028	173 676	37 523	115 595
1927	785 905	241 240	252 321	41 700	170 064	38 913	113 094
1928	794 700	244 160	263 367	43 921	181 912	40 951	121 182
1929	843 334	251 348	262 284	44 270	194 193	40 595	125 180
1930	768 314	249 551	258 602	44 170	188 558	40 207	119 014
1931	709 332	236 747	238 893	41 475	177 288	39 496	118 323
1932	615 686	238 544	220 916	40 901	165 729	37 717	122 140
1933	602 751	245 507	234 778	40 826	177 577	38 525	121 317
1934	649 316	261 680	256 220	40 078	175 843	38 202	121 826

Kaynak: Maddison, 2003.

Büyük buhranın etkisiyle gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomi önemli derecede daralma yaşamıştır. Tablo 2’de gösterilen veriler ışığında, krizin merkezinde olan ABD en fazla daralmayı yaşayan ülke olmuştur. ABD’de 1934 yılındaki GSYİH, 1929 yılına kıyasla

yaklaşık %40 azalmıştır. Fakat krizin etkisi sadece ABD ile sınırlı kalmamıştır. Almanya, Birleşik Krallık, Fransa başta olmak üzere birçok gelişmiş ülkede durgunluk kaçınılmaz bir hâle gelmiştir.

Fiyatlar genel seviyesi 1930 yılında %2,6, parasal taban (high powered money) %2,8, nominal para arzı göstergelerinden M1 %3,5 ve M2 %1,3 düşüş göstermiştir (Hamilton, 1987, s. 151). Yukarıda bahsedilen krizin etkilerinin açıklanmasında parasal faktörlerin etkisini açıklamaya çalışan en önemli kuramların başında Milton Friedman ve Anna Schwartz'ın ABD'in parasal tarihini inceledikleri *ABD'nin Parasal Tarihi: 1867-1960 (A Monetary History of the United States, 1867-1960)* isimli çalışmaları gelmektedir. Friedman ve Schwartz'a (1963) göre, krizin en önemli nedeni, para arzında meydana gelen düşüştür. Buna göre para arzının düşmesi deflasyona yol açmış ve buna bağlı olarak geleceğe yönelik olarak fiyatların daha da düşeceği beklentisi, ekonomik aktörlerin cari dönemdeki harcamalarını ve yatırımlarını kısarak toplam talebin ve arzın azalmasına yol açmıştır. O dönemde altın standardı nedeniyle ABD'de yaşanan daralma diğer ülkelere sıçramıştır (Bernanke, 2016, s. 53-54).

Krizin nedenleri kadar krizden çıkış için uygulanacak politikaların kapsamı, kriz döneminde ve sonrasında en çok tartışılan konular olmuştur. Büyük buhranın yaşandığı dönemde hâkim iktisadi görüş, klasik (neoklasik) ekonomiydi. Klasik liberalizmin temelleri üzerinde inşa edilen klasik ekonomik, piyasaların kendiliğinden dengeye gelecek esnekliğe sahip olduğunu ve piyasada yaşanan daralmalar sadece geçici nitelikte olan şoklardır. Klasik iktisadın bu varsayımı,

pratik alanda tezahür etmemektedir. Kriz, gün geçtikçe daha yüksek maliyetlere yol açmaktaydı. Diğer ifadeyle piyasaların krizin etkisini kendiliğinden ortadan kaldıracığını beklemek, sadece buhranın yarattığı yıkıcı etkileri artırması anlamına gelmektedir.

Böyle bir ortamda 1933 yılında New Deal (Yeni Düzen) programı Franklin D. Roosevelt öncülüğünde belirli ölçülerde alınan kamusal tedbirlerin ilk örneği olmuştur. Birinci New Deal Programıyla istihdamın artırılması, ekonomik dengenin sağlanması, bankacılık sektörünün istikrara kavuşturulması ve bir bütün olarak ABD ekonomisinin canlandırılması hedeflenmiştir. Kısa vadede bu yaklaşım, bazı iyileşmeler sağlamıştır. İşgücünün yeniden işine dönmesi sağlanmış, bankacılık sektörü göreceli olarak güçlenmiş, hükümet para arzını artırmış ve altyapı yatırımları belirli ölçüde artırılmıştır. Buna karşılık, işsizlik ve yoksulluk hala büyük sorun olmaya devam etmiştir. 1935'te Sosyal Güvenlik Yasası'nı da kapsayan İkinci New Deal Programı başlatılmış ve bu daha öncekine göre daha pragmatik hedeflere odaklanmıştır (Purcell, 2014, s. 5-6). New Deal programı kapsamındaki harcamaların ABD'de genişletici etkisi sınırlı düzeyde kalmasına rağmen, diğer ülkelerde daha belirgin sonuçlara yol açmıştır. İngiltere, toparlanmanın başlangıç aşamalarında mali genişlemeyi sınırlı düzeyde kullansa da askeri harcamalarını 1937'ten sonra artırmaya başlamıştır. Fransa, altın standardını sürdürmek amacıyla vergileri artırmış, sonraki süreçte ise büyük ölçekli harcamalar gerçekleştirmiştir. Almanya ve Japonya'da maliye politikası daha etkin kullanılmıştır. 1934'ten sonra

Almanya’da bayındırlık, altyapı ve askeri harcamalar önemli ölçüde artmıştır. Japonya’da kamu harcamaları, 1932-1934 dönemi arasında %31’den %38’e sıçramıştır (Romer, 2003, s. 6-7). Büyük Buhrana yönelik geliştirilen karşı devresel politikalar, dünya ekonomisinde devlet müdahalesinin arttığı yeni bir ekonomik yapıya yol açmıştır. Devletin müdahale alanının genişlemesi, sendikaların güçlenmesini beraberinde getirmiştir. ABD’de krizden sonraki 10 yıllık süre zarfında iki katına çıkmıştır. Bunun sürdürülebilmesi amacıyla Ulusal Çalışma İlişkileri Yasası (1935) yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde sendikal faaliyetler, ABD dışında Avrupa’da da artmıştır. Ekonomi politikalarının kapsamı farklı kamusal müdahaleler çerçevesinde şekillenmeye devam etmiştir. İktisat politikalarında radikal dönüşümün kuramsal çerçevesi, John Maynard Keynes’in *İstihdam, Faiz ve Para’nın Genel Teorisi* isimli ünlü çalışmasıyla ortaya konulmuştur. Genel Teori, buhranın yol açtığı daralmanın azaltılmasında devletin para ve maliye politikaları kanalıyla (özellikle vergi indirimi ve kamu harcamaları) müdahaleci karakterinin gerekliliğini öne çıkarmıştır (Romer, 2003, s. 7).

Keynes, her şeyden önce klasik ekonominin kendiliğinden dengeye gelme fikrine karşı çıkararak, kapitalizmdeki dengesizliklerin giderilmesi için müdahalenin gerekliliğini vurgulamıştır. Keynes, bir ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini savunmuştur. Keynes’te devletin ekonomiye müdahalesinin kapsamı geniştir. İlk olarak yatırımların önemli belirleyicisi olan hayvansal ruhun (animal spirit) harekete geçebilmesi için devlet belirsizliğin azaltılmasına

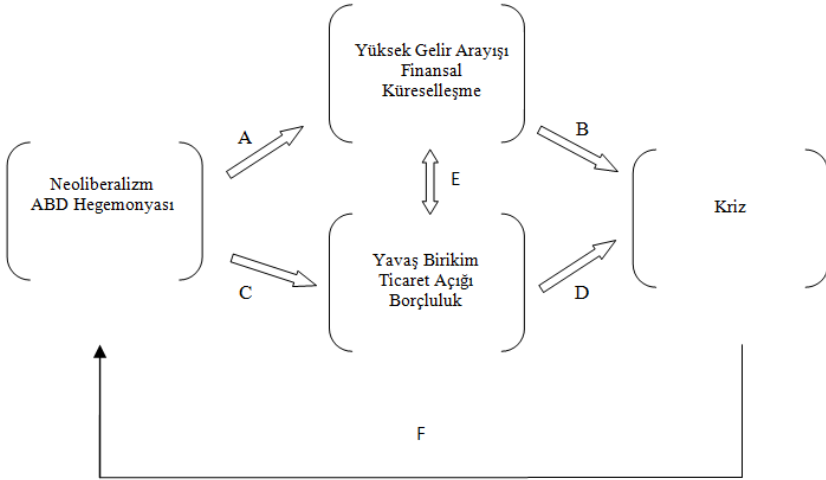
yönelik olarak dolaşımdaki para miktarını etkilemektedir (De Haan, 2016, s. 46-49). Keynes'in çalışmalarından özellikle Genel Teori, kapitalist sistemin nasıl çalıştığına araştırılmasına yönelik bir yanıt niteliğindedir. Kapitalizmde tam istihdamın sağlanmamasında yatırımların yetersizliği önemli bir yer tutmaktadır. Devletin, kapitalizmin işleyişinde ortaya çıkan kusurları ortadan kaldırmak için yatırımların canlandırılmasını sağlayacak politikalarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Yatırımların sosyalizasyonu bu noktada önem kazanmaktadır. Keynes'e göre yatırımların sosyalizasyonu, sanayinin kamulaştırılması veya Sovyet tipi merkezi planlama anlamına gelmemektedir. Onun esas vurguladığı husus, kapitalizmde yaşanan krizin temelindeki toplam talep yetersizliğinin önüne geçilebilmesi için devletin sorumluluk alması gerektiğidir. Bu noktada Keynes, kapitalizmin işleyişinin açıklanmasında piyasaların etkin işlediği görüşüne karşı çıkmakta ve yatırımların tam istihdam seviyesini sürdürmek için yeterli olacağı türünden varsayımı da reddetmiştir. Kapitalizmin ekonomik ve ahlaki boyutunu bir arada ele alan Keynes, piyasaların her zaman mükemmel işlediğine inanmamakta ve kapitalizmin devamı için devlet müdahalesini kaçınılmaz olarak görmektedir (Backhouse ve Bateman, 2011).

3.2. 2008 Küresel Finans Krizi ve Devlet

1929 Büyük Buhranı sonrası dönemde kapitalizm; kâr oranlarında düşüş yaşamasına, sermayenin sıkışmasına ve politik krizlerle karşılaşmasına maruz kalmasına rağmen krizlerin ve buhranların geride kaldığı, ekonomide sadece geçici dalgalanmaların olduğu ve

küreselleşme beraber finansallaşmanın getirdiği yeni kurguyla neoliberal politikaların evrenselliğine yönelik güven giderek artmıştır. Fukuyama (1992), liberal demokrasi ve kapitalizmle tarihin sonuna geldiğini işaret etmiştir.

21. yüzyılın başlarında ise küresel kapitalizm, yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. 2008 yılında yine ABD’de bu defa mortgage (ipotek) krizi ortaya çıkmış ve kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Bu krizle birlikte yeniden piyasa-devlet ilişkisinin yapısı tartışılmaya başlanmıştır. Duménil ve Lévy (2013), 2008 küresel finans krizinin temel nedeni olarak ABD hegemonyası altındaki neoliberalizmi görmektedir.

Şekil 1. ABD Hegemonyası altında Neoliberalizm

Kaynak: Duménil ve Lévy, 2013, s. 198.

ABD hegemonyası altındaki neoliberalizmin krizi yaratan dinamikleri, Şekil 1’de gösterilmektedir. Genel neoliberalizm ve ABD hegemonyası altındaki neoliberalizm sol ekseninde A ve C okları çerçevesinde sırasıyla alt ve üst paranteze denk gelen faktörler arasında ayırım yapmaktadır. Neoliberalizmin genel karakteristiği, finansal sermayenin yüksek kâr arayışına yönelik olarak engellerin kaldırılmasına odaklanmasında yatmaktadır. Finansal Küreselleşme ile karakterize edilen bu durum, deregülasyonların en önemli araç olarak kullanıldığı ekonomik yapıyı meydana getirmiştir. C okunun gösterdiği ABD ekonomisinin yapısında öne çıkan ilk özellik, yavaşlayan sermaye birikimi sürecidir. ABD ile birlikte diğer birçok kapitalist ülkede, sermaye birikimi oranı düşse de ABD’de birikim oranlarının düşmesi; birikimin yavaşlaması, dış ticaret açığının ve borçlanmanın artması gibi eğilimle yakından ilişkilidir (Duménil ve Lévy, 2013, s. 198-199).

Krizle birlikte ABD başta olmak üzere birçok ülkede bankacılık sektörü (Abreu vd., 2019) ve reel sektörde devlet müdahalesi, tıpkı 1929 Buhranında olduğu gibi yeniden yükselmeye başlamıştır. Karar otoriteleri, Büyük Buhran dönemindekine benzer biçimde piyasaların aksamasından ve bunların yol açacağı etkilerden kaçınmak amacıyla hızla kamusal tedbirleri devreye sokmuştur. Kriz küresel olarak bütün ülkeleri etkisi altına almasına rağmen gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere kıyasla krizden daha fazla etkilenmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki düşük ekonomik büyüme ve faiz oranları, efektif olmayan özel yatırımlar, düşük verimlilik ve yüksek kamu borcu gibi makroekonomik problemlerin varlığı koordineli olarak en başta

gelişmiş ülkeler nezdinde devlet öncülüğünde para ve maliye politikalarının ivedilikle uygulanmasına yol açmıştır (Makin, 2019, s. 13).

Küresel Finans Krizi sırasında devletin ekonomiye müdahalesi, merkez bankaları aracılığıyla piyasanın ihtiyaç duyduğu likiditeyi sağlayarak olmuştur. Ekonomi, durgunluk içerisindeyken likiditenin artırılması için merkez bankalarının geleneksel para politikaları yerini, kriz sürecinde yerine geleneksel olmayan (unconventional) para politikasına bırakmıştır. Bu politikaların en önemlisi, merkez bankalarının ticari bankalardan büyük miktarda varlık satın alarak piyasadaki likiditeyi artırmaya çalıştıkları niceliksel gevşeme (quantitative easing) yaklaşımıdır. ABD merkez bankası FED başta olmak üzere birçok ülkenin merkez bankası, kriz sürecinde ve sonraki dönemde bu yaklaşımı sürdürmüştür. FED, 2008-2014 dönemi arasında üç kez niceliksel gevşeme programı çerçevesinde ipotège dayalı menkul kıymet alımı gerçekleştirmiş ve bu dönemdeki varlıkları 5 kat artarak 882 milyar dolardan 4,47 trilyon dolara yükselmiştir. 2016 yılı itibarıyla Japonya'da bu oran %88, İsviçre'de %115, İsveç'te %19, İngiltere'de %24 ve Avrupa merkez bankasında (AMB) %34 olarak gerçekleşmiştir (Hossain ve Kryzanowski, 2019, s. 913). Bunun yanında krizin yol açtığı daralmanın etkilerini azaltmak amacıyla hemen hemen bütün ülkeler, karşı devresel politikalarla mali teşvik paketlerini ve kamu harcamalarını artırmıştır. Küresel olarak krize karşı gerçekleştirilen kamu harcamalarının

payının GSYİH içerisindeki payı %3,9'a ulaşmıştır (Ortiz ve Cummins, 2013, s. 3).

Ekonominin durgunluk döneminde devlet müdahalesiyle ekonomik ve finansal istikrarın sağlanması politikası, Keynesyen iktisadın felsefesinden esinlenmektedir. Bu politikalara uygun olarak ABD'de Obama yönetimi tarafından 825 milyar dolarlık teşvik paketi, buna ilave olarak 350 milyar dolarlık finansal istikrar fonu krizin ilk dönemlerinde acil olarak yürürlüğe konularak harcamaların artırılması ve finansal sisteme işlerlik kazandırılması hedeflenmiştir (Nayak, 2013, s. 61-62).

Devletin görünen eli kriz sürecinde en fazla ABD'de görülmüştür. Fannie Mae ve Freddie Mac'in kamulaştırılması başta olmak üzere finansal sektöre yönelik olarak sermaye enjeksiyonu ve doğrudan fonlama politikalarıyla piyasaların ihtiyaç duyduğu likiditenin sağlanması hedeflenmiştir. GM, Chrysler ve diğer şirketlere 2 trilyon doların üzerinde kurtarma paketi sağlanmıştır. Obama yönetimi, iki yıl gibi kısa bir süre içinde 775 milyar dolarlık bir teşvik paketi hazırlamıştır. Kamusal teşvik, kurtarma ve diğer harcamaların etkisiyle federal bütçe açığı 2008 yılında 450 milyar dolara, 2009'da 1.2 trilyon dolar gibi rekor seviyeye çıkmıştır. Euro bölgesinde de krize yönelik olarak uygulanan acil durum önlemleri, halihazırda mevcut olan bütçe dengesini daha da kötüleştirmiştir. Nitekim daha sonraki süreçte Euro bölgesinde borç krizi kendisini göstermiştir (Kawamura, 2013, s. 47-48).

Tablo 3. Seçilmiş Ülke/Bölgelerde Bütçe Dengesi

	Döngüsel Olarak Düzeltilmiş					Fiili				
	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015
Avusturya	-2,2	-1,5	-0,0	-1,2	+0,6	-2,6	-2,2	-1,4	-2,7	-1,0
Belçika	-4,6	-4,0	-2,0	-2,6	-2,2	-4,1	-4,2	-3,0	-3,1	-2,5
Finlandiya	-0,9	-0,9	-0,7	-0,4	0,2	-1,0	-2,2	-2,6	-3,2	-2,8
Fransa	-4,5	-3,8	-2,9	-2,4	-2,0	-5,1	-4,8	-4,0	-4,0	-3,5
Almanya	-1,2	+0,1	+0,1	+0,2	+0,5	-1,0	0,0	-0,2	0,3	0,7
Yunanistan	-6,3	-1,7	-4,4	+3,1	-0,4	-10,3	-8,8	-13,2	-3,6	-7,5
İrlanda	-9,9	-4,7	-3,0	-3,7	-2,1	-32,1	-12,6	-8,0	-5,7	-3,7
İtalya	-2,6	-0,3	0,7	+0,1	+0,1	-4,2	-3,7	-2,9	-2,7	-3,0
Lüksemburg	+2,5	+3,9	+3,9	+3,6	+3,4	-0,7	0,5	0,3	1,0	1,5
Hollanda	-3,8	-2,3	-0,3	-0,4	+0,5	-5,0	-4,3	-3,9	-2,4	-2,3
Portekiz	-5,8	-2,2	-0,7	-3,5	-1,9	-7,4	-5,7	-4,8	-7,2	-4,4
İspanya	-6,0	-4,3	-0,4	+0,8	-0,1	-9,6	-10,5	-7,0	-6,0	-5,1
Euro Bölgesi	-3,4	-2,1	-0,9	-0,7	-0,4	-4,2	-3,6	-3,0	-2,6	-2,1
İngiltere	-5,7	-6,4	-4,2	-4,9	-3,9	-7,7	-8,3	-5,7	-5,6	-4,3
ABD	-8,8	-7,4	-4,0	-3,9	-3,7	-10,8	-9,0	-5,5	-5,0	-4,4
Japonya	-7,7	-8,2	-8,5	-6,1	-5,4	-8,8	-8,7	-8,5	-6,2	-5,4

Kaynak: Sawyer, 2017, s. 57.

Krize yönelik uygulanan kamusal politikalar, ABD dışında birçok ülkede de benimsenmiştir. OECD ülkelerinde krize karşı kamusal tedbirler (mali teşvikler) neticesinde bütçe açığı ve kamu borcunun artışı kaçınılmaz hâle gelmiştir. Fiili bütçe açığı, 2006 yılında %1,3 iken 2010 yılında %8,8'e yükselmiştir. Aynı dönemde brüt finansal yükümlülükler, %75'ten %100,2'ye yükselmiştir. Kriz sonrası 2011-2015 dönemi arasında seçilmiş ülke/bölgelerde bütçe açığının evriminin yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde kamusal müdahaleler nedeniyle hemen hemen birçok ülkenin bütçe açığını devam ettirdiği görülmektedir (Sawyer, 2017).

ABD başta olmak üzere kapitalist ülkelerin önemli bölümünde devletler, genel itibarıyla piyasaların başarısızlığının yarattığı tahribatı onarmak zorunda kalmıştır. 1929 Buhranı ve II. Dünya Savaşı sonrasında modern kapitalizmde kalkınma aşamasında devlet nasıl öncü roller üstlendiyse, 2008 küresel finans krizinde bu rolünü sürdürmeye devam etmiştir (Kawamura, 2013, s. 48).

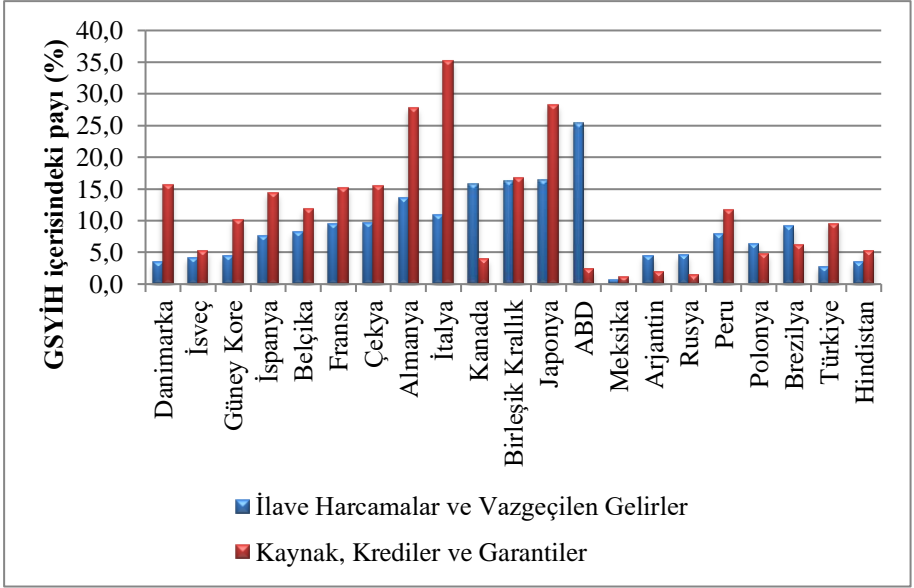
3.3. Covid-19 Krizi ve Yeniden Ulus-Devlete Dönüş

2008 küresel finans kriziyle devlet-piyasa ilişkisinde, piyasaların sağlıklı işlemesi için devlet müdahalesinin gerekli olduğu çok belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Kriz sonrası dönemde dünyada yükselmeye başlayan sağ popülizm (özellikle Avrupa Birliği'nde) ve ekonomik milliyetçilik eğilimleri etkisini sürdürürken, küreselleşmede belirli düzeyde yavaşlama meydana gelmiştir. Anti-küreselleşme eğilimleri yeniden yükselmeye başlamış ve ulus-devletlerin ekonomide daha fazla öne çıktığı politikalar genişlemiştir. İngiltere'nin birlikten ayrılması, Euro bölgesi borç krizi ve göçmen krizi gibi problemler, uluslar-üstü bir yapı olan AB'de ulus-devletlere dönüşün güçlü biçimde dile getirildiği gelişmeler olmuştur. Bunun yanında Donald Trump döneminde ABD'de de milliyetçi yaklaşımlar üzerinden geliştirilen politikalar (özellikle Çin ile başlayan ticaret savaşları), küresel ekonomi üzerinde büyük etkiler yaratmıştır.

Dünya ekonomisinde 2008 küresel finans krizinin yarattığı etkiler ve sonraki süreçte yaşanan diğer gelişmelerin yansımaları devam ederken kapitalizm, 2019 yılının sonunda yeni bir krizle yüz yüze kalmıştır.

Çin'den başlayarak tüm dünyaya yayılan yeni tip coronovirüs olan Covid-19, sağlık alanında yaşanan bir kriz olarak düşünülse de özü itibariyle küresel kapitalist sistemin işleyişinden kaynaklandığı görülmektedir. Krizin, küreselleşmeyle birlikte ulus-devletlerin yerini Çok Uluslu Şirketlere (ÇUŞ) ve uluslararası piyasalara bırakmasıyla doğrudan ilişkili olduğuna dair bir yaklaşım söz konusudur (Caron, 2021, s. 24). Krizin ilk başından itibaren bulaşıcılığın azaltılmasıyla amacıyla sınırlar hemen hemen bütün ülkelerde kapatılmıştır. Sınırların kapatılmasıyla bireylerin hareketliliğinin kısıtlanması, ticari ve ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Neoliberal politikaların ideolojik temsilcisi olan gelişmiş ülkeler kısa süre içerisinde neo-merkantilist politikaların ve devlet müdahalesinin çok baskın olarak uygulandığı örneklere dönüşmüştür (Fanelli ve Whiteside, 2020, s. 6-7).

1980'lerin liberal dünyasının hâkimiyetinde geçen uzun dönem sonrasında liberalizme duyulan mutlak inanç, 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında zayıflarken, Covid-19 krizinin liberal küreselleşmenin krizi olarak nitelendirilmesi yeniden liberalizmin ciddi biçimde sorgulanmasına yol açmıştır. Covid-19 krizi, devletin acil kurtarma paketleri başta olmak üzere ekonomideki dengesizliğin giderilmesi için para ve maliye politikalarını etkin biçimde kullanmıştır. Piyasalar, kaderine terk edilmemiş aksine devlet, piyasalara likidite desteği sağlamış, bireylere ve firmalara mali teşvik paketlerini aşamalı olarak uygulamıştır (Coulter, 2020).

Şekil 2. Seçilmiş Ülkelerde Covid-19'a Yönelik İhtiyari Mali Teşvikler
Kaynak: International Monetary Fund, 2021.

Not: Değerler, Temmuz 2021 itibarıyla oluşan payları ifade etmektedir.

Seçilmiş ülkelerde kamusal önlemlerin iki önemli türünü oluşturan İlave Harcamalar ve Vazgeçilen Gelirler ile Kaynak, Krediler ve Garantilerin gösterildiği Şekil 2'deki değerler incelendiğinde gelişmiş ülkelerde daha fazla kamusal kaynakların kullanıldığı görülmektedir. Örneğin ABD'de ilave harcamalar ve vazgeçilen gelirler aracılığıyla kullanılan mali teşviklerin GSYİH içerisindeki payı %25,4 iken kredi ve garantilerin payı %2,4'tür. İtalya'da ise kredi ve garantilerin payı %35,3 iken ilave harcamalar ve vazgeçilen gelirleri payı %10,9'dur. Genel itibarıyla ele alındığında kamusal kaynakların türleri içerisinde ise krediler ve garantilerin kamusal politika aracı olarak daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

2008 krizi sonrasında küreselleşmede meydana gelen yavaşlamanın, ABD-Çin arasında yaşanan ticaret savaşlarıyla daha da artmaya

başladığı dönemde ortaya çıkan Covid-19 kriziyle, küresel yönetim eksikliğinin giderek kaybolmasıyla endişeleri artırmaktadır. 2008 krizinden sonraki dönemde G-20 ülkelerinin koordinasyonun önemini vurgulamalarına rağmen, uygulamada bunun karşılık bulmamasına benzer bir süreç (Murshed, 2020, s. 7), şu an için Covid-19 krizinde de söz konusudur. Ülkeler arasındaki iş birliği yerine bir yana rekabetin daha fazla öne çıkması ulusal politikalara daha fazla güvenilmesini beraberinde getirmektedir. AB’de krizle birlikte daha önceki dönemden devam eden anlaşmazlıklar, krizin yönetilmesi sürecinde çok belirgin biçimde ortaya konulmuştur. Ortak politika geliştirmede AB’de yaşanan zorluklar, ülkelerin ulus-devletlere daha fazla sarılmasına neden olmuştur.

Covid-19 kriziyle birlikte devletin müdahale alanlarını genişletmesi, liberal düzenin başarısızlığını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Kriz, liberal projenin geleceğine yönelik yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, küresel liberal sistemin inşasında ve yönetilmesinde liderlik rolü üstlenen ABD’nin Covid-19 kriziyle beraber bu rolü ne kadar sürdürebileceği bir merak konusudur (Samant, 2020).

4. SONUÇ YERİNE: KAPİTALİZMDE DEVLET-PİYASA DİYALEKTİĞİ

Ekonomik ve toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin tarihi incelendiğinde piyasa-devlet diyalektiğinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu ilişki içerisinde, kapitalizmin gelişmesi için

devletin rollerinin hukuki ve idari düzenlemelerle sınırlandırılması gerektiğini öne çıkaran liberal öğretisi hâkim görüş olmuştur. Buna karşılık, Marksizm başta olmak üzere karşıt fikirler kapitalizmin gelişmesini devletle iç içe geçmesine bağlamaktadır. Bu çerçevede devlet kapitalizmin işleminin asli unsuru olmaktadır.

Kapitalizmin yapısal krizlerini geçici şoklar ve yanlış ekonomi politikalarının uygulanmasına bağlayan liberal (ve neoliberal) akımlar ile kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğunu ileri süren Marksist ve post-keynesyen yaklaşımlar arasında süre gelen kuramsal tartışmalar, kapitalizmde yaşanan krizlerde farklı bir boyuta taşınmaktadır. Bu alanda ilk olarak 1929 Büyük Buhranı önemli bir dönüm noktasıdır. Klasik iktisadi ekolün piyasaların kendiliğinden dengeye gelme varsayımı, Büyük Buhran döneminde geçerliliğini yitirmiş ve piyasalara müdahale edilmemesinin ekonomik ve toplumsal maliyeti giderek artmıştır. Krize yönelik olarak kamusal tedbirler ivedilikle hayata geçirilmiş ve krizin derinleşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinin kuramsal çerçevesi ise Keynes tarafından geliştirilmiş ve devletin toplam talebi canlandırma suretiyle ekonomiyi canlandırabileceği fikri, 1970'lere kadar ekonomik ve politik yapıda temel politika aracı haline gelmiştir. 1970'lerde yaşanan stagflasyonun yol açtığı yeni kırılma, kapitalizmde devlet müdahalesinin azaltılması gerektiğine yönelik yeni kurguya yol açmıştır. Küreselleşme ile beraber neoliberal politikaların tüm dünyaya egemen olmasıyla, devletin payının hızla küçültülmesine yönelik politikalar yürürlüğe konulmuştur. Dönemsel

olarak gelişmekte olan ülkelerde neoliberal politikalar, istikrarsızlıklara ve krizlere yol açsa da esasında 21. yüzyılın başında kapitalizmin yeni bir küresel krizle karşı karşıya kalması, neoliberalizmin daha kapsamlı sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Devlet, tıpkı 1929 buhranında olduğu gibi müdahale araçlarını kullanmıştır. Özellikle liberal gelişmiş ülkeler; kamulaştırma, mali teşvikler ve merkez bankası likidite desteği programlarıyla aktif roller üstlenmiştir. 1980'lerden itibaren sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasıyla küresel ölçekte genişleyen finansal sermayenin neden olduğu kriz, finansal sistemin yeniden yapılandırılması ve böylelikle devletin müdahalesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Devletin kriz sürecindeki rolleri, kriz sonrası dönemde de devam etmiş ve finansal sistemde mikro ihtiyati politikalar, yerini makro ihtiyati politikalara bırakmıştır.

2008 Küresel Finans Krizinin etkisiyle dünya ekonomisinde yükselen sağ popülizm, giderek güçlenmiş ve milliyetçi ekonomi politikaları genişlemiştir. 2018'den itibaren ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşlarının küreselleşme üzerinde yarattığı riskler devam ederken, 2019 yılının sonunda yaşanan Covid-19 krizi, devletin yeniden aktif olduğu dönemi yaratmıştır. Neoliberal politikaların merkezindeki ABD ve AB gibi yerlerde krizin olumsuz etkisi daha fazla hissedilmiştir. Küreselleşmenin yarattığı bağımlılığın yüksek olması, kısa sürede krizin tüm ülkeleri etkilemesine neden olmuştur. Ayrıca kriz, piyasaların devlet müdahalesine ne kadar ihtiyaç duyduğunu da gün yüzüne çıkarmıştır.

Kapitalizmin karşı karşıya kaldığı krizlerin nedeni, yapısı ve içeriği ne olursa olsun ortaya çıkan ortak nokta, devletin müdahaleci karakterinin mutlaka var olması gerektiğidir. Neoliberal kuramların devletin ekonomide mümkün olduğunca minimum roller üstlenmesi gerektiği düşüncesi yakından incelendiğinde en büyük ÇUŞ'ların, çok büyük miktarda devlet desteğine sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla devletin kriz dönemlerinde müdahale alanlarının genişlemesinin normal bir durum olduğu kabul edilse de ÇUŞ'ların küresel ekonomideki rekabet güçlerini devlet desteğiyle devam ettirmesi kapitalizmde devletin en önemli asli aktör olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Aalbers, M. B. (2013). Debate on neoliberalism in and after the neoliberal crisis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1053-1057.
- Abreu, J. F., Alves, M. G. & Gulamhussen, M. A. (2019). State interventions to rescue banks during the Global Financial Crisis. *International Review of Economics & Finance*, 62, 213-229.
- Adaçay, F. R. & İslatince, H. (2013). İktisadi düşünceler tarihi (Genişletilmiş 3. Baskı), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Aktan, C. C. (1995). Klasik liberalizm, neo-liberalizm ve libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-32.
- Amin, S. (2010). Exiting the crisis of capitalism or capitalism in crisis?. *Globalizations*, 7(1-2), 261-273. DOI: 10.1080/14747731003593703.
- Arrighi, G. (1978). Towards a Theory of Capitalist Crisis. *New Left Review*, I(111), 3-24.
- Backhouse, R. E. & Bateman, B. W. (2011). *John Maynard Keynes*, Cambridge & London: Harvard University Press.
- Bernanke, B. (2016). Karar Alma cesareti: Yüzyılın en büyük finans krizi ve sonrası (2. Baskı) (Çev: Canan Feyyat ve Metin Demirsar), İstanbul: Skala Yayıncılık.
- Bernanke, B. S. (2000). *Essays on The Great Depression*, New Jersey: Princeton University Press.
- Bocutoğlu, E. (2019). Marx ve iktisadi kriz teorileri: 2007 küresel finansal krizi bağlamında karşılaştırmalı bir analiz. *Fiscaoeconomia*, 3(Special Issue 1), 129-161.
- Buğra, A. (2010). İktisatçılar ve insanlar (7. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Butler, E. (2015). *Classical liberalism-a primer*, London: The Institute of Economic Affairs.
- Caron, J. F.(2021). *A sketch of the world after the Covid-19 crisis: Essays on political authority, the future of globalization, and the rise of China*, Singapore: Palgrave Macmillan.

- Clarke, S. (1994) Marx's theory of crisis, New York: St. Martin's Press.
- Clarke, S. (2004a). Devlet tartışmaları. Simon Clarke (Ed.), Devlet Tartışmaları içinde (ss. 7-88), Ankara: Ütopya.
- Clarke, S. (2004b). Devlet, sınıf mücadelesi ve sermayenin yeniden üretimi. Simon Clarke (Ed.), Devlet Tartışmaları içinde (ss. 225-247), Ankara: Ütopya.
- Clarke, S. (2012). Crisis theory. In Ben Fine & Alfredo Saad Filho (Eds.), The Elgar companion to Marxist economics (pp. 90-95), Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- Coulter, S. (2020). Rewiring capitalism after Covid-19. Tony Blair Institute for Global Change, 1-40.
- Crotty, J. (2019). Keynes against capitalism: His economic case for liberal socialism, London & New York: Routledge.
- Çelik, A. (2020). Kapitalizmin merkez ülkelerinde verimlilik, sendikalaşma yoğunluğu ve ücretli emek ilişkisi: Neoliberalizm çerçevesinde yapısal kırılmalı bir analiz. *Fiscaoeconomia*, 4(2), 216-240.
- De Carvalho, F. J. C. (2008). Keynes and the reform of the capitalist social order. *Journal of Post Keynesian Economics*, 31(2), 191-212. DOI: 10.2753/PKE0160-3477310201.
- De Haan, P. (2016). From Keynes to Piketty: The century that shook up economics, London: Palgrave Macmillan
- Duménil, G. & Lévy, D. (2013). Neoliberalism and its crisis. In Kiichiro Yagi, Nobuharu Yokokawa, Shinjiro Hagiwara and Gary A. Dymksi (Eds.), Crises of global economies and the future of capitalism reviving marxian crisis theory (pp. 191-207), London & New York: Routledge.
- Fadakinte, M. M. (2015). Marxism and the state: Its origin and development. *Canadian Social Science*, 11(7), 28-37. DOI: 10.3968/7358.
- Fanelli, C. & Whiteside, H. (2020). Covid-19, capitalism and contagion. *Alternate Routes: A Journal of Critical Social Research*, 31(1). Retrieved from <http://www.alternateroutes.ca/index.php/ar/article/view/22506>.
- Freeman, S. (2011). Capitalism in the classical and high liberal traditions. *Social Philosophy and Policy*, 28(2), 19-55.

- Friedman, M. & Schwartz, A. J. A (1963). *Monetary history of the United States, 1867-1960*, Princeton: Princeton University Press.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*, New York: Macmillan.
- Hall, P. A. (1989). *The political power of economic ideas: Keynesianism across Nations*, New Jersey: Princeton University Press.
- Hamilton, J. D. (1987). Monetary factors in the great depression. *Journal of Monetary Economics*, 19, 145-69.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*, New York: Routledge.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2010). *The enigma of capital and the crises of capitalism*, New York: Oxford University Press.
- Hay, C. (1999). Marxism and the state. In Andrew Gamble, David Marsh and Tony Tant (Eds.), *Marxism and social science* (pp. 152-174), Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Hossain, A. T. & Kryzanowski, L. (2019). Global Financial Crisis after ten years: A review of the causes and regulatory reactions. *Managerial Finance*, 45(7), 904-924.
- Kawamura, T. (2013). The Global Financial Crisis: The instability of U.S.-centered global capitalism. In Kiichiro Yagi, Nobuharu Yokokawa, Shinjiro Hagiwara and Gary A. Dymksi (Eds.), *crises of global economies and the future of capitalism: Reviving Marxian crisis theory* (pp. 26-54), London & New York: Routledge.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi* (20. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keen, S. (2015). Post Keynesian theories of crisis. *American Journal of Economics and Sociology*, 74(2), 298-324. DOI: 10.1111/ajes.12099.
- Keynes, J. M. (1963) [1926]. The end of laissez-faire. In *essays in persuasion* (pp. 312-322), New York & London: W. W. Norton & Company.

- Korkmaz, Ö. ve Yamak, R. (2015). Minsky Finansal İstikrarsızlık Hipotezi ve Türkiye örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 51-70.
- Kuznets, S. (1940). Schumpeter's business cycles. *The American Economic Review*, 30(2), 257-71.
- Lakomski, O. (2002). The long-term perspective: Schumpeter's prediction of the end of capitalism. In Richard Arena and Cécile Dangel-Hagnauer (Eds.), *The contribution of Joseph Schumpeter to economics: Economic development and institutional change* (pp. 146-164), London and New York: Routledge.
- Lapavitsas, C. (2014). Neoliberal dönemde anayolcu (2. Baskı) (Çev: Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel), Afredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (Hazırlayanlar), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki içinde* (ss. 59-75), İstanbul: Yordam Kitap.
- Lavoie, M. (2016). Understanding the global financial crisis: Contributions of post-Keynesian economics. *Studies in Political Economy*, 97(1), 58-75. DOI: 10.1080/07078552.2016.1174463.
- Maddison, A. (2003). *The world economy: Historical statistics*, Paris: OECD.
- Makin, A. J. (2019). Lessons for macroeconomic policy from the Global Financial Crisis. *Economic Analysis and Policy*, 64, 13-25.
- Marx, K. & Engels, F. (2004). *The Communist Manifesto* (Edited and translated by L. M. Findlay), Canada: Broadview Editions.
- Marx, K. (1999a). *Capital: The process of production of capital, Volume I* (Translated: Samuel Moore and Edward Aveling), Online Version: Marxists.org.
- Marx, K. (1999b). *Capital: The process of capitalist production as a whole, Volume III*, Online Version: Marxists.org.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi politiğın eleştirisi Cilt: 1* (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Medearis, J. (2009). *Joseph A. Schumpeter*, London & New York: Continuum International Publishing Group.
- Miller, R. W. (2003). Capitalism and Marxism. In R. G. Frey and Christopher Heath Wellman (Eds.), *A companion to applied ethics* (pp. 62-74), Malden & Oxford: Blackwell Publishing.

- Minsky, H. (2008). *Stabilizing an unstable economy*, New York: McGraw-Hill.
- Minsky, H. P. (1992). *The Financial Instability Hypothesis*. The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 74.
- Minsky, H. P. (1996). *Uncertainty and the institutional structure of capitalist economies: Remarks upon receiving the Veblen-Commons Award*. *Journal of Economic Issues*, 30(2), 357-368.
- Minsky, H. P. (2016). *Can "it" happen again?*, London & New York: Routledge.
- Mitchell, R. E. (2014). *A concise history of economists' assumptions about markets: From Adam Smith to Joseph Schumpeter*, California: Praeger.
- Murshed, S. M. (2020). *Capitalism and Covid-19: Crisis at the crossroads*. *Peace Econ. Peace Sci. Pub. Pol.*, 26(3), 1-8.
- Nayak, S. (2013). *The Global Financial Crisis: Genesis, policy response and road ahead*, New Delhi: Springer.
- Ortiz, I. & Cummins, M. (2013). *The age of austerity: A review of public expenditures and adjustment measures in 181 countries*. Initiative for Policy Dialogue and the South Centre Working Paper, 1-55.
- Ölmezoğulları, N. (2016). *Ekonomik sistemler ve küreselleşen kapitalizm* (8. Baskı), Bursa: Ezgi kitabevi.
- Palley, T. I. (2004). *From Keynesianism to neoliberalism: Shifting paradigms in economics*.
- Palley, T. I. (2014). *Keynesçilikten neoliberalizme: İktisat biliminde paradigma kayması* (2. Baskı) (Çev: Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel), Afredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (Hazırlayanlar), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki içinde* (ss. 42-58). İstanbul: Yordam Kitap.
- Pensieroso, L. (2005). *Real business cycle models of The Great Depression: A critical survey*. Département des Sciences Économiques de l'Université catholique de Louvain Institut de Recherches Économiques et Sociales, Discussion Paper, 1-42.
- Przeworski, P. (2014). *Kapitalizmde devlet ve ekonomi* (Çev: Eren Kırmızıaltın ve H. Alpay Öznazik), Ankara: Heretik.

- Purcell, A. D. (2014). Historical interpretations of The New Deal and The Great Depression. In Aaron D. Purcell (Ed.), *The New Deal and The Great Depression* (pp. 4-29), Ohio: The Kent State University Press.
- Radice, H. (2008). The developmental state under global neoliberalism. *Third World Quarterly*, 29(6), 1153-1174. DOI: 10.1080/01436590802201121.
- Rauchway, E. (2008). *The Great Depression & The New Deal: A very short introduction*, New York: Oxford University Press.
- Roberts, M. (2016). *The long depression: How it happened, why it happened, and what happens next*, Chicago & Illinois: Haymarket Books.
- Robinson, A. & Moggridge, D. (2013). *The collected writings of John Maynard Keynes, Volume XXVII. Shaping the post-war world: Employment and commodities*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Romer, C. D. (2003). *Great Depression*. Retrieved from https://eml.berkeley.edu/~cromer/Reprints/great_depression.pdf
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah devletinini krizi* (Çev: Burcu Şahinli), Ankara: Dost Kitabevi.
- Samant, H. (2020). *Post Covid-19 world order: An overview*, Vivekananda International Foundation 2020.
- Sawyer, M. (2017). Economic policies since the Global Financial Crisis. In Philip Arestis & Malcolm Sawyer (Eds.), *International papers in political economy* (pp. 41-84), Cham: Palgrave Macmillan.
- Schumpeter, J. A. (2003) [1943]. *Capitalism, socialism and democracy*, London & New York: Routledge.
- Siegel, C. (2011). *Classical liberalism*, Berkeley & California: Preservation Institute.
- Şaylan, G. (2016). *Değişim, küreselleşme ve devletin yeni işlevi* (3.Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeoğlu, M. (1993). *İktisadi düşünceler tarihi*, Adana: Ç. Ü. Basım Evi.
- Telatar, F. (2004). *Politik iktisat politikası*, Ankara: İmaj Yayınları.
- Terra, F. H. B., Filho, F. F. & Fonseca, P. C. D. (2021). Keynes on state and economic development. *Review of Political Economy*, 33(1), 88-102. DOI: 10.1080/09538259.2020.1823072.

- Thompson, W. R. (1990). Long waves, technological innovation, and relative decline. *International Organization*, 44, 201-233. doi:10.1017/S0020818300035256.
- Tsoufidis, L. (2005). Falling rate of profit and overaccumulation in Marx and Keynes. *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper No. 35980, 1-24.
- Wetherly, P. (2005). *Marxism and the state: An analytical approach*, New York: Palgrave Macmillan.
- Wolfe, D. (1986). Crisis and Marxist theory. *Labour/Le Travail*, 17, 225-254.
- Yalman, G. (2019). Neoliberalizm, kriz ve devlet. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 185-192.

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE COVID-19 DÖNEMİNDE UYGULANAN PARA VE MALİYE POLİTİKALARININ TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Cengiz AYTUN¹

Arş. Gör. İsmnaz ÇINAR ŞAHİN²

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Hatay, Türkiye, caytun@gmail.com, ORCID 0000-0001-5704-0239

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Hatay, Türkiye, isminaz.cinar@mku.edu.tr, ORCID 0000-0001-5285-396X

GİRİŞ

Yüksek ölüm ve vaka oranları ile bütün dünyada etkisini gösteren Covid-19 ekonomi ve sağlık üzerinde kriz etkisi yaratmıştır. Covid-19 virüsünün yayılma hızının yüksek olması 2019 yılının Aralık ayından itibaren ekonomi ve sağlık sistemi üzerinde oluşabilecek olumsuz etkileri doğrudan hissettirmiştir. Covid-19 virüsü 11 Mart 2020 tarihinde yerel bir nitelikten çıkıp küresel bir pandemi niteliği kazanmıştır. Pandemi ekonomi alanında bir gerileme dönemine girilmesine neden olmuştur. Dünyada ve Türkiye’de salgın ile işsizlik, bütçe açığı, reel sektör ve hane halkı gelirinde azalma, arz ve talep şokları gibi sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda virüsün ekonomiye verdiği ve verebileceği zararları en aza indirmek için her ülke kendi ekonomik konjonktürüne bağlı olarak para ve maliye politikası uygulamalarını yürürlüğe koymuştur. Bu politikaların uygulanması ekonomik sürdürülebilirlik adına büyük önem arz etmektedir.

Pandemi döneminde uygulanan politikaların iki boyutu bulunmaktadır. İlk boyutu sağlık hizmetlerinin artan sunumu nedeniyle sağlık harcamalarının mali destek paket paketleri ile finanse edilmesidir. İkinci boyutunda ise pandeminin meydana getirdiği sosyoekonomik sorunlar ile mücadele etmek yer almaktadır (Kalaycı Oflaz, 2021: 2021:380).

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisinde yarattığı olumsuz etkilerin belirlenmesi ve bazı temel makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin ortaya konulabilmesidir. Bu amaçla

birinci bölümde küresel ekonomideki Covid-19 pandemisinin durumu ve etkilerine; ikinci bölümde ise pandeminin Türkiye'deki ekonomik etkilerine değinilmiştir. Bu kapsamda uygulanan para ve maliye politikası tedbir paketleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise pandemi sürecinin Türkiye'deki makroekonomik göstergelerde nasıl değişimler meydana getirdiği konusu üzerine odaklanılmıştır. Enflasyon, faiz oranı, bütçe açığı, işsizlik, ithalat ve ihracat gibi değişkenlerde Covid-19 salgınının etkileri açık bir şekilde görülmüştür. Covid-19 salgınına zor bir dönemde yakalanan Türkiye'nin salgın sonrasında normal hayata dönebilmesi ve ekonomik iyileşme yaşayabilmesi amacıyla bazı politika önerileri sunulmuştur.

1. KÜRESEL EKONOMİ İÇERİSİNDE COVID-19 PANDEMİSİ

Dünya, 2019 yılının sonlarında Sars ve Mers'in dâhil olduğu Koronavirüs ailesinden Covid-19 salgın hastalığıyla tanışmıştır. Salgın hastalıklar tarihine bakıldığında Covid-19 virüsü en hızlı yayılım gösteren ve en ölümcül virüslerden biri olmuştur. Virüsün solunum yoluyla bulaşması nedeniyle birçok ülkede Covid-19 ile mücadele kapsamında çeşitli sosyal etkileşimi azaltıcı kısıtlamalar hayata geçirilmiştir. Bu kısıtlamaların temel amacı sosyal hareketliliğin ve etkileşimin sınırlandırılmasıdır. Bu sınırlandırma amacı doğrultusunda yapılan uygulamalar gündelik yaşamda ve küresel düzende büyük değişikliklere neden olmuştur. Bu uygulamaların özellikle uluslararası seyahate, turizme ve ticarete büyük etkisi olmuştur (Sibley vd., 2020, s.619-620; Wood, 2020, s.166-167).

Hızla yayılan Covid-19 virüsü birçok ülkede sağlık alanında eksikliklerin olduğunu göstermiştir. Çünkü salgın hastalıklarla mücadele edebilmek için ekonomi ve sağlık sisteminin de eşzamanlı olarak yeterli ve aktif bir şekilde çalışabiliyor olması gerekmektedir. Bu nedenle küresel dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler salgın hastalıklarla mücadelede geride kalmıştır (OECD,2020). Tablo 1’de farklı ekonomik özelliklere sahip ülkelerin Covid-19 vaka, iyileşme ve ölüm sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelere Ait Covid-19 Salgını İstatistikleri (17.11.2021)

	Toplam Vaka Sayısı	Toplam İyileşen Sayısı	Toplam Ölüm Sayısı
Dünya	255,773,121	231,178,353	5,139,888
ABD	48,287,925	38,260,784	787,984
Hindistan	34,478,517	33,885,132	464,623
Brezilya	21,977,661	21,194,900	611,898
Birleşik Krallık	9,675,058	7,943,987	143,360
Rusya	9,182,538	7,882,836	259,084
Fransa	7,330,958	7,028,434	118,321
Türkiye	8,480,986	74,202	7,970,207
İran	6,057,893	128,531	5,734,181
Arjantin	5,310,334	116,313	5,175,526
İspanya	5,067,712	4,898,138	87,775
İtalya	4,883,242	4,623,192	127,912
Almanya	5,169,657	4,564,200	98,908

Kaynak: Worldometer, Erişim Tarihi: 18.11.2021.

Aşı ve tedavi önlemlerine rağmen Covid-19 virüsü vakaları tüm dünyada yayılmaya devam etmektedir. En fazla vaka ve ölümün görüldüğü ülke büyük bir farkla Amerika Birleşik Devletleri’dir. ABD’nin ardından en fazla vaka ve ölüm görülen ülkeler Hindistan ve Brezilya’dır.

2.TÜRKİYE’DE COVID-19 SALGINI VE EKONOMİK ETKİLERİ

Covid-19 virüsü Türkiye’de ilk kez 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Virüsün küresel bir salgın haline gelmesiyle virüsün yayılma hızını azaltmaya yönelik çeşitli tedbirler alınmaya başlanmıştır. İlk olarak sağlık sektörünü iyileştirmeye yönelik tedbirler alınmıştır. Daha sonra ise sosyal etkileşimi azaltmaya yönelik kısıtlamalar getirilmiştir. Ancak gerek sağlık alanında gerek ticari alanda uygulanan tedbirlerin ekonomik yaşamı sekteye uğratması ekonomi üzerinde bazı olumsuz etkiler doğurmuştur. Bu olumsuz etkileri azaltmak amacıyla politika yapıcılar bazı para ve maliye politikaları uygulamaya başlamıştır.

Virüsün Dünya’da yayılmaya başlamasıyla havalimanlarında gerekli tedbirler alınarak Çin’den Türkiye’ye tüm uçuşlar iptal edilerek seyahat kısıtlaması getirilmiştir. Virüsün pandemi haline gelmesiyle de tüm dünyaya uçuşlar geçici olarak durdurulmuştur. Türkiye’de salgının seyrini yavaşlatmak amacıyla ilk olarak örgün eğitim-öğretim faaliyetleri durdurularak uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. 20 yaş altı ve 65 yaş üzeri tüm vatandaşların sokağa çıkmaları yasaklanmıştır. Yaklaşık bir ay içinde 30 büyükşehir ve Zonguldak illerini kapsayan hafta sonu sokağa çıkma yasakları ilan edilmiştir. İllerdeki vaka sayısında azalma doğrultusunda kısıtlama uygulanan illerin sayısı azaltılmıştır (Duran, 2020, s.20-21; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

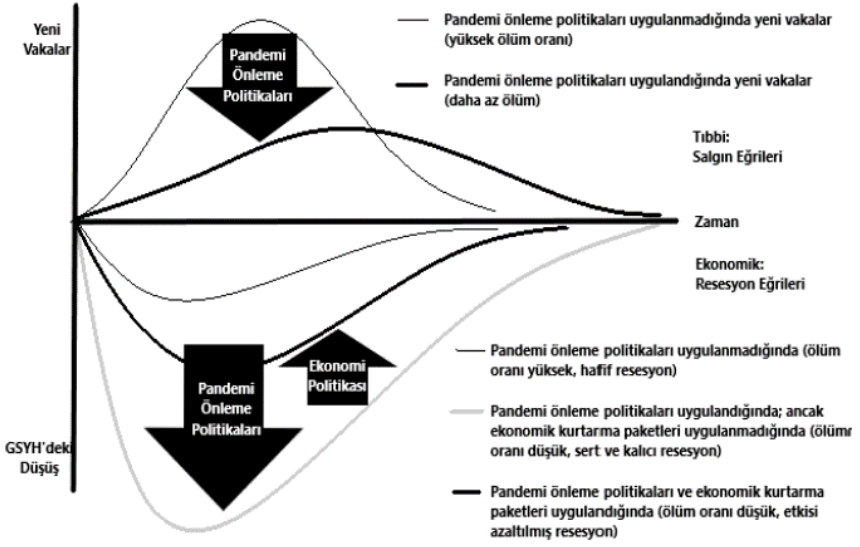
2020 yılının ikinci çeyreğinde hem Türkiye’de hem de dünyada normalleşmeye yönelik adımlar atılarak kısıtlama tedbirleri

hafifletilmiş ve ekonomide canlanma sağlanmıştır. Ancak yaz aylarında yaşanan hareketlilik vaka sayılarının artmasına neden olmuştur. Yaz aylarından sonra ise sokağa çıkma kısıtlamalarının hem gün hem de saat olarak arttığı yeni kısıtlama tedbirleri dönemine girilmiştir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Raporu, 2021, s.3).

2.1.Türkiye’de Uygulanan Para ve Maliye Politikası Tedbirleri

Dünyada Covid-19 virüsü nedeniyle ortaya çıkan durgunlukla mücadele edebilmek için politika yapıcılar bazı önlemler almaktadır. Bunlar, parasal ve mali tedbirler, halk sağlığını konu alan tedbirler ve insan kontrolünü temel alan tedbirlerdir (Ozili ve Arun, 2020, s.16). McKee ve Stuckler çalışmasında; politika ve sağlığın birbirine bağlı bir yapıda olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle salgının negatif etkilerinin kaldırılarak normal hayat seyrine dönülmesi için politik tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır (McKee ve Stuckler, 2020, s.642).

Maliye politikası, ülkede meydana gelen ekonomik dengesizliklerle ve sağlık temelli sorunlarla baş edebilmek için finansal araçların desteklendiği önemli bir politika aracıdır (Park ve Maher, 2020). Para politikası ise ekonomik büyüme, fiyat istikrarı gibi amaçlar doğrultusunda “*paranın maliyetini ve elde edilebilirliğini*” etkileyebilen kararları ifade etmektedir. Para politikasının ana uygulanma amacı fiyat istikrarının sağlanmasıdır (TCMB, 2021).

Şekil 1: Pandemi ile Mücadele Etmek için Uygulanan Ekonomik Politikaların İlişkisi (Baldwin, 2020).

Şekil 1'de görüldüğü gibi pandeminin etkilerini azaltmak için uygulanan politikalar yelpazesinde ekonomi politikalarının rolü büyüktür. Pandeminin etkisini azaltma amacıyla politikaların uygulandığı dönemlerde ölüm oranı düşmektedir. Buradan da anlaşıldığına göre pandemi önleme politikaları ile ekonomik politikaların uygulanması krizi resesyona dönüştürmektedir.

Salgın nedeniyle okulların ve birçok işyerinin kapatılması arz ve talepte daralmalar meydana getirmiştir. Birçok ülke gibi Türkiye'de salgınla mücadele kapsamında ilk olarak para politikası uygulamaları ile likidite sorununu çözmeye çalışmıştır. Bu nedenle borç ve kredilerin yapılandırılmasını öneren para politikası tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda Türkiye'de düşük faizli krediler verilmesi, bankaların mali yükünün azaltılması için likidite desteği sağlanması

gibi önlemler alınmıştır. Aynı zamanda faiz indirimleri ile Covid-19 salgınının ortaya çıkardığı mali yük azaltılmak istenmiştir (EY, 2020, s.16). Ancak alınan tedbirlerin yeterli düzeyde olmaması bakış açısını Keynesyen politikalara doğru yöneltmiştir. Bu nedenle Türkiye yedi farklı mali teşvik paketi açıklarak ekonomide canlanma amacını gütmüştür (Fırat, 2020, s.216). Ekonomik İstikrar Kalkanı adlı mali teşvik paketi 100 milyar TL değerinde kaynak ile mücbir sebep, vergi indirimleri, vergi ötelemeleri, faizsiz kredi imkânı verilmesi ve nakdi gelir desteği sağlanması gibi unsurlar içermektedir. Bu teşvik paketinde çoğunlukla genişletici maliye politikasına yönelik tedbirler yer almıştır. Vergi ertelemeleri ve koşullu yükümlülüklerin de dâhil olduğu bu teşvik paketi GSYİH'nın %12'si kadardır. Bu oran G20 ülkeleri arasında kayda değer bir orandır. Fakat sadece belirli sektörlerle ve haneleri baz alan indirimler veya ötelemeler yapılması etkisinin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Sosyal Koruma Kalkanı adlı koruma programında ise Ekonomik İstikrar Kalkanında belirtildiği gibi düşük gelirli ailelere 1000'er TL üç faz halinde destek sağlanmıştır. Ayrıca Covid-19 pandemisinin ortaya çıkardığı durgunluk nedeniyle işsiz kalan çalışanlara nakdi ücret desteği verilmiştir. Bu program kapsamında işyerlerinde faaliyetleri duran geçici veya tamamen işten çıkarılan çalışanlara ve ihtiyaç sahibi hanelere nakdi gelir yardımları yapılmıştır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020). Yapılan yardım ödemelerine dair sayısal veriler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: Sosyal Koruma Kalkanı Ödeme İstatistikleri

Türkiye Geneli		Ödeme Yapılan Hane/Kişi	Miktar (TL)
Sosyal Destek Programı (Hane)	FAZ1	2.111.254	2.111.254.000
	FAZ2	2.316.010	2.316.010.000
	FAZ3	2.061.527	2.061.527.000
Biz Bize Yeteriz Türkiyem	Hane	2.077.365	2.077.365.000
Kısa Çalışma Ödeneği	Çalışan	3.765.541	31.563.334.292
Nakdi Ücret Desteği	Çalışan	2.548.335	10.240.917.966
İşsizlik Ödeneği	Kişi	1.048.409	5.634.259.143
Normalleşme Desteği	Çalışan	3.183.435	4.034.225.189
TOPLAM		19.111.876	60.038.892.590

Kaynak: www.ailevecalisma.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.08.2021.

Sosyal Koruma Kalkanı ile işverenlere, işsizlere, ihtiyaç sahibi kişilere toplamda 60.038.892.590 TL nakdi yardım yapılmıştır. Covid-19 pandemisinden olumsuz etkilenen hane halklarının ve reel sektörün desteklenmesi amaçlanmıştır.

3. COVID-19 DÖNEMİNDE MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN DEĞİŞİMİ

Türkiye’de Covid-19 salgını Mart 2020’den beri ekonominin ana odak noktasındadır. İzlenen politikalar ve alınan tedbirler salgınla mücadelede etkin bir araç kullanılmaktadır. Covid-19 salgınının tüm dünyada resesyona yönelik beklentileri artırdığı ve durgunluğa neden olduğu açıktır. Türkiye’deki Covid-19 dönemi sonrası makroekonomik verileri değerlendirmemiz için salgından önceki konjoktüre de bakmak gerekmektedir. Bu sebeple aşağıdaki makro verilerde son yıllara ait veriler de yer almaktadır. Böylece Türkiye’nin Covid-19

pandemisinin etkileri önceki yıllar ile karşılaştırma yapılarak daha net belirlenebilecektir.

3.1. Enflasyon

Covid-19 salgın hastalığıyla birlikte küresel ekonomide meydana gelen gelişmelerden en önemlisi enflasyondaki değişimlerdir. Petrol fiyatlarında yaşanan düşüşler, döviz kurundaki değişimler ve arz ve talep şokları tüm dünyanın enflasyon oranlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerde enflasyon daha durağan bir seyir izlerken gelişmekte olan ülkelerde ise döviz kuru, ithal girdi kullanımı ve kaynak sağlamak amacıyla para basma gereği duyulması enflasyonu artırmıştır (Arslan ve Bayar, 2020, s. 90).

Tablo 3: 2011-2021 TÜFE Oranları

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Hazir an	Tem muz	Ağust os	Eylül	Ekim	Kası m	Aralı k
2011	4,90	4,16	3,99	4,26	7,17	6,24	6,31	6,65	6,15	7,66	9,48	10,45
2012	10,61	10,43	10,43	11,14	8,28	8,87	9,07	8,88	9,19	7,80	6,37	6,16
2013	7,31	7,03	7,29	6,13	6,51	8,30	8,88	8,17	7,88	7,71	7,32	7,40
2014	7,75	7,89	8,39	9,38	9,66	9,16	9,32	9,54	8,86	8,96	9,15	8,17
2015	7,24	7,55	7,61	7,91	8,09	7,20	6,81	7,14	7,95	7,58	8,10	8,81
2016	9,58	8,78	7,46	6,57	6,58	7,64	8,79	8,05	7,28	7,16	7,00	8,53
2017	9,22	10,13	11,29	11,87	11,72	10,90	9,79	10,68	11,20	11,90	12,98	11,92
2018	10,35	10,26	10,23	10,85	12,15	15,39	15,85	17,90	24,52	25,24	21,62	20,30
2019	20,35	19,67	19,71	19,50	18,71	15,72	16,65	15,01	9,26	8,55	10,56	11,84
2020	12,15	12,37	11,86	10,94	11,39	12,62	11,76	11,77	11,75	11,89	14,03	14,60
2021	14,97	15,61	16,19	17,14	16,59	17,53	18,95	19,25	19,58			

Kaynak: tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 01.11.2021.

2018 yılında uluslararası politik alanda Rahip Brunson olayının yaşanması ve TL'nin dolar karşısındaki hızlı değer kaybı enflasyonu arttırmıştır. Enflasyon düzeyinde bakıldığında Türkiye'nin Covid-19 pandemisine zor bir dönemde yakalandığı görülmektedir. Covid-19 salgınının yayılmasıyla enflasyon altı ay süre ile aynı seviyelerde kalmış iken daha sonraki aylarda ise hızlı bir yükseliş seyrine girmiştir.

Eylül 2021’de %19,58 ile pandemi döneminin en yüksek enflasyon oranına ulaşılmıştır.

Tablo 4: Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi (Yıllık Değişim)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2011	10,80	10,87	10,08	8,21	9,63	10,19	10,34	11,00	12,15	12,58	13,67	13,33
2012	11,13	9,15	8,22	7,65	8,06	6,44	6,13	4,56	4,03	2,57	3,60	2,45
2013	1,88	1,84	2,30	1,70	2,17	5,23	6,61	6,38	6,23	6,77	5,67	6,97
2014	10,72	12,40	12,31	12,98	11,28	9,75	9,46	9,88	9,84	10,10	8,36	6,36
2015	3,28	3,10	3,41	4,80	6,52	6,73	5,62	6,21	6,92	5,74	5,25	5,71
2016	5,94	4,47	3,80	2,87	3,25	3,41	3,96	3,03	1,78	2,84	6,41	9,94
2017	13,69	15,36	16,09	16,37	15,26	14,87	15,45	16,34	16,28	17,28	17,30	15,47
2018	12,14	13,71	14,28	16,37	20,16	23,71	25,00	32,13	46,15	45,01	38,54	33,64
2019	32,93	29,59	29,64	30,12	28,71	25,04	21,66	13,45	2,45	1,70	4,26	7,36
2020	8,84	9,26	8,50	6,71	5,53	6,17	8,33	11,53	14,33	18,20	23,11	25,15
2021	26,16	27,09	31,20	35,17	38,33	42,89	44,92	45,52	43,96	46,31		

Kaynak: tük.gov.tr, Erişim Tarihi: 22.11.2021.

Covid-19 salgını içerisinde Ekim 2020’den itibaren üretici fiyat endeksi yükseliş seyrine girmiştir. Üretici fiyat endeksinin tüketici fiyat endeksinden daha büyük olduğu görülmektedir. Bu durum üretim maliyetlerinde artışa neden olmaktadır. Üretim maliyetlerinde artış yaşanması doğrudan ürün fiyatını da artırmaktadır.

Sermaye çıkışlarının yaşanması ve ihracatın azalmasına karşın ithalatın artması Türkiye’nin cari açığının artmasına neden olmuştur. Cari açığın çoğunluğu ise uluslararası rezervler kullanılarak finanse edilmiştir. Bu durum rezervlerin azalmasına ve enflasyonist baskıların artmasına yol açmıştır (World Bank March, 2021).

3.2. Faiz Oranları

Merkez Bankası, ekonomik dengesizlikleri ve kırılganlıkları gidermek için para ve kredi politikaları uygulamıştır. Ayrıca şeffaflığı artırmak için tek bir politika faizi uygulanması, yüksek frekanslı piyasa faiz verilerinin yayınlanması gibi değişiklikler yapmıştır.

Türkiye’de Covid-19’un ortaya çıktığı dönemde Merkez Bankası Covid-19 salgınının yayılmacı etkisini azaltmak amacıyla ilk olarak genişletici para politikası uygulayarak faiz oranlarında indirim yapmıştır. Aşağıdaki tabloda para politikası kurullarının tarihi ve kurulda kabul edilen politika faiz oranlarına değinilmiştir.

Tablo 5: Türkiye’de Politika Faiz Oranları (2019- 2021)

Toplantı Tarihi	Politika Faiz Oranı	Toplantı Tarihi	Politika Faiz Oranı	Toplantı Tarihi	Politika Faiz Oranı
16.01.2019	24	16.01.2020	11,25	21.01.2021	17
16.02.2019	24	19.02.2020	10,75	18.02.2021	17
6.03.2019	24	17.03.2020	9,75	18.03.2021	19
25.04.2019	24	22.04.2020	8,75	15.04.2021	19
25.05.2019	24	21.05.2020	8,25	6.05.2021	19
12.06.2019	24	25.06.2020	8,25	17.06.2021	19
25.07.2019	19,75	23.07.2020	8,25	13.07.2021	19
25.08.2019	19,75	20.08.2020	8,25	12.08.2021	19
12.09.2019	16,5	24.09.2020	10,25	23.09.2021	18
24.10.2019	14	22.10.2020	10,25	21.10.2021	16
24.11.2019	14	19.11.2020	15	18.11.2021	15
12.12.2019	12	24.12.2020	17		

Kaynak: tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi:01.11.2021. 2019 yılında Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında toplantı yapılmadığı için bir önceki ayın tarih ve politika faiz oranı gösterilmiştir. 2021 yılında Aralık toplantısının yapılması planlanmış ancak süresi gereği gerçekleştirilmemiştir.

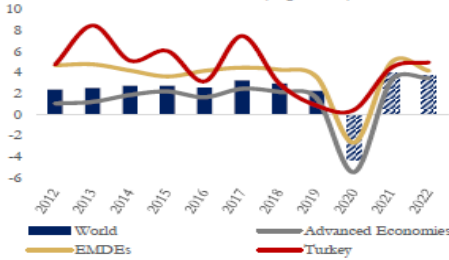
Tablo 5’te 2019 yılında politika faiz oranlarının sürekli olarak bir düşüş seyrinde olduğu görülmektedir. Covid-19 salgınının başladığı Mart 2020 itibariyle yapılan ilk uygulama faiz indirimi olmuştur. Yaklaşık altı ay sonra ise faizler yükseltilerek %19 seviyesine kadar getirilmiştir. Öte yandan Merkez Bankası son aylarda tekrar faiz indirimi yapılması kararı almıştır. Covid-19 süresince faiz indirimleri yapılarak salgının ortaya çıkardığı mali yük ve bankaların daha rahat işlem yapabilmesi

amaçlanmıştır. Ancak mevcut ekonomik duruma bakıldığında uygulanan para politikası etkin olmamıştır.

3.3. Ekonomik Büyüme

Birçok uluslararası ekonomik kurum ve kuruluş 1930'dan beri en belirgin durgunluğun Covid-19 nedeniyle yaşandığını ifade etmiştir. 2008 Krizi küresel ekonomiyi büyük ölçüde etkilemesine rağmen 2008 yılı büyüme oranı %1,85 idi. 2009 yılında ise -%1,67 ile negatif bir büyüme gerçekleşmişti. Ancak 2010 yılında Dünya %4,3 büyüme oranına ulaşmıştı (World Bank Data, 2020). Öte yandan pandemi döneminde büyüme beklentilerinin daha az olduğu görülmektedir. Covid-19'da dönemde resesyona yönelik beklentilerin bu denli yüksek olmasının ana sebeplerinden biri virüsün bitiş zamanına ait belirsizliklerdir.

Dünya Bankası'nın ekonomik görünümüne ait tahminlerinin yer aldığı raporda Dünya'nın 2020 yılında %5,2 oranda küçüleceği tahmin edilmişti (World Bank, 2020, s.4). Ancak ekonomi küresel ölçekte %3,6 oranda küçülmüştü. Bu denli politika desteği verilmesine rağmen Covid-19 virüsü tüm dünyada negatif düzeyde ekonomik etkisini göstermiştir.

Şekil 2. GSYİH Büyüme Oranları,(World Bank, Global Economic Prospects, 2021)

Türkiye'nin 2020'deki büyüme performansı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında güçlü bir yapıdadır. %1,8 oranında büyüyerek G20 ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülke olmuştur. Bu büyüme iç talepteki artış ve düşük faizle verilen kredilerden kaynaklanmaktadır. Fakat işgücünü ve haneleri destekleyen birçok mali tedbir alınmasına rağmen yoksulluk oranları artmıştır (World Bank, 2021). Diğer yandan yurtiçi enflasyonun yüksek olması, para biriminin değer kaybetmesi ve dış rezerv kaybı ekonomide dengesizliklere ve risklerin artmasına sebebiyet vermiştir.

3.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

GSYİH, ülkelerin temel ekonomik göstergelerinden biridir. Türkiye'de Covid-19 döneminde GSYİH 'da meydana gelen değişiklikler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Gelir Yönetimiyle, Cari Fiyatlarla GSYİH Ve Değişim Oranları

YIL	Yıllık GSYİH (Bin TL)	Yıllık GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına GSYİH (TL)	Kişi Başına GSYİH (\$)	Yıllık GSYİH (Bin TL) Değişim Oranı
2015	2 350 941	864	30.056	11.085	14,4
2016	2 626 559	870	33.131	10.964	11,7
2017	3 133 704	859	39.019	10.696	19,3
2018	3 758 773	778	46.173	9.793	19,9
2019	4 317 786	761	52.587	9.208	14,9
2020	5 046 883	720	60.525	8.597	16,9
2021	2 970 350	377			

Kaynak: TÜİK. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

Türkiye'de GSYİH son altı yıl içerisinde her yıl ortalama %16,18 oranında artış göstermiştir. GSYİH'ya dolar cinsinden bakıldığında ise 2016 yılından beri sürekli bir azalış seyretmiştir. Aynı durum kişi başına düşen GSYİH 'da da geçerlidir. 2018 yılındaki hızlı düşüşün

sebebi ABD-Türkiye arasında yaşanan Rahip Brunson olayı ve Türk Lirasının hızlı değer kaybıdır.

Covid-19 salgının etkisini azaltmak için uygulanan politika uygulamaları 2020 yılının ikinci yarısında GSYİH’da keskin bir toparlanma meydana getirmiştir. Bu toparlanmada ihracat, kredi genişlemesi ve yatırımın katkıları vardır. Öte yandan ekonomide kur şoklarının yaşanması ve Türk lirasının diğer para birimleri karşısında hızlı değer kaybı GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH değerlerini negatif yönde etkilemiştir (World Bank, 2021).

3.5. İşsizlik

Covid-19 salgınının tedarik zincirinin bozulması ve çıktıların azalmasına neden olması işgücü piyasasına doğrudan yansımıştır. Ayrıca işyeri maliyetlerinin de artması işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Aşağıdaki tabloda işgücü piyasasına dair istatistikler bulunmaktadır.

Tablo 7: Türkiye İşgücü Piyasası İstatistikleri

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Çalışma Çağı Nüfus (Bin Kişi)	55.982	56.986	57.854	58.720	59.894	60.654	61.469	62.579
Katılma Oranı (%)	48,3	50,5	51,3	52	52,8	53,2	53	49,3
İşgücü(Bin Kişi)	27.046	28.786	29.678	30.535	31.643	32.274	32.549	30.873
İstihdam (Bin Kişi)	24.601	25.933	26.621	27.205	28.189	28.738	28.080	26.812
İstihdamda Sektörel Paylar								
Tarım	21,20	21,1	20,6	20	19,4	18,4	18,2	17,6
Sanayi	20,70	20,5	20	19,5	19,1	19,7	19,8	20,5
İnşaat	7,20	7,4	7,2	7,3	7,4	6,9	5,5	5,7
Hizmetler	50,90	51	52,2	53,7	54,1	54,9	56,5	56,2
İşsiz	2.445	2.853	3.057	3.330	3.454	3.537	4.469	4.061
İşsizlik Oranı (%)	9,00	9,9	10,3	10,9	10,9	11	13,7	13,2

Tarım Dışı İşsizlik Oranı	10,90	12	12,4	13	13	12,9	16	15,3
İstihdam Oranı (%)	43,90	45,5	46	46,3	47,1	47,4	45,7	42,8
Büyüme Oranı (%)	8,50	4,9	6,1	3,3	7,5	3	0,9	1,8

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021: 3).2021 yılına ait istatistiklerin hepsi yayınlanmadığı için tabloda yer verilmemiştir.

Nakdi ücret desteği ve kısa çalışma ödeneği İŞKUR'un bütçesini olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer yandan Covid-19 pandemisi nedeniyle işten çıkarma yasağı getirilmesi işsizlik oranının azalmasına önemli bir katkı sağlamıştır (Kalaycı Oflaz, 2021: 404). Ancak işten çıkarma moratoryumuna rağmen, 2020 yılının ikinci çeyreğinde milyonlarca kişi işini kaybetmiştir. İşgücü piyasası ancak yıl sonuna doğru toparlama yaşayabilmiştir. Fakat kadın, genç, düşük vasıflı kimseler bu toparlanmanın dışarısında kalmıştır (World Bank, 2021). Bu durum yoksulluğun artmasına neden olarak hane halklarının ekonomik toparlanması önünde önemli bir engeldir.

2021 yılı 2.çeyrek işgücü istatistiklerine baktığımızda ise işsizlik oranı %11,8; istihdam oranı ise %44,7 ve işgücüne katılma oranı %50,7 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

3.6. Bütçe Açığı

Son yıllarda yaşanan bütçe açığında artış ve sonrasında ortaya çıkan salgın hastalık Türkiye'de ödemeler dengesinde sapsmalar yaratmıştır. Aşağıdaki tabloda 2018 yılından beri bütçenin açık verdiği ancak son iki yılda bu açığın derinleştiği gösterilmiştir.

Tablo 8: Kamu Kesimi Dengesi (2018-2020)

Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri	2018	2019	2020	2021
Bütçe Gelirleri	757.996	875.280	1.029.493	1.101.100
Bütçe Giderleri	830.809	1.000.027	1.202.236	1.346.100
Bütçe Dengesi	-72.813	-124.747	-172.743	-245.000

Kaynak: T.C.Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Bütçe dengesindeki negatif görünüm 2019 ve 2020 yıllarında artış göstermiştir. 2020 yılındaki artışta özellikle sosyal ve mali tedbir paketlerinin büyüklüğü etkilidir. Vergi indirimleri, vergi ötelemeleri ve nakdi gelir destekleri bütçe giderlerini doğrudan artırmıştır. Bütçe giderlerindeki artışın bir diğer önemli bir kalemi ise Covid-19 nedeniyle sağlık alanında yapılan harcamalardır. Aşağıdaki tabloda sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payı gösterilmiştir.

Tablo 9: Kamu Kesimi Sağlık Harcamaları (2016-2022)

Sağlık Harcamaları	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Cari Fiyatlarla, Milyon TL	98,551	114,919	134,182	164,48	207,371	262,73	304,606
GSYİH'ya Oranı	3,8	3,7	3,6	3,8	4,1	4	3,9

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Kamu Kesimi Sosyal Harcama İstatistikleri, Sağlık Harcamaları

Covid-19 pandemisinin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2020 yılında sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranı %4,1 olmuştur. Sonraki yıllarda pandemi devam ettiği sürece sağlık harcamalarının boyutunun ve miktarının artacağı tahmin edilmektedir.

3.7. İthalat ve İhracat

2020 yılında dünya ekonomisi Covid-19 gibi güçlü bir virüsle karşı karşıya kalmıştır. Bu virüs küresel ekonomide resesyona yönelik

beklentileri artırmış ve dünya ticaretinde önemli bir azalma meydana getirmiştir. Birçok ülke ihracat ve ithalat yapamayacak duruma gelmiştir. Tablo 10’da Türkiye’nin dış ticaret istatistiklerine değinilmiştir.

Tablo 10: Dış Ticaret İstatistikleri (2015-2021)

(Milyar \$)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İhracat	151	149,2	164,5	177,2	180,8	169,6	181,7
İthalat	213,6	202,2	238,7	231,2	210,3	219,5	215,5
Dış Ticaret Dengesi	-62,6	-52,9	-74,2	-54	-29,5	-49,9	-33,8
İhracatın ithalatı karşılama oranı	70,7	73,8	68,9	76,6	86	77,2	84,3

Kaynak: T.C.Ticaret Bakanlığı. Erişim Tarihi: 27.11.2021

3.8. Firmalar

Firmalar, Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerini yoğun olarak hissetmişlerdir. Durgunluğun ortaya çıkardığı ortam nedeniyle satışlar düşmüştür. Hükümetin uyguladığı işten çıkarma moratoryumu çalışma saatlerinin azaltılmasına ve birçok işçinin ücretli izne çıkarılmasına sebebiyet vermiştir.

SONUÇ

Covid-19 salgını tüm dünyayı etkisi altına alarak belirsizliklerin hâkim olduğu bir ortam yaratmıştır. Hizmet sektörünün aniden durması, emtia fiyatlarındaki düşüş ve sermaye çıkışları nedeniyle birçok ülke salgından negatif yönde etkilenmiştir. Seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları gibi uluslararası ve ulusal düzeyde alınan tedbirler salgının mali yönünü ortaya çıkararak sağlık krizi adında yeni bir krizi beraberinde getirmiştir (Fırat, 2020, s.215). Bu nedenle Türkiye salgının negatif etkisini azaltmak amacıyla genişletici para ve maliye politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu politikaların uygulanması

ekonomik istikrarın sağlanması adına önem arz etmektedir. Ancak mali teşvik paketlerinin GSYİH'ya oranı (%5) G20 ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin desteklerinin düşük kaldığı görülmektedir.

Türkiye'de salgının başlangıcında alınan tedbirlerin ekonomik toparlanma ve iyileşme sağladığı görülmüştür. Ancak Covid-19 salgını Türkiye'nin enflasyonun yükseldiği, Türk lirasının sürekli olarak değer kaybettiği ve rezervlerin git gide tükendiği bir döneme girmesine neden olmuştur. Ayrıca sermaye çıkışları yaşanarak azalan ihracat ve artan ithalat sorunuyla karşılaşmıştır. Bu durum cari açık sorununu körükleyerek uluslararası rezervlerin kullanılmasına sebep olmuştur. Öte yandan tedbir paketleri kapsamında “yoksul kimselere düşük faizli kredi verilmesi” sebebiyle yıllardır ileri gelen kredi kullanımı yaygınlaştırılarak kredi büyümesi sorunu büyümüştür. Bu tedbir paketlerinde sosyal yardım ödemeleri, çalışanlara veya pandemi nedeniyle işsiz kalan işçilere yardım edilmesi, vergi ötelemeleri veya indirimleri gibi hususlar yer almıştır. Bu hususların da genel kamu dengesinde açığa neden olduğu söylenebilir. Covid-19 pandemisinin en büyük etkileri enflasyonist verilerde yaşanmaktadır. ÜFE ve TÜFE oranlarının pandemi döneminde en yüksek değerlere çıkması, Covid-19'un mali etkilerinin en önemli göstergesi olmuştur. Bu durum Covid-19 pandemisinin maliyetlerin arttığı ve yoksulluğun hissedildiği bir dönem olmasına sebebiyet vermiştir.

Salgının ortadan kalkması ve olumsuz etkilerin sınırlandırılması uygulanan politik tedbirlere bağlıdır. Pandemi döneminde genişletici para ve maliye politikası önlemlerine başvurulmuş ve negatif ekonomik etkilerin önlenmesi amaçlanmıştır. Bu bakış açısı ile devletin ekonomide etkin bir şekilde rol oynaması gereksinimi olduğu görülmüştür. Bundan sonraki dönemlerde de para ve maliye politikaları uygulamalarına devam edilmelidir. Ancak pandemi sonrası ekonomide büyüme sağlanabilmesi için kamusal giderler azaltılarak kamusal geliri artırma potansiyeli olan projelere ağırlık verilmesi ve yeni gelir alanlarının yaratılması gerekmektedir. Ayrıca pandemi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle ithalatçı ve ihracatçı firmalara yönelik teşvik, vergi indirimi veya muafiyeti şeklinde destekler sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, İ., & Bayar, İ. (2020). Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (COVID-19 Special Issue), 87-104.
- Baldwin, R. (2020). “The supply side matters: Guns versus butter. *COVID-style*”, *VOX CEPR Policy Portal*
- Duran, H. (2020). Devletlerin Koronavirüsle Karşılaştırmalı Mücadele Stratejileri. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Nisan 2020, Sayı: 317*. 1-26.
- EY Türkiye Kamu Sektörü Danışmanlık Hizmetleri, (2020). Hükümetlerin Büyük Snavı: 19 Ülkede COVID-19 Destek Paketleri. Ankara.
- Fırat, M. (2020). Covid-19 Krizi ve IMF Destekli Maliye Politikalarının Gerekliliği. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 209-222
- Kalaycı Oflaz, N. (2021). Küresel Sağlık Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Mali Önlemler: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 379-408.
- McKee, M., & Stuckler, D. (2020). If the world fails to protect the economy, COVID-19 will damage health not just now but also in the future. *Nature Medicine*, 26(5), 640-642.
- OECD, (2020). Interim Economic Assessment Coronavirus: The World Economy et Risk. Mart 2020. <https://www.oecd.org/economic-outlook/>
- Ozili, P.K. ,Arun, T. (2020). Spillover of COVID-19: Impact on The Global Economy. Available at SSRN 3562570.
- TCMB, (2021). 2019-2021 Yılları Para Politikası Kurulu Kararları ve Toplantı Özetleri. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Te mel+Faaliyetler/Para+Politikasi/PPK/2021>
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). Covid-19 Tedbirleri. <https://covid19.ailevecalisma.gov.tr/> Erişim Tarihi:10.11.2021.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). Türkiye İşgücü Piyasası İstatistikleri. <https://www.sbb.gov.tr/2021-eylul-ayi-ısgucu-piyasasi-gelismeleri/> Erişim Tarihi: 25.11.2021.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı (2021), *Ekonomik Gelişmeler 2. Çeyrek Raporu*, Erişim Tarihi: 25.10.2021. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/09/Ekonomik-Gelismeler-2021_2.ceyrek-21092021.pdf
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). 14 Nisan 2020 COVID-19 Ekonomik İstikrar ve Kalkınma Paketi. Erişim Tarihi: 01.11.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). 19 Ekim 2020. COVID-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi, Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66393/covid-19-salgin-yonetimi-ve-calisma-rehberi.html> (Erişim Tarihi: 17.09.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021). Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri. <https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/1-Yillara%20Gore%20Dis%20Ticaret.pdf> Erişim Tarihi:27.11.2021
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2021) İşgücü Piyasası İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-III.-%C3%87eyrek:-Temmuz---Eyl%C3%BCI,-2021-37547&dil=1>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2021) Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=D%C3%B6nemselsel-Gayrisafi-Yurt-%C4%B0%C3%A7i-Has%C4%B1la-II.-%C3%87eyrek:-Nisan---Haziran,-2021-37182&dil=1>
- Park, S. & Maher, C. S. (2020). Government Financial Management and the Coronavirus Pandemic: A Comparative Look at South Korea and the United States, *The American Review of Public Administration*, Vol 50, 6-7, p.590-597
- Sibley, C. G., Greaves, L. M., Satherley, N., Wilson, M. S., Overall, N. C., Lee, C. H. J., Milojev, P., Bulbulia, J., Osborne, D., Milfont, T. L., Houkamau, C. A., Duck, I. M., Vickers-Jones, R. and Barlow, F. K. (2020). Effects of the

COVID-19 Pandemic and Nationwide Lockdown on Trust, Attitudes Toward Government, and Well-Being. American Psychological Association, 75 (5), 618-630.

Wood, C. (2020). Infections Without Borders: A New Coronavirus in Wuhan, China. British Journal of Nursing (magonlinelibrary.com), 29(3), 166-167.

World Bank (WB) (2020). Global economic prospects. Erişim Tarihi: 09.06.2020. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748>.

World Bank. (2021). Turkey Economic Monitor, April 2021: Navigating the Waves. World Bank, Washington, DC. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/35497>

Worldometers, (2021). “Reported Cases and Deaths by Country or Territory” Erişim Adresi: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

BÖLÜM 3

COVID 19 PANDEMİSİNİN DEVLET KAPASİTESİ ÜZERİNE ÖĞRETTİKLERİ

Doç. Dr. Pınar ÇUHADAR¹

¹ Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümü, Mardin, Türkiye. E-posta: pinarozdemircukadar@artuklu.edu.tr
ORCID ID:0000-0001-6302-7735

GİRİŞ

Dünya tarihi büyük insan kayıplarının yaşandığı İspanyol gribi, Asya gribi birçok pandemiye sahne olmuştur. Bu deneyimlerden sonra 2019 yılında dünya, Çin'in Hubei bölgesi Vuhan'da keşfedilen, soğuk algınlığına bağlı şiddetli akut solunum yetmezliği ile birlikte kendini gösteren korona virüsle (COVID 19) tanışmış ve yeni bir döneme girmiştir. COVID 19 öncesi, 2003 yılında ortaya çıkan SARS salgını küresel düzeyde alınması gereken önlemler konusunda önemli bir dönüm noktası yaratarak salgın hastalıklarla mücadelede bir ülkenin yetersiz kalma ihtimaline karşın "küresel sağlık güvenliği" paradigmasını başlatmıştır. Takip eden yıllarda EBOLA'nın ortaya çıkması ile bu perspektif derinleşmiştir (Kavanagh ve Singh, 2021).

Hastalığın tanımlanması ve hızla yayılmaya başladığının anlaşılması ile birlikte, hükümetler virüsün etkilerini izlemeyi bir yana bırakıp bir dizi ulusal ve küresel önlem almaya başlamışlardır. Bu kapsamda okulların kapatılması, iş yerlerinin kapatılması, toplu etkinlik iptalleri, toplu taşıma kısıtlamaları, sosyal ve fiziksel mesafe, koruyucu maske kullanımı ve uluslararası seyahat kontrolleri gibi önlemleri sıralamak mümkündür (Rasheed, 2021). Tüm bu çabalara rağmen COVID 19 pandemisinde Kasım 2021 itibariyle, DSÖ'ye bildirilen 5.077.907 ölüm dahil 251.788.329 onaylanmış vaka yaşanmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2021).

COVID 19 pandemisinin ekonomik, siyasal, sosyal alanda yarattığı bu etkilerin gelecekte ne şekilde bürüneceği de belirsizlikler taşımaktadır.

Fakat pandemi ile mücadele tedbirleri kapsamında başvuru karantina uygulamalarının aile hayatında ekonomik ve sosyal travmalar yarattığı, firmaların üretim tedarik zincirlerini etkileyerek arz şoklarına neden olduğu, pandeminin sağlık sistemleri ve sosyal güvenlik ağlarının yetersizliklerini gözler önüne serdiği gözlenmiştir. Bu etkilerin yanı sıra pandemi, tarımsal üretim ve satışta yarattığı problemlerle birlikte geçimini topraktan sağlayan yoksul kesimleri de derinden etkilemiştir. Bu durumun neticeleri temel ekonomik göstergelere yansımının yanı sıra gelir dağılımı adaletsizliği tartışmalarından yönetim yapılarının zarar görmesine kadar birçok alana yayılmaktadır (Cotula, 2021). Saaheen, Siraj ve Bhatti (2020), bu sonuçların üzerine devlet güvenliği, ekonomik kalkınma sorunları ve rejimlerin tehlikeye düşmesini de eklemektedir. Nitekim COVID 19 pandemisi, siyasi liderlerin güçlü ve birleştirici niteliğinin kriz yönetimindeki öneminin görülmesi ile birlikte siyasal sonuçlar da doğurmuştur. Singapur, Güney Kore, Hong Kong ve Yeni Zelanda bu konuda iyi örnekler olarak değerlendirilmektedir. Bu ülkelerde karantina uygulamalarındaki kararlılığın yanı sıra sosyal yardım paketleri, pandemi ile mücadelede başarılı sonuçlar alınmasını sağlamıştır. Tam tersi durumdaki ülkelerde yani yetersiz sağlık altyapısının bulunduğu ve sağlık hizmetlerine erişimin sınırlı olduğu ülkelerde ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar omuz omuza yürümektedir. Nitekim yapılan ampirik araştırmalar, hükümet etkinliği ile ölüm oranları arasında negatif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Serikbayeva, Abdulla ve Oskenbayev, 2021).

Bilim adamları hastalığı ortadan kaldıracak bir ilaç vb çözüm bulunmadığı sürece bazı kısıtlamalar sonlandırılırsa bile sosyal mesafe uygulamasının devam etmesi gerektiği konusunda hemfikir görünmektedir. Fakat tüm bu sağlık politikası tercihlerinin toplumsal hayatın diğer noktalarında yaratacağı sonuçlarda kaygı ile izlenmektedir. Nitekim geniş halk kitlelerinin ekonomik ve toplumsal etkileri dikkate alarak uzun dönemli izolasyona verdiği tepki Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Michigan'dan Mumbai, Beyrut ve Bağdat'a kadar uzanan protestolarla karşılanmakta, bu durum virüsün yeniden yayılmasına neden olmaktadır (Kavanagh ve Singh, 2021).

Yarattığı tüm bu kaygılarla birlikte pandemi, birçok kavramın yeniden tartışılması ve sorgulanması sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, devlet kapasitesinin pandemi yönetimindeki önemini ortaya koymak, sınırlı devlet kapasitesine sahip kırılgan devletlerin deneyimleri üzerinden konuyu irdelemektir. Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde kriz, pandemi ve devlet kapasitesi ile ilgili genel tanımlara yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde COVID 19 ile mücadelede devlet kapasitesinin rolü değerlendirilirken, üçüncü bölümde kırılgan devletlerin pandeminin yarattığı krizleri yönetememelerinin temel nedenleri irdelenecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise genel değerlendirme yapılarak politika önerilerine yer verilecektir.

1.KRİZ, PANDEMİ VE DEVLET KAPASİTESİ: TEMEL TANIMLAR

Kriz kelimesi çoğunlukla tıp bilimleri alanında kullanılan etimolojik kökeni Yunanca *krisis* kelimesine dayanan "aniden ortaya çıkan hastalık belirtisi" ya da "bir hastalığın çok ileri safhaya erişmesi" demektir. Kriz kavramı, toplumsal bilimler açısından tanımlama güçlükleri barındırmakla birlikte çoğunlukla kötüye gidişi ifade etmek için kullanılmaktadır (Aktan ve Şen, 2001).

Salgın hastalıklar veya doğal afetler nedeni ile ortaya çıkan krizler, bir ülkedeki gelir dağılımı adaletinin yanı sıra kamu otoritesinin vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılama konusundaki başarı düzeyini de gösteren dönemlerdir. Küresel sağlık güvenliği paradigması bağlamında da değerlendirildiğinde günümüzde halk sağlığı tıbbi bakım hizmetlerinin ötesine geçmiştir. Küreselleşme ile hiçbir afet veya hastalığın etkisi ortaya çıktığı coğrafya ile sınırlandırılmamaktadır. Bu perspektifte halk sağlığı, yönetim, ulaşım, iletişim, kamu güvenliği, yargı ve diğer sivil toplum bileşenlerinin yanı sıra küresel işbirliği ağlarını da kapsayan geniş bir alanda tanımlanmaktadır (Burkle, 2006).

Devletlerin kriz yönetimi becerisi, kapasiteleri ile yakından ilişkilidir. Devlet kapasitesi, devlet örgütlenmesinin kamusal ihtiyaçları sağlamak başta olmak üzere temel görevlerini yerine getirmesini sağlayan kurumların varlığı ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Daha açık ve yalın bir ifade ile devlet kapasitesi, "bir

hükümetin vatandaşlarını bir krizin sonuçlarından koruma kapasitesini" tanımlamaktadır. Salgın hastalıklarla mücadele, araştırma yatırımları ile birlikte yeterli finansman, iyi yönetim, hesap verebilirlik, şeffaflık ve hükümet etkinliğine bağımlı hale geldikçe kurumsal koordinasyon ve kamu politikalarının etkinliği de önem kazanmaktadır (Burkle, 2006). Bu bakımdan devlet kapasitesi kavramıyla "devletin politika oluşturmayı ne kadar etkili bir şekilde yürütebildiği ve güvenlik, sağlık ve fiziksel altyapı gibi kamu malları sağlayabildiği" ifade edilmek istenmektedir (Kavanagh ve Singh, 2021).

Toplumsal, siyasal ve ekonomik birçok alanda yarattığı krizlerle anılan pandemi terimi ise yayılma hızı yüksek bulaşıcı hastalıkların ülke sınırlarını aşip tüm dünyada yüksek risk yarattığı durumlar için kullanılmaktadır. Bu durum epidemiden (salgından) farklı bir duruma işaret etmektedir. Epidemi virüsün sınırlı bir alanda yayıldığı salgınlar için kullanılır (Develi, ty).

COVID 19, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından "pandemi" olarak ilan edilmiştir. Pandemi ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda alışlagelen politikaların başarı ile sonuçlanmasına engel olan bir dışsal şok olarak görülmektedir. Bu dışsal şok, içerdiği belirsizliklerle birlikte virüsün yayılmasını engellemek için kullanılacak yöntem, araçlar ve politikalarda ulusal ve küresel düzeyde bir uzlaşma sağlanamaması nedeni ile birçok sorun yaratmıştır. Fakat kamu otoritesinin temel görevlerinden biri, şok durumunda ortaya çıkan belirsizlikleri ortadan kaldırmak ve vatandaş

taleplerine yanıt vermek olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan siyasi iradenin sahip olduğu kapasite, bilgiye dayalı politikaların hazırlanmasından uygulanması aşamasına kadar şeffaf ve tutarlı politika araçlarının kullanılmasını ve kabul edilmesini sağlamaktadır (Rasheed, 2021).

Pandeminin krizlerle birlikte anılması, alışlagelen birçok kavramının yeniden sorgulanması sonucunu da doğurmuştur. Nitekim Césaire (2000[1955])'in kavramsallaştırması ile pandemiye bir medeniyet krizi olarak nitelendiren yaklaşımlar da mevcuttur. Bu bakış açısına göre, pandemi modernitenin yarattığı halisüniyasyon ile gerçek arasına sıkışmış ihtiyaç tanımıyla günümüz yaşamının ulaştığı sınırları ve modernitenin çıkmazlarını da gözler önüne sermiştir. Kriz dünyayı paylaşmayı reddettiğimiz ve yaşam alanlarını talan ettiğimiz canlı-cansız dünya ile bağımızı da sorgulatan ekolojik, varoluşsal ve krizden çıkışın bilgisinin gerektirdiği yeni bakış açılarına duyulan ihtiyaç nedeni ile epistemolojik olarak nitelenmektedir (Akt. Ndlovu-Gatsheni, 2020).

Pandemi ile mücadelede en çok problem yaşayan ülkeler, kırılğan devlet yapısına sahip ülkelerdir. Devlet kırılğanlığı, yasaların işlemediği ve kamu hizmetlerinin sunumunda yetersiz kalan zayıf kapasiteye sahip devletlerin özelliklerini açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Bu tip devletlerde güvenlik hizmetleri, toplumsal çatışmaları sonlandırmakta yetersiz kalmakta, bu anlaşmazlıklar toplumsal barışı tehdit eder düzeye ulaşabilmektedir. Kırılğan devletler, beşeri ve fiziki sermaye yetersizlikleri, zayıf kamu yönetimi

sistemi ile kamusal ihtiyaçların giderilmesinde de başarısızdır (Tiitmamer ve Avolich, 2020)².

Pandemi gelişmiş ülkeleri dahi birçok alanda zorlarken az gelişmiş kırılğan devletler pandeminin yarattığı yıkım daha açık izlenmektedir. Bu etkiyi daha açık görebilmek için pandemi ile mücadele devlet kapasitenin rolünü daha yakından izlemekte yarar vardır.

2.COVID19 İLE MÜCADELEDE DEVLET KAPASİTESİNİN ROLÜ ÜZERİNE YÜRÜTÜLEN TARTIŞMALAR

COVID 19 pandemisi, sağlık krizlerini yönetmenin ekonomik krizleri yönetmedeki farklılığını da ortaya koymaktadır. Zira sağlık krizleri, ekonomik krizleri de tetikleyebilmektedir. Ekonomik krizlerin geride kalıp kalmadığı makro göstergelerin tabi tutulduğu stres testleri ile anlaşılmaktadır. Fakat pandemi, her bir birey ve aile için ayrı bir test olmuştur. Nitekim mevcut ekonomik birikim modelinin işlerliğini sağlayan sözleşmeler, olası riskleri dikkate alarak yapılandırılırken öngörülemeyen ve istatistiklerle belirlenemeyecek savaş, doğal afet, pandemi vb. durumlarda genel ekonomik akışın devamlılığını sağlamaktaki işlevlerini kaybedilmektedirler. Özellikle kırılğan ekonomik gruplar, işçiler, emekliler ve esnaflar bu tip bir krizin gerektirdiği geçici karantina uygulamalarından çıkış için gerekli olan ekonomik birikime sahip değildirler. Kriz, bireylerin belirli bir refah

² Devlet kapasitenin yetersizliğini anlatmak üzere kullanılan bir diğer kavram ise başarısız devlettir. Fakat başarısız devlet kavramına daha çok uluslar arası güvenlik sorunları üzerine yapılan analizlerde yer verilmektedir. Kırılğan devlet kavramı, zayıf kurumlara sahip, iç istikrarını sağlayamayan ülkeleri tanımlamakta daha çok tercih edilmektedir (Nay, 2011'den akt. Çuhadar, 2019).

düzenini garanti altına alan kamu sektörüne duyulan ihtiyaçla birlikte, ekonomik ve finansal sermaye kadar beşeri sermayeye de önem verilmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştır (Van Dalen ve Henkens, 2020). Bu yönü ile pandemi de olumlu ve olumsuz dışsallıklara neden olan bir piyasa başarısızlığı olarak görülebilir. Bu nedenle birçok toplumsal alanda kamu politikaları ile yapılacak düzenlemelere ihtiyaç vardır, fakat bu durumda uygulanan kamu politikaları refah ekonomisinin klasik bakışından ayrışır (Boettke ve Powell, 2021).

Kamu politikaların kurumlar aracılığı ile bireylerin tercihleri üzerindeki etkisi konusunda Ostrom (2010):

Tamamen kendi çıkarları olan bireyleri daha iyi sonuçlar elde etmeye zorlamak (veya dürtmek) için kurumlar tasarlamak, son yarım yüzyılın büyük bir bölümünde politika analistleri tarafından hükümetlerin başarmak için ortaya koyduğu ana hedef olmuştur. Kapsamlı ampirik araştırmalar, bunun yerine, kamu politikasının temel amacının insanlarda en iyiyi ortaya çıkaran kurumların gelişimini kolaylaştırmak olması gerektiğini tartışmaya götürüyor. Farklı çok merkezli kurumların yenilikçilik, öğrenme, uyum sağlama, güvenilirlik, katılımcıların işbirliği düzeyleri ve birden çok ölçekte daha etkili, eşitlikçi ve sürdürülebilir sonuçların elde edilmesine nasıl yardımcı olduğunu veya engellediğini sormamız gerekiyor. bakış açısıyla bu durumu somutlaştırmaktadır (Ostrom, 2010, s. 672'den akt. Boettke ve Powell, 2021).

Tarihsel süreç yakından incelendiğinde büyük siyasal değişimlerin ekonomik sistem eleştirilerine ve hâkim toplumsal koalisyonların yeniden şekillenmesin neden olan ekonomik krizlerin ardından yaşandığı gözlenmektedir. COVID 19 pandemisi, sosyal güvenlik sistemleri ve toplum sağlığı ilişkisinin politik örgütlenme ile yakından ilişkisi dikkate alındığında krizlerin politik ekonomisinin incelenmesi konusunda da bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Nitekim kaynak dağılımından siyasal ve ekonomik kurumların etkisi, kamu müdahalelerinin etkinliği tartışmalarının merkezinde durmaktadır. Kriz yönetimin uluslararası normları ile yerelde seçkinlerin çıkarları arasındaki çatışma etkin politikaların önünden bir engel olarak görülmektedir. Bunun en önemli sonuçlarından biri kamu gözetimi ve hesap verilebilirlik konusunda politika önceliklerin çarpıtılıp kriz fırsatçılığının yarattığı suiistimallerdir (Cotula, 2021).

Devlet cebir kullanma yetkisine sahip tek otoritedir. Pandemide devlet özellikle karantinalarda vatandaş hareketliliğini azaltmak için zor kullanma hakkına sahiptir. Fakat pandemi süreci yalnız cebir ile yönetilecek bir süreç olmadığını da ortaya çıkarmıştır. Pandemi liderlerin kitle psikolojisini anlama ve yönetme becerisi konusunda da dikkate değer bir sınav olmuştur. Toplulukları güvende olduğu kadar sakin tutmak ve temel ihtiyaçlara erişimlerini sağlamakta kamu otoritesinin görev alanlarından biridir. Bu noktada ekonomik darboğazların önüne geçmek için kamu sektörü ve piyasa arasındaki ilişkinin de dikkatle kurgulanması ihtiyacı vardır (Jiuhardi, Darma ve Heksarini, 2021).

Pandemide halkın alınan önlemlere etkin katılımı ve yetkililerle işbirliği yapması ortaya çıkan krizin yüklerinin eşit paylaşılması ve ortak kader duygusunun tesis edilebilmesi ile yakından ilişkilidir. Krizlerden çıkış için toplumun tüm bireylerinin eşit çaba gösterdiğine veya krizi fırsata çevirme eğilimlerinin hukuksal ve toplumsal yaptırımları olacağı düşüncesi toplumu bir arada tutmak için elzem görünmektedir. Bu nedenle sosyal adaletin sağlanması ekonomik, toplumsal ve siyasal kırılmalıkların önüne geçmenin en etkili yolu olarak kabul edilmektedir (Elcheroth ve Drury, 2020).

Pandemi sürecinin sosyal bilimler açısından ortaya koyduğu diğer bir sorun alanı ise zor kullanma, pandemi ile mücadelede başarı ve demokrasi arasındaki uzlaşmaz üçlüyü açıklamaktır. Demokrasi ve sağlık arasındaki ilişkiyi ele alan literatür, şimdiye kadar şeffaflık, bilgiye erişim, denge denetim ya da sivil toplumun kamu hizmetleri üzerindeki belirleyici rolüne bağlı olarak demokratik normların halk sağlığı açısından sağladığı avantajları ortanca seçmen hipotezin de kullanarak açıklamıştır. Fakat salgın hastalıklarla mücadele ve demokrasi arasındaki ilişki yeterince ele alınmamıştır. Bu konuda demokratik bir takım normların karantina gibi kısıtlamalarda halk tepkisi ile karşı karşıya kalınması durumunda sağlık tedbirlerinin altını oyabileceğine dair kaygılarda vardır. Çin ve Singapur gibi otoriter yönetimler pandemide kısıtların hayata geçirilmesi konusunda hızla yol almakla birlikte Çin'in virüsün ortaya çıkış ve yayılma süreci ile ilgili bilgiye erişim kısıtları sorunu daha karmaşık hale getirmektedir. Demokratik yönetimlere sahip olmakla birlikte İtalya ve İspanya'da

pandemi sürecinde otoriter uygulamalara başvurması ve bunlara dair yasal düzenlemelerin varlığını uzun süre koruyabileceği kaygısı da tartışılan bir diğer noktadır. Evde kalma emirlerinin uygulanması konusundaki geniş çeşitlilik göz önüne alındığında, devlet gücünün bu kullanımlarını anlamak ve sınıflandırmakta oldukça güç görünmektedir. (Kavanagh ve Singh, 2021).

Demokratik yönetimlerin pandemiye yönetmedeki becerisi konusunda ampirik sınamalarda yapılmıştır. Cepaluni, Dorsch ve Brancyizki (2020), COVID-19 pandemisinin ilk 100 günü boyunca siyasi kurumlar ve ölümler arasındaki bağlantıyı tobit ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile sınamıştır. Elde edilen bulgulardan biri daha demokratik siyasi kurumlara sahip ülkelerin daha az demokratik ülkelere göre daha yüksek kişi başına ölüm oranına sahip olduğudur. Çalışmanın diğer bir bulgusu ise demokratik ülkelerde pandemiyle mücadele etmek için uyguladığı politikaların daha az etkili olduğu yönündedir (Cepaluni, Dorsch ve Brancyizki, 2020). Fakat bu sonuçların değerlendirilmesinde otokratik ülkelerin verilerinin güvenilirliği konusunda da sorunlar taşıdığı da dikkate alınmalıdır.

Pandemi gelişmiş ülkelerin yönetim sistemlerinin dahi zaafa uğramasına neden olurken gelişmekte olan ülkelere bu etki daha yıkıcı sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Pandemi ile birlikte geçici olarak başladığı kabul edilen birçok kısıtlamaların kalıcı otoriter uygulamalara dönüşmesi kaygısı oldukça yaygındır. Güçlü sağlık sistemlerine ve hükümet etkinliğine sahip ülkelere dahi vaka sayıları yüzbinler hatta milyonlar ile ifade edilirken kırılmalı az

gelişmiş ülkelerde sorun daha korkutucu bir hale gelebilmektedir. Özellikle uzun dönemli iç çatışmalara maruz kalmış, şehirlere zorunlu göçlerle kitlesel insan hareketlerinin ve kent nüfusu yoğunluğunun yüksek olduğu, küresel iklim değişikliği ve kuraklaşma ile birlikte birçok afetle mücadele eden kırılgan devletlerde, tıbbi ekipman ve sağlık personeli, altyapı ve diğer temel hizmetler açısından zayıf devlet kapasitesi önemli sorun alanları yaratmaktadır (Tiitmamer ve Avolich, 2020). Bu nedenle devlet kapasitesinin geliştirilmesini sağlayacak kamu politikalarının hayata geçirilmesindeki zorluklar bu ülkelerin pandemi ile mücadele de küresel işbirliğine duyduğu ihtiyacı da arttırmaktadır.

Devlet kapasitesinin düşük olduğu kırılgan ülke örnekleri üzerinde konuyu tartışmak konuyu somut bir zeminde ele almak bakımından önem arz etmektedir. Bu amaçla bir sonraki bölümde seçilmiş ülke örnekleri üzerinden devlet kapasitesi ve pandemi ile mücadelede başarı arasındaki ilişki irdelenecektir.

3. COVID 19 İLE MÜCADELEDE DEVLET KAPASİTESİ ROLÜ ÜZERİNE ÜLKE İNCELEMELERİ

COVID 19 ile mücadelede başarısız sonuçlar elde eden devlet kapasitesi düşük kırılgan devletler incelenirken Afrika, Asya ve Orta Doğu ülkeleri arasından seçilen örnekler ele alınmıştır. Bu kapsamda ele alınan beş ülke Güney Sudan, Nijerya, Pakistan, Bangladeş ve Yemen'dir. Birçok karakteristik özelliği benzeyen bu ülkelerin

pandemi sürecinde yaşadığı sorunları görmek, olguları anlaşılır kılmakta yararlı görülmektedir.

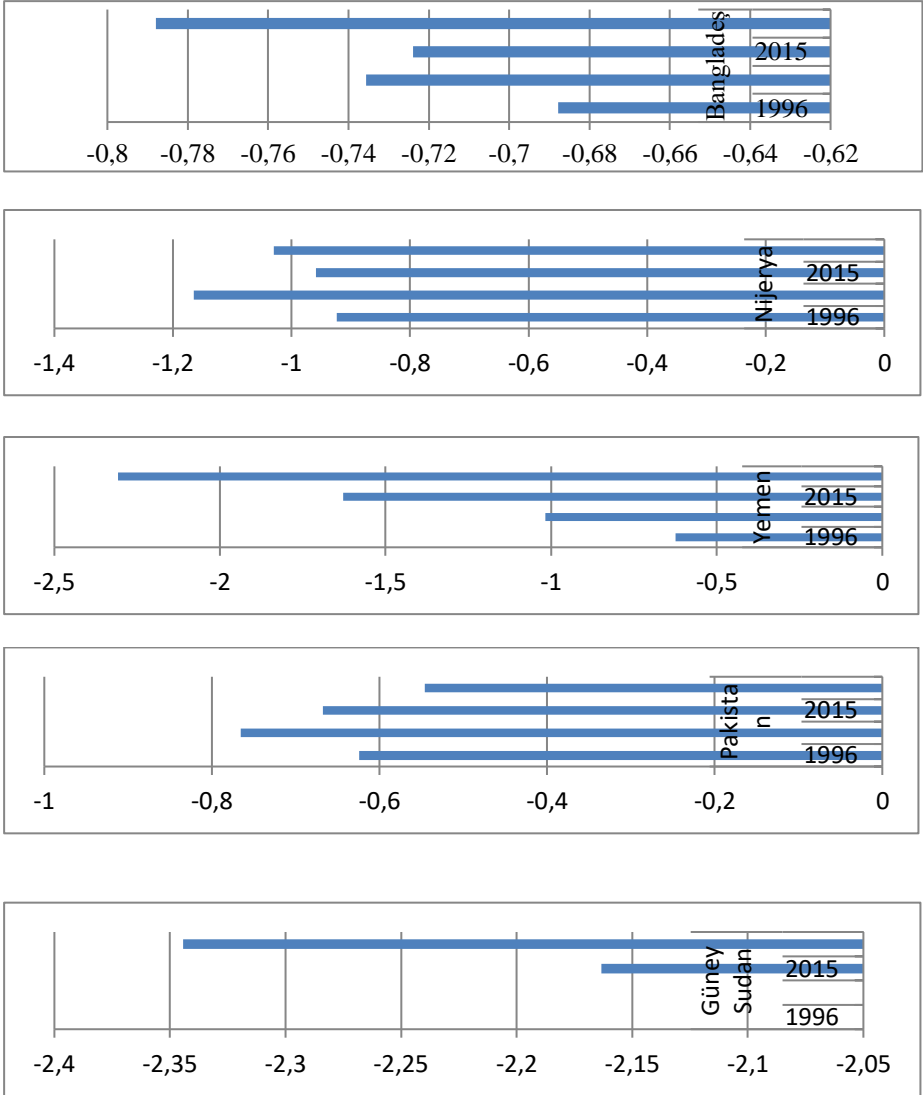
Pandemi sürecinde ülkeler arasında kıyaslamalarda kullanmak üzere bir Küresel Güvenlik Endeksi (Global Health Security Index) oluşturulmuş; bu endeksle sağlık altyapısından planlama kapasitesine ve siyasal istikrara kadar bir dizi kriterle hükümetlerin etkinliği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan endeks Dünya Bankası Yönetişim Endeksi-Hükümet Etkinliği ile de uyum içindedir (Kavanagh ve Singh, 2021).

Tablo1. Küresel Güvenlik Endeksine Göre Kırılgan Devletlerin Durumu

Küresel Güvenlik Endeksi				
Ülke	Engelleme	Tespit	Yanıt	Toplam Sıralamada Yeri
Güney Sudan	22.6 (148)	15.9 (166)	24.3(158)	180/195
Nijerya	26.3(123)	44.6(78)	43.8(68)	96/195
Pakistan	24.1(136)	41.7(91)	38.7(88)	105/195
Bangladeş	27.3(116)	50.9(59)	23.1(165)	113/195
Yemen	15.1(175)	9 (179)	19 (184)	190/195

Kaynak: Global Health Security Index, 2021

Tablo 1, bölüm altında incelenecek seçilmiş ülke örnekleri Güney Sudan, Nijerya, Pakistan, Bangladeş ve Yemen'in Küresel Güvenlik Endeksi'ni kullanarak pandemi ile mücadeledeki performansını ortaya koymaktadır. Tablodan izlendiği üzere Yemen ve Güney Sudan pandemi ile mücadele de 195 ülke içinde en alt sıralarda yer almaktadır. Ülkelerin tamamı pandemiye engelleme başlığı altında değerlendirildiğinde 195 ülke içinde alt sıralarda yer almaktadır.

Grafik1. Dünya Bankası Yönetişim Endeksi-Hükümet Etkinliği

Kaynak: WBGI, Government Effectiveness, 2021.

Grafik 1, Dünya Bankası Yönetişim Endeksi içinde beş ülkenin hükümet etkinliğinin durumunu sergilemektedir. Endeks ülkelerin performanslarını en iyiden en kötüye doğru +2.5 ile -2.5 arasında

derecelendirmektedir. Grafikten izlendiği üzere hali hazırda beş ülkede de düşük olan yönetim etkinliği pandeminin ortaya çıktığı 2020 yılı itibariyle daha da düşük değerler almıştır. Yemen ve Güney Sudan hükümet etkinliği konusunda da en başarısız ülke olarak ön plana çıkmaktadır.

Genel özelliklerine daha yakından baktığımızda Afrika'nın küresel kapitalizmin kurallarının hayata geçirildiği coğrafyalardan biri olduğunu tespit etmek mümkündür. Kapitalizmin uzun dönemli piyonları haline gelen seçkinlerin tercihlerinin ülkenin kalkınma sorunları üzerinde oldukça belirleyici etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Hâlihazırda kırılan olan ekonomik yapı, pandemi sürecinde daha da daralan gelirlerle sonuçlanmıştır. Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu'nun verdiği bilgiye göre, COVID 19 pandemisi Afrika ülkelerine 29 milyar dolara mal olmuştur. Bu rakam Uganda gibi ülkelerin toplam gelirine eşittir. Pandeminin küresel ekonomi üzerinde yarattığı baskının Afrika ekonomisine etkisinin ise 2.1 trilyon dolar olması beklenmektedir. Afrika ülkelerinin büyük kısmı krizden çıkışın anahtarı olan araştırma geliştirme ve teknolojik faaliyetler konusunda yeterli alt yapıya sahip görünmemektedir (Kassema, 2020).

1980 sonra neoliberal politikaların etkin bir şekilde uygulandığı Afrika ülkelerinin politika yapıcılarını, özelleştirme, kuralsızlaştırma ve yerelleşme söylemleri ile birlikte yerli firmaları yabancı firmaların ezici rekabetine karşı korumasız halde bırakmayı tercih etmiştir. Bu ekonomik tercihin toplumsal hayata yansımaları gecekondulaşma, kayıt

dışı istihdamın artması ve sosyal haklar için mücadelenin yarattığı eylemlerle özetlenebilir. COVID 19 pandemisi sürecinde güvencesiz çalışan büyük halk kitlelerin kırılabilirliği daha da artmış ve kamu otoriteleri bu grupları destekleyecek yardım paketleri temin etmekte yetersiz kalmışlardır. Formel yerel yönetim ağlarının gelişmemiş olması, enformel yönetim ağlarının pandemi ile mücadele sürecinde daha etkin olmalarına neden olmuştur. COVID 19 tedbirlerinin uygulatılması konusunda ise çoğunlukla güvenlik güçlerinin şiddete varan uygulamaları çeşitli ülke raporlarında yer almaktadır. Bu baskı, kayıt dışı çalışanların hali hazırda zayıf olan toplumsal aidiyet duygusunu daha da aşındırmıştır (Onyishi, Ejike-Alieji, Ajaero, Mbaegbu, Ezeibe, Onyebueke, 2021).

Güney Sudan kırılabilir Afrika devletlerinden biridir. Güney Sudan, kültürel ve ekonomik nedenlerle iç göçlerin yaşandığı bir ülke olmasından kaynaklı olarak nüfus şehir merkezlerine yoğunlaştığı bir yapıya sahiptir. Bu yerleşimler de kayıt dışı, aşırı kalabalık ailelerin yaşadığı sıkışık mekanları oluşturmuştur. Kültürel normların akrabalık ilişkilerini etkilediği bu yoksul yerleşim yerlerinde enfeksiyonun yayılması daha kolay hale gelmektedir. İç çatışmalar ve kuraklık, sel gibi afetlere sahne olan Sudan'da, 1.3 milyon Güney Sudanlı da kamplarda yaşamaktadır. Bu durum virüsün yayılma hızının yanı sıra güvenlik açıkları da doğurmaktadır. Zayıf yönetimin sonucu olarak ortaya çıkan şeffaflık eksikliği, pandemi sürecindeki vaka ve ölüm sayılarını yansıtılmaması halkın önlemlere etkin katılımını da engellemekte, virüs ile mücadelenin aktif paydaşları olmalarının

önüne set çekmektedir. Medya özgürlüğünün olmaması, proaktif politikaların uygulanmasını sağlayacak bir kamuoyu baskısının oluşmasına da engel olmaktadır. Petrol gelirlerine ve ithalata dayalı, kayıt dışılığın yüksek olduğu bir ekonomiye sahip olan Güney Sudan'da kriz döneminde ticaretin kesintiye uğraması, COVID 19 tedbirleri nedeni ile mal sevkiyatlarının gecikmesi ile petrol fiyatlarının düşmesi ve ithalatın azalması ile gelirler büyük düşüş yaşamıştır. Kayıtdışı ve geçimlik ekonomik yapı da sokağa çıkma yasaklarının gündelik işçiler ve küçük işletmelerce uygulanmasını imkânsız hale getirmektedir. Okuryazarlık oranının dünyadaki en düşük düzeye (%27) sahip olduğu Güney Sudan'da, bireylerin pandemiye karşı tedbirlerden haberdar olması ve uygulaması da güçleşmektedir. 2009-2018 dönemi arasında yoksulluğun %31 arttığı ülkede kadınlar, kırılgan nüfusun en önemli parçasını oluşturmaktadır. Güney Sudan' da cinsiyet eşitsizliği kadınların toplumsal ve politik hiyerarşinin en alt sıralarına itmektedir. Kadınların düşük okuryazarlık oranı, siyasi karar alma süreçlerine sınırlı katılımları, geçimlik alanlarda istihdam edilmeleri de bu kırılganlığı artıran faktörler olarak sıralanmaktadır (Tiitmamer ve Avolich, 2020).

Nijerya da pandemi ile mücadelede yönetim ilkelerinin hayata geçirilemediği plana dayanmayan tutarsız politikaların uygulandığı Afrika ülkelerinden biridir. Nijerya'da politika tasarımının ideolojik tercihlere göre yapılması, doğası bilime ve bilgiye dayalı politikaların oluşturulmasında önemli bir engel olarak ön plana çıkmaktadır. Artırımsal politika modelini -daha açık ifade ile belirlenen

politikaların küçük değişikliklerle mevcut duruma uyarlandığı bir modeli- benimseyen Nijerya hükümeti, tüm olası çözümleri ve bunların sonuçlarının kapsamlı bir analizini yapmayı gerektiren rasyonel karar verme modelinden oldukça uzak kamu politikaları yürütmektedir. Norveç, Hong Kong veya Kanada gibi başarılı örneklerin aksine Nijerya merkezi hükümeti, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaya dönük adımlar atmakta oldukça gecikmiş; politika inisiyatifini yerel yönetimlere bırakmayı tercih etmiştir. Sömürge mirasına sahip bir ülke olan Nijerya, değerli doğal kaynaklara sahip olmakla birlikte yolsuzluk ve rant ekonomisine sahip olması, denge denetim mekanizmalarının işlememesi gibi nedenlerle halkın vatandaşlık duygularının zarar gördüğü bir yapıya sahiptir. Zira ülkede pandemi koşullarından rant devşirmeye çalışan ve mali suçlar işleyen çeşitli kurumların COVID-19 tıbbi malzemelerine yönelik fonları zimmetine geçirmeye çalıştığına tanık olunmuştur. Vatandaşların pandemi sürecinde alınan tedbirlere uyum sağlamaması, hükümete karşı herhangi bir güven duymamaları ile yakından ilişkilidir. Yardım paketlerinin zamanında dağıtılmaması Lagos, Ogun Kwara ve Osun eyaletlerinde öfkeli kitlelerin paketlerin tutulduğu depoları basmaları ile sonuçlanmıştır. Sosyoekonomik sistemdeki derin eşitsizlikler sağlık kadar eğitimde de kendisini göstermektedir. Pandemi sürecinde bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı konusunda yeterli altyapıya sahip özel okullar eğitime kesintisiz devam ederken, dezavantajlı gruplar büyük zarar görmüştür (Rasheed, 2021).

COVID 19'un hızla yayıldığı bölgelerden biri Güney Asya'dır. Kayıt dışı güvencesiz istihdamın emek piyasasının genel özelliği haline geldiği Güney Asya'da kırılğan nüfus birçok zorluklar karşı karşıyadır. Zira geniş halk kitlelerinin günlük gelirleri ile temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığı bölgede, bireylerin çalışmadıkları dönemlerde ihtiyaçlarını karşılamakta kullanabilecekleri tasarrufları yoktur. Bu nedenle yoksul bireyler açlıktan ölmekle hastalıktan ölmek arasında bir seçim yapmak sorunda kalmaktadır. Kamu sektörünün temin ettiği yardımların yoksul kırılğan gruplara ulaşması bir dizi idari ve mali güçlükle karşı karşıya kalmaktadır (Sherburne-Benz, Paternostro ve Majoka, 2020).

Pandemi yönetimi konusunda önemli sorunlar yaşayan kırılğan devlet özelliği taşıyan güney Asya ülkelerinden biri Pakistan'dır. Pakistan'da da güvencesiz çalışanların toplam istihdamın yaklaşık yarısını oluşturduğu düşünülmektedir. Pandemi sürecinin Pakistan'da yoksul sayısını 125 milyona yükseltmesi beklenmektedir. Özellikle karantinaların küçük ve orta ölçekli işletmelere verdiği zararın birçok iflası da beraberinde getirdiği gözlenmektedir. Pakistan ekonomisi, pandeminin yarattığı ekonomik durgunlukla birlikte gelirini %2.4'nü kaybetmektedir. Pakistan yönetimi, acil önlem paketi önermekle birlikte bunu merkezi hükümet ile federal hükümetler arasında herhangi bir koordinasyon sağlayamadan gerçekleştirmiştir. Bu koordinasyonsuzluğun yanı sıra yüksek yoksul sayısına rağmen açıklanan yardım paketlerinin inşaat sektörünü desteklemek için açıklanan paketten çok daha küçük bir bütçeye sahip olması da dikkat

çekmiştir. Pandemi sürecinin yarattığı ekonomik yıkımın zayıf Pakistan demokrasisini de tehdit ettiği düşünülmektedir. Zira ülkede kriz yönetiminin "kendi krizlerini çözmekte yetersiz kaldığı" gözlenmektedir. Siyasi güçler arasındaki uyumsuzluğun, siyasi ve toplumsal bölünmeyi daha da kronik hale getirmesi diğer bir kaygı noktası olarak dikkat çekmektedir (Saaheen, Siraj ve Bhatti, 2020).

Bir diğer güney Asya ülkesi olan Bangladeş'te insani kalkınmanın düşük olduğu, yüksek düzeyde yoksulluk ve etkin çalışmayan bir sağlık sistemine sahip 170 milyon nüfusla dikkat çekmektedir. Bangladeş son otuz yıldır, ekonomik siyasi ve askeri alanda devlet kapasitesini geliştirmeye çalışmıştır. Fakat pandemi, bu çabalara rağmen Bangladeş'te devlet-vatandaş arasında toplumsal ilişkileri düzenleyici, kaynak bulma ve dağıtma konusunda etkinliği sağlayacak yönetim ilişkilerinin yeterince tesis edilemediğini göstermiştir. Bu bakımdan alt yapısal devlet kapasitesi -daha açık ifade ile devletin sivil toplum alanında varlık gösterme becerisi- yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda Bangladeş'te devlet, toplumun karşısında zayıftır yani devletin toplumsal ilişkileri ve egemen normları düzenleme kapasitesi yetersizdir. Zira ülkede politikacılar, vatandaş nezdindeki popülerliklerini kaybetmemek için kırsal kesimden vergi toplamakta isteksiz davranmaları ve düşük vergi kapasitesi ile vergi tahsilat oranlarının tek haneli rakamlarda kalması bu durumun somut sonuçlarından biridir. Ekonomide kırılganlık yaratan bir diğer durum ise yüksek düzeye ulaşan kayıt dışı istihdamdır. Bangladeş'te de yüksek düzeylere ulaşan kayıt dışı istihdam, karantina uygulamasının ikinci

haftasında yoksulluk sınırında yaşayan kesimlerin yarıdan fazlasının tüm gelirlerini kaybetmesine neden olmuştur. Ekonomi kadar siyasi rejimin istikrarlı bir demokrasi olma becerisi gösterememesi, hileli seçimler de Bangladeş'te önemli sorun alanlarıdır. Bangladeş'in siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı, devlet vatandaş ilişkilerini dengeleyecek sivil toplumdaki yoksundur. Bu durumun neden olduğu güç asimetrisi, devletin pandemi ile başa çıkma kapasitesi konusunda önemli bir engel teşvik etmektedir (Ali, Hassan, Hossain, 2021).

Kırılgan devletleri barındıran diğer bir coğrafya olan Ortadoğu, iç savaşlarla birlikte istikrarını kaybetmiştir. Ortadoğu da geçen bir yıllık süre zarfında dahi yüzbinlerce insan ölmüş; 20 milyon insan yerinden edilmiştir. Bu durum 35 milyon insanın günlük insani yardıma ihtiyaç duyduğu bir tablo yaratmıştır. Ortadoğu'nun çatışmalı Suriye, Libya, Irak, Yemen gibi alanlarında milyonlarca insan mülteci kamplarından yaşamaktadır. COVID 19 pandemisi, bu ülkelerin hali hazırda kendi kaynakları ile başa çıkabileceği bir kriz olmanın çok ötesindedir. Bu ülkeler halen terör saldırılarına sahne olurken ekonomik ve siyasi istikrar sağlamaktan çok uzak görünmektedir. Terör saldırıları, bu ülkelerin yaşadığı sağlık krizini daha da derinleştirmektedir. Mülteci kamplarında yaşam COVID 19'a yeni yayılma alanları sunarken, hastalıkla mücadele için gerekli alt yapının ve ekipmanın da temin edilememesine neden olmaktadır (Mulroy, Oehlerich ve Blair, 2021).

Pandemi ile mücadelede bir çok sorun ile karşı karşıya kalan kırılgan Orta Doğu devletlerinden biri Yemen'dir. Uzun zamandır difteri ve dang humması gibi diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele eden

Yemen’de sınırlı kaynaklara sahip olan sağlık sistemi pandemi ile mücadele de oldukça zorlanmaktadır. Nitekim Yemen’de deki nüfusun yarısından fazlasının güvenli suya erişimi yoktur ve 2 milyondan fazla çocuk ve hamile kadın yeterli düzeyde beslenememektedir. 2015'ten bu yana insani krizin devam etmekte olduğu ülkede, iç çatışmalarda devam etmektedir. Yemen’deki kırılğan devlet yapısı ile kurumların işlevini yitirmesi pandemi sürecinde uluslararası sağlık mevzuatlarının uygulanmasını engellemektedir. Yemen’de kötü yönetişimin neden olduğu yapısal sorunlar birçok güvenlik sorununu beraberinde getirmekle birlikte sağlık sistemi sürecin sonunda en çok zarar gören kurumsal yapı olmuştur. Bu nedenle Yemen’de pandemi ile mücadele küresel işbirliğini gerektirmekte, zayıf devlet kapasitesi sorunu çözmekte yetersiz kalmaktadır (Dureab, Al-Awlaqi ve Jahn, 2020).

Yemen ve diğer kırılğan devletlerin yaşadığı ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, devlet kapasitesini arttıracak kurumsal düzenlemelerin ve kapsayıcı politikaların önemini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda kırılğan devletlere sağlanacak desteklerin ekonomik yardımlar, sağlık ekipmanları kadar uluslararası platformlarda iç savaşları bitirecek, insani krizleri çözecek diplomatik adımları da kapsamı beklenmektedir.

SONUÇ

Devlet kapasitesi, kamu politikalarının başarı düzeyini belirleyen temel öğelerden biridir. Devlet kapasitesinin zayıf olması, kamu sektörünün temel görevi olan kamu hizmetlerinin sunumunun etkin bir şekilde gerçekleştirilememesi anlamına da gelmektedir. Bu durum özellikle kriz dönemlerinde kırılğan ülkelerin vatandaşlarını ekonomik, siyasal ve toplumsal birçok riskle karşı karşıya getirmektedir. Devlet kapasitesinin zayıf olduğu ülkelerde formel kurumlar işlevsizleşmekte, gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk geniş halk kesimlerinin yaşamını zorlaştırmakta, enformel kurumlar vasıtasıyla gerçekleşen vatandaşlar arası dayanışma ağları da zayıflamaktadır. Bu ülkelerde asimetrik güç ilişkilerinin şekillendirdiği ekonomik ve siyasal kurumsal yapı, vatandaşlar arası olduğu kadar vatandaş devlet ilişkisinde birçok çatışma doğurmaktadır. Hâlihazırda toplumsal bir sözleşmenin ürünü olması gereken devlet, kırılğan bir yapı kazandıkça kapsayıcı niteliğini de yitirmeye başlamakta, sosyal adaletsizlikler toplumsal çatışma alanlarını daha görünür hale getirmektedir.

COVID 19 pandemisi yalnız sağlık bilimleri alanında değil yarattığı derin ekonomik, siyasal ve toplumsal krizlerle birlikte sosyal bilimler içinde birçok araştırma sorusu ortaya çıkarmıştır. Bu sorulardan biri devlet kapasitesinin siyasal yönetim biçimlerinden bağımsız olarak krizle mücadelenin başarı şansını etkileyip etkilemediğidir. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri kadar, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerindeki farklılıklar, COVID 19 ile mücadelede demokratik ülkelerin mi

otokratik ülkelerin mi daha iyi sınav verdiği sorusunu özünde belirsiz bırakmaktadır. COVID 19 pandemisi ile ilgili bir diğer tartışma alanı ise ortaya çıkan hastalığın sınırlar arasında bu kadar hızla yayılmasının küresel sistemin yarattığı eşitsizliklerin bir ürünü olup olmadığıdır. Küresel ekonomide serbest piyasacı kurumsal düzenlemelerin gelişmekte olan ülkelere dikte edilmesi, bu ülkelerdeki güvencesiz çalışan milyonları pandemiden ölmekle açlıktan ölmek arasında bir tercih yapmaya zorlamış görünmektedir.

Ülke örnekleri üzerinde yapılan incelemeler, pandeminin neden olduğu birçok kriz alanında kamu politikası üretme başarısını yitirmiş ülkelerin karşı karşıya kaldığı sorunlarda da bu düşüncelerin izdüşümünü görmeyi mümkün kılmaktadır. Fakat en büyük ikilem, mevcut küresel ekonomik ve siyasi güç sahibi ülkelerin neden olduğu bu krizde ayakta kalma savaşı veren kırılgan devletlerin, krizden çıkış için yine bu ülkelerin sunacağı ekonomik ve tıbbi desteğe muhtaç olmalarındadır. Bu ikilemin ortaya çıkmasında ulusal ekonomik ve siyasi seçkinlerin politika tercihlerinin yarattığı gelişememe halinin etkili olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C., & Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(42), 1.
- Ali, T. O., Hassan, M., & Hossain, N. (2021). The Moral and Political Economy of the Pandemic in Bangladesh: Weak States And Strong Societies During Covid-19. *World Development*, 137, 105216.
- Boettke, P. & Powell, B. (2021). The Political Economy of the COVID-19 Pandemic. *Southern Economic Journal*, 87(4), 1090-1106.
- Burkle Jr, F. M. (2006). Globalization and Disasters: Issues of Public Health, State Capacity and Political Action. *Journal of International Affairs*, 241-265.
- Cotula, L. (2021). Towards a Political Economy of the COVID-19 Crisis: Reflections on an Agenda for Research and Action. *World Development*, 138, 105235.
- Cepaluni, G., Dorsch, M. & Branyiczki, R. (2020). Political Regimes and Deaths in the Early Stages of the COVID-19 Pandemic. APSA Preprints, April 27. doi.org/10.33774/apsa-2020-5lhhc
- Çuhadar, P. (2019). Kırılğan Devlet ve Zorunlu Göç İlişisini Suriye Üzerinden Okumak. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 28-49.
- Develi, H.(ty). Dilimize Bulaşanlar.
Erişim: <https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/dilimize-bulasanlar/>(13.11.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü (2021). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. Erişim: <https://covid19.who.int/> (19.11.2021).
- Dureab, F., Al-Awlaqi, S., & Jahn, A. (2020). COVID-19 in Yemen: preparedness measures in a fragile state. *The Lancet Public Health*, 5(6), e311.
- Elcheroth, G. & Drury, J. (2020). Collective Resilience in Times of Crisis: Lessons from the Literature for Socially Effective Responses to the Pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59(3), 703-713.
- Global Health Security Index (2021). Find a Country. Erişim: <https://www.ghsindex.org/> (20.11.2021).

- Jiuhardi, J., Darma, D. C. & Heksarini, A. (2021). The Political-Economy Management: Indonesia's Needs for the COVID-19 Pandemic. *Problems of Management in the 21st Century*, 16(1), 19-27.
- Kassemma, J. J. (2020). COVID-19 Outbreak: Is it a Health Crisis or Economic Crisis or Both? Case of African Counties. *Development Economic: Macroeconomic Issues in Development Economies eJournal*, 9(51).
- Kavanagh, M. M., & Singh, R. (2020). Democracy, Capacity, and Coercion in Pandemic Response: COVID-19 in Comparative Political Perspective. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 45(6), 997-1012.
- Rasheed, I. O. (2021). Policy Design, State Capacity and Management of Covid-19 Pandemic in Nigeria. *Canadian Social Science*, 17(2), 72-76.
- Onyishi, C. J., Ejike-Alieji, A. U., Ajaero, C. K., Mbaegbu, C. C., Ezeibe, C. C., Onyebueke, V. U., & Nzeadibe, T. C. (2021). Covid-19 Pandemic and Informal Urban Governance in Africa: A Political Economy Perspective. *Journal of Asian and African Studies*, 56(6), 1226-1250.
- Mulroy, M., Oehlerich, E. & Blair, A. (2021). COVID 19 and Conflict in Middle East. MEI Policy Center.
- Ndlovu-Gatsheni, S. J. (2020). Geopolitics of Power and Knowledge in the COVID-19 Pandemic: Decolonial Reflections on a Global Crisis. *Journal of Developing Societies*, 36(4), 366-389.
- Serikbayeva, B., Abdulla, K., & Oskembayev, Y. (2021). State Capacity in Responding to COVID-19. *International Journal of Public Administration*, 44(11-12), 920-930.
- Sherburne-Benz, L., Paternostro, S. & Majoka, Z. (2020). Protecting South Asia's Poor and Vulnerable Against COVID-19. End Poverty in South Asia. Erişim: <https://blogs.worldbank.org/endpovertyinsouthasia/protecting-south-asias-poor-and-vulnerable-against-covid-19> (23.11.2021).
- Shaheen, M., Siraj, U. & Bhatti, M. N. (2020). Covid-19 Pandemic and its Politico-Economic Implications: A Study of Pakistan. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, 4(2), 42-51.

- Tiitmamer, N., & Awolich, A. (2020). The COVID-19 Pandemic Vulnerability Factors in South Sudan. The SUDD Institute. Brief Note. Erişim: https://media.africaportal.org/documents/5ec35cdc23465_TheCOVIDPandemicVulnerabilityFactorsInSouthSudan_Full.pdf (01.10.2021).
- WBGİ (2021). Governance Indicator: Government Effectiveness. Erişim: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports> (22.11.2021)
- Van Dalen, H. P. & Henkens, K. (2020). The COVID-19 Pandemic: Lessons for Financially Fragile and Aging Societies. *Work, Aging and Retirement*, 6(4), 229-232.

BÖLÜM 4

ŞİRKETLERİN POLİTİK FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE PAZAR DIŞI STRATEJİLERİNE BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Özden AKIN¹

Doç. Dr. Metin REYHANOĐLU²

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Hatay, Türkiye, ozdendogan@gmail.com, ORCID 0000-0002-8459-9334.

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Hatay, Türkiye, reyhanoglu@gmail.com, ORCID 0000-0003-1769-1867.

GİRİŞ

1980’li yıllardan itibaren regülasyonlarla ve yasalarla ilgili riskleri yönetmek için şirketler, kamusal politikalarda giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamış ve politik faaliyetlerinin sayısında önemli artışlar olmuştur (Walker, 2012; Murray, Nyberg ve Rogers, 2016; Kamasak, Yavuz ve Akin, 2019). Hükümetin piyasayı regüle etme çabalarını etkilemek veya azaltmak, kapitalist demokrasilerdeki sermaye birikimi koşullarını değiştirmeye yönelik neo-liberallerin meşruiyet bakış açılarını yansıtmaktadır (Harvey, 2005; Murray vd., 2016). Bu anlamda Barley (2007), temsili demokrasinin yerini, şirketlerin toplumun üstünde ve ötesinde kendi çıkarları için yasaları etkilediği bir ‘şirketleşen toplum’ ile değiştirdiğini iddia etmektedir. Şirketin politik faaliyetleri bu değişimin yansımasıdır. Bu nedenle, şirketlerin bu etkiyi nasıl ürettiğini anlamak önemlidir.

Rekabet ve toplumsal talepler nedeniyle şirketler, çok çeşitli sorun ve riskle mücadele etmek veya örgütsel amaçlara ulaşmak için siyasi kurumlar, bürokratlar, hükümetler veya yerel yöneticilerle piyasa mekanizmasına girmeyen bazı ilişkilere girebilmektedirler (Kamasak vd., 2019). Şirketler politik faaliyetler yoluyla verginin düşürülmesi, karşılıksız veya düşük faizli kredi sağlama, özelleştirme, ihalelere girebilme veya yatırımlar için arazi elde etme gibi kaynaklar sağlayabilmektedirler. Bu örgütsel menfaatler karşılığında şirketler de politik grupların kampanyalarına katkı, rüşvet, politikacıların şirket kurullarına atanması, sağlanan ek ayrıcalıklar gibi çeşitli katkılar sunabilmekte ve bu katkılar da şirketlerin yüksek getiriler elde etmesine

ve borsada değer kazanmalarına neden olabilmektedir (Kamasak vd., 2019).

Bu bölümde şirketlerin elde etmek isteyecekleri menfaatler için kamunun sağladığı imkânları kendi lehlerine çevirerek, diğer rakiplerin elde edemeyeceği şekilde piyasa dışı politik faaliyetleri nasıl şekillendirdikleri incelenmektedir. Bu amaçla öncelikle konu ile ilgili kavramlar tanıtılmış ve daha sonra şirketlerin politik faaliyetleri için uyguladıkları stratejiler, türleri ve aktörler açıklanmıştır. Şirketlerin bu faaliyetleri neden uyguladıkları belirtilmiş ve politik faaliyetlere temel teşkil eden veya açıklayan teoriler yer almıştır. Her ne kadar kısa vadede şirket lehine olsa da uzun vadede toplumun ve şirketin aleyhine olabilecek bu faaliyetlerle ilgili çözüm önerileri sunulmuştur.

1. ŞİRKETLERİN POLİTİK FAALİYETİ KAVRAMI VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

Şirketler çıkacak olan yasalar, hükümet regülasyonları, verilecek bürokratik izinler, lisanslar ve diğer politik kararlardan etkilendikleri için politik kurum, hükümet ve yerel makamlarla iletişime girme ihtiyacı duyarlar (Kamasak vd., 2019). Bu iletişimdeki amaç, şirketlerin temel gayesi olan ekonomik getiri ve stratejik avantaj elde etmektir. Bunun için de normal piyasa mekanizmasına başvurmak yerine piyasa dışı olan bu politik ilişkilere başvururlar.

Pazar dışı stratejinin bir şekli olan şirketlerin politik faaliyetleri, kurumsal lobicilik, politik bağışlar ve politik eylem komitelerine yapılan diğer katkıları ve kamu politikası yetkilileriyle ilişkiyel bağların geliştirilmesini sağlar.

Yönetim strateji alan yazınında şirketlerin politik faaliyetlerinin³ bir şirketin finansal performansını iyileştirmede yararlı bir araç olduğu görüşü hâkimdir (Hadani ve Schuler, 2013, s. 167). Baron (1995: 47'den aktaran Hadani ve Schuler, 2013, s.167) bir şirketin piyasa dışı politik faaliyet stratejisini, genel performansını geliştirerek değer yaratmak için piyasa dışı ortamda gerçekleştirilen uyumlu eylemler modeli şeklinde tanımlamaktadır. Oliver ve Holzinger (2008, s. 496) ise politik faaliyetleri, şirketlerin siyasi ortamdan ekonomik getirileri maksimize etmek amacıyla planladıkları ve yürürlüğe koydukları bir dizi stratejik eylem olarak ifade etmişlerdir. Barley (2007) ve Olson'a (1965'den aktaran Hadani, Doh ve Schneider, 2018, s. 6) göre şirketlerin politik faaliyetleri genellikle şirket ya da konsorsiyum yararına politik sürecin sonuçlarını etkilemek için yapılan kurumsal faaliyetlerdir.

Hadani'ye (2012) göre şirketlerin politik faaliyetleri, şirketlerin stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için hükümet politikalarını etkilemeye çalıştıkları bir stratejidir ve şirket sahipleri bundan faydalanabilir. Bununla birlikte diğer araştırmalar, şirketlerin politik faaliyetlerinin belirsiz olduğunu ve sahipler ile yöneticiler arasındaki bilgi asimetrisini arttırdığını göstermektedir.

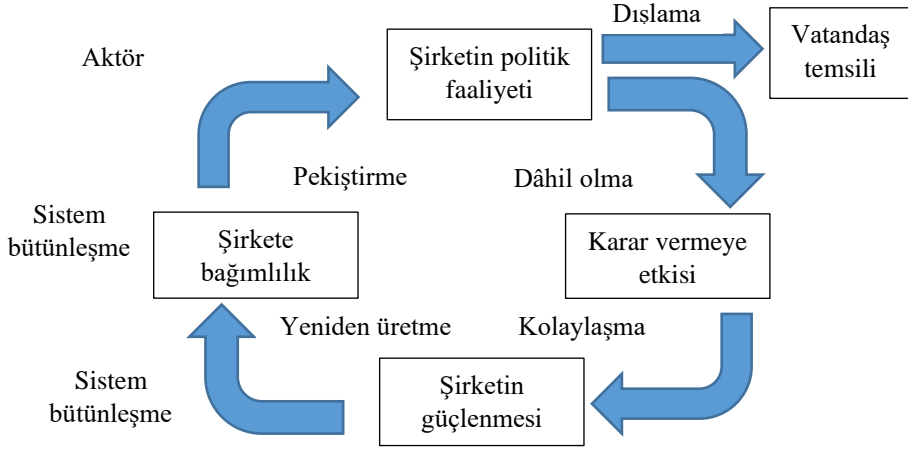
³ Şirketlerin politik faaliyetleri, İngilizce akademik alan yazınında Corporate Politic Activity (CPA) olarak geçmekte olup Kurumsal Politik Faaliyetler şeklinde Türkçeye çevrildiğinde sosyolojideki 'kurum' kelimesiyle karışmaktadır. Sosyolojik anlamdaki toplumun insanlarca oluşturulan ve belli düzeni, meşruiyeti, ilkesi bulunan soyut varlıkları anlamındaki kurumdan ziyade buradaki anlamı sermaye ve hukuki varlığı belirten işletme, şirket, ticari organizasyon gibi kuruluşları temsil etmektedir. Bu nedenle Özen ve Önder'in (2020) kullandıkları Türkçe kavram tercih edilmiştir.

Yönetim ve organizasyon alanında şirketlerin politik faaliyetlerle ilgili yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak şirketin genel performansını arttırmak için kamu politikasını değiştirirken, şirketlerin pazar dışı ortamda piyasa değerini artırıcı bir stratejik model olarak görülmektedir (Dahan, Hadani ve Schuler, 2013; Hillman, Keim ve Schuler, 2004; Murray vd., 2016, s. 3; Mantere, Pajunen ve Lamberg, 2009, s. 105). Bu çerçevede şirketin bu faaliyetleri, hükümet politikalarını ve siyasi aktörleri kendi lehine etkilemeyi ve kurumları yönetmeyi amaçlayan herhangi bir kasıtlı ve proaktif eylemler ve şirket girişimleri şeklindedir (Mantere vd., 2009, s. 105; Ozer, 2010; Kamasak vd., 2019).

Şirketlerin politik faaliyetleri, ticari çıkarları geliştirmenin ayrıntılı uygulamaları ile ilgilidir. Şirketlerin politik faaliyetlerinin amacı, yasal belirsizlikleri şirket lehine dönüştürmek ve şirkete yönelik politika tehditlerini ortadan kaldırmak için siyasi veya bürokratların kararını etkilemektir (Hillman vd., 2004). Nitekim şirketler, kamu politikasını etkilemeyi amaçlayan faaliyetlere giderek artan miktarda para harcamaktadırlar (Nyberg, 2021).

Şirket düzeyinde bakıldığında her ne kadar politik faaliyetler şirketlere kısa vadede olumlu katkılar sağlasa da toplum düzeyinde aynı sonuçlar görülemeyebilir. Nyberg'e (2021) göre şirketlerin demokratik süreçlere katılımı şirketin politik faaliyetinin görünür halidir. Şirketlerin politik faaliyetlerinin demokratik süreçler üzerindeki aşındırıcı etkisi siyasi yolsuzluk olarak görülmektedir. Örneğin Lawton, McGuire ve Rajwani, (2013'ten aktaran Kamasak vd., 2019) şirketlerin yoğun politik

faaliyetlerini genellikle yolsuzlukla ilişkilendirmişlerdir. Şirketlerin politik faaliyetleri, halkı siyasi karar alma süreçlerinden, halkın sesini kamusal tartışmalardan ve halkın çıkarlarını siyasi tercihlerle ilgili özel tartışmaların dışında tutarak demokratik süreçleri yozlaştırmaktadır. Toplumdaki üç anahtar alan olan politika, kamu ve güç ilişkilerine dikkat ederek, şirketlerin demokratik süreçleri nasıl etkilediği ve bu süreçlerin şirketin bu katılıma nasıl bağımlı olduğunu Şekil 1 özetlemiştir (Nyberg, 2021, s. 10).

Şekil 1. Politik Alandaki Etki ve Bağımlılık Durumu (Nyberg, 2021, s. 10).

Şirketlerin politik faaliyetleri, siyasi alanda gücün sosyal bütünlüşmesine yol açar. İlişkiler genellikle yasal olmayan rüşvet şeklinde ya da karşılık beklemeden sözleşmeye dayalı anlaşmalar yoluyla resmileştirilmez, para dışında daha ince beklentilere dayanır. Ülkelerdeki yasal farklılıklar şirketler ve politikacılar arasında

doğrudan katkı yerine karşılıklı sosyal ilişkiler kurularak (örneğin, bağış toplama, kulüp üyelikleri gibi) kurumsal ve sektör pozisyonlarının dikkate alınması sağlanır. Para ve bilgi alışverişi, orantısız katılım ve etki, demokratik süreçleri bozan etmenlerdir. Birçok ülkede partilere ve adaylara kurumsal bağışlar yasaklansa bile, yine de şirketler siyasi ağlarını oluşturmaktadırlar. Özetle, Şekil 1’de görülen etkileşimler biçimindeki politik faaliyetler, siyasi karar vermede vatandaş temsilini hariç tutarak şirket temsilini içermekte ve böylece politikacılar ve işletmeler arasında sosyal ilişkiler kurmakta ve şirketin etkisini bütünleştirmektedir. Bu ilişkiler, sosyal ilişkilerde şirketlere bağımlılığı kendini yeniden üreten ve şirketlerin politik faaliyetlerinin devamını güçlendiren siyasi alanda şirketin güçlenmesini kolaylaştırır. Bu tür siyasi yolsuzluklar, siyasi karar alma süreçlerinde vatandaş temsilini dışlar ve bu da siyasi alanın demokratik işlevini baltalar (Nyberg, 2021, s. 10-11). Bir bakıma Barley’in (2007) belirttiği ‘şirketleşen toplum’a doğru bir gidişatı gösterir.

2. ŞİRKETLERİN UYGULADIKLARI STRATEJİLER

Şirketlerin politik faaliyetlerinin bir şirketin finansal performansı üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olabilmektedir. Şirketlerin politik faaliyetleri, hükümet ile olan sözleşmelerini güvence altına almak, üretim izinlerini güvence altına almak veya rakiplerin bir şirketin ürün pazarlarında rekabet etme kabiliyetini sınırlandırmak gibi doğrudan bir şirket için kârlı fırsatlara yol açabilir. Şirketlerin politik faaliyetleri bir şirketin performansını dolaylı olarak (kamu politikası yoluyla bir endüstrideki ticari faaliyetleri desteklemek veya olumsuz politikaların

etkilerini azaltmak için şekillendirmek gibi) da teşvik edebilir (Hadani ve Schuler, 2013, s. 167). Dolayısıyla şirketlerin bu faaliyetleri yaparken farklı stratejiler uyguladıkları bir gerçektir.

Şirketlerin politik faaliyetleri, siyasi seçimlerde maddi ve manevi katkılar, lobicilik, siyasi partilere para katkıları da dâhil olmak üzere politikacılara ulaşmayı sağlayan farklı taktiklerin bir bileşimini yansıtmaktadır. Politik erişime yatırım yapmak, politika yapımcılarla temas kurma şansını ve politika oluşturma sürecinin girdilerini etkileme şansını arttırmaktadır (Hadani, 2012, s. 945).

Hillman ve Hitt (1999) şirketlerin amaca ulaşmasında üç şirket politik faaliyet stratejisi uyguladıklarını belirtmektedirler. Bunlardan ilki, lobicilik yoluyla siyasi karar alıcılara bilgi sağlamak, ikincisi kampanya katkıları yoluyla parasal teşvikler sağlamak, üçüncüsü ise seçim bölgesi oluşturarak seçmen desteği sağlamaktır. İlk iki strateji örtülü ve doğrudan yapılmaktadır. Buna karşılık, üçüncü strateji olan seçim bölgesi oluşturma, seçmenlerin ve vatandaşların desteğini alarak kamu politikasını etkileme girişimidir. Her üç stratejinin de, karar vericilere ‘siyasi mallar’ (bilgi, para, seçmen desteği gibi) sağlanması yoluyla seçim siyasetine katılımı sübvansen etmenin bir yolu olarak şirketler ve politikacılar için genellikle karşılıklı olarak faydalı olduğu görülmektedir (Hillman ve Hitt, 1999, s. 834).

Şirketin politik faaliyetlerine ilişkin McWilliams, van Fleet ve Cory (2002, s. 710) siyasi stratejileri “kamu politikası arenasında belirli bir konuda bir kuruluşun endişelerini gidermek ve kuruluşun hedeflerini karşılamak için seçilen siyasi faaliyetler dizisi” şeklinde

tanımlamaktadırlar. Stratejilerin sınıflandırılmasında genellikle reaktif ve proaktif politik stratejiler ayırımı yapan McWilliams vd.'nin (2002) siyasi stratejisi tanımı esas alınmaktadır (Ormrod ve Müller, 2021). Bu tanım çerçevesinde yapılan sınıflandırma; kısa vadeli mübadeleler ve uzun vadeli ilişki (Hillman ve Hitt, 1999) stratejileri; pazarlık ve pazarlık dışı stratejiler (Boddewyn ve Brewer 1994), köprü oluşturma ve tampon stratejileri (Meznar ve Nigh 1995) ve uyum odaklı ve proaktif stratejiler (Buysse ve Verbeke 2003) şeklindedir (aktaran Ormrod ve Müller, 2021).

Değer perspektifi açısından şirketlerin kendi değerlerini yaratma ve/veya sürdürmek için politik fırsatları kullanmaları şirket için bir motivasyon kaynağıdır (Oliver ve Holzinger, 2008). Dolayısıyla şirket politik fırsatları kendi yetenekleri ile birleştirerek kullanma eğilimine girmektedir. Proaktif politik strateji, şirkete özgü değer yaratmak ve politik süreci etkilemek için sosyal ilişkilerde dış yeteneklerden yararlanmayı amaçlar. Oliver ve Holzinger (2008, s. 511) proaktif siyasi stratejileri “kamu politikalarının nasıl tanımlandığının veya geliştirildiğinin temel doğasını şekillendiren stratejiler” olarak tanımlamaktadırlar. Bu nedenle proaktif bir yaklaşımı etkili bir şekilde takip etmek için şirketin etkinliği, ticari organizasyonun faaliyetleri tarafından belirlenen, endüstrinin veya organizasyonun kendisinin kamuoyunun gözünde algısını değiştiren dış yeteneklere (örneğin, toplumsal meşruiyet ve ekonomik ve politik çevrede yerleşiklik) sahip olması gerekmektedir. Bunu başarmak için ticari bir örgüt, seçim bölgesi oluşturma, koalisyon oluşturma ve doğrudan lobicilik gibi bir

dizi proaktif politik stratejiyi entegre edebilir (McWilliams vd., 2002; Oliver ve Holzinger, 2008).

Seçim bölgesi oluşturma, siyasi aktörleri dolaylı olarak etkilemek için paydaşlarla etkileşim kurmayı ve onlardan destek almayı içerir (Hillman ve Hitt, 1999; Oliver ve Holzinger, 2008). Paydaşlara örnek olarak medya, genel halk, çalışanlar ve dernekler, STK'lar veya araştırma enstitüleri gibi sektörde öncü gruplar verilebilir (Hillman ve Hitt, 1999; McWilliams vd., 2002).

Koalisyon inşası, benzer bir gündeme sahip ve ilgili siyasi aktörlere koordineli bir baskı uygulanabilecek paydaşların belirlenmesini içerir (McWilliams vd., 2002). Sanayi ve ticaret birliklerine katılımın etkin bir proaktif yaklaşım olduğu söylene de (Oliver ve Holzinger, 2008), Mialon ve Mialon (2017), şirketlerin daha fazla ilerleme sağlamak için kamu araştırma enstitüleri, STK'lar, halk sağlığı uzmanları ve rakiplerle ortaklıklar kurduğunu belirtmektedir.

3. ŞİRKETLERİN POLİTİK FAALİYETLERİNDE AKTÖRLER VE ROLLERİ

Şirketlerin politik faaliyetlerindeki ilişkilerin biçimine göre birçok aktör yer alabilmektedir. Bu aktörler insanın kendisi olabileceği gibi insanlardan oluşan kuruluşlar veya insanlar arasındaki ilişkileri gösteren kurumlar olabilmektedir. Bu durumda şirketlerin daha elverişli bir düzenleyici ve yasal ortam yaratmaya çalışmak için önemli miktarda maddi kaynak yanında insana da yatırım yapıldığını belirtmektedirler (Hillman ve Hitt, 1999; Walker, 2012). Böylelikle şirketin politik çıkarlarını geliştirmenin ötesinde, politik stratejilerin şirketlere daha

geniş bir rekabet avantajı sunmaya ve değer yaratmaya yardımcı olabileceği açık alan vermektedir (Oliver ve Holzinger, 2008; Walker, 2012). Hadani ve Schuler (2013), şirketlerin politik faaliyetlerinin önemli bölümünü lobcilik, kampanya faaliyetleri ve eski kamu görevlilerini işe alma şeklinde olduğunu belirtirler. Lobcilik yalnızca siyasi ve devlet memurları nezdinde değil, aynı zamanda halk destekli lobcilik (grassroots lobbying) şeklinde de olabilmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk projelerine sivil toplum örgütleriyle birlikte girme halka dayalı lobcilik faaliyetlerindedir (Walker, 2012; s. 2).

Şirketlerin politik faaliyetleri kavramını “politik pazar yeri” teorisiyle açıklamak istersek, şirketleri “talep edenler”, kamu politikası karar vericilerini ise politik tercih ve eylemlerin “tedarikçileri” olarak konumlandırmaktadır (Hillman ve Hitt, 1999). Talep edenler, tedarikçilere seçim öncesi politik kararların oluşturulmasında veya seçim kampanyalarında ihtiyaç duydukları bilgi ve para sağlarlar. Bir karşılıklı bağımlılık veya ilişkiyel bağ biçimi olan bu mübadele ilişkisi, şirketlerin belirli bir düzeyde siyasi erişim elde etmelerine ve görüşlerinin duyulmasına ve de dikkate alınmasına yardımcı olur (Herndon, 1982’den aktaran Hadani vd., 2018, s. 6).

Dünya piyasasını şekillendiren ve ekonomik çıktılar elde etmek için politik faaliyetlerde bulunan önemli aktörlerden birisi çok uluslu şirketlerdir. Bu şirketleri diğer şirketlerden ayıran en önemli durum, şirketlerin özellikle gelişmekte olan veya şirket cirosunun iş yaptığı ülkelerin gayri safi hasılasını geçmesi, dolayısıyla ilgili ülkelerde çok daha rahat politik faaliyetlerde bulunabilmeleridir. Devlet

regülasyonları ve denetleme eksikliği gibi ‘kurumsal boşlukların’ bulunduğu ülkelerde çok uluslu şirketlerin politik faaliyetlerde bulunmaları daha kolay olabilmektedir. Piyasa dışı strateji yeteneği, kilit siyasi aktörlerle ilişki kurma ve onları şirket lehine olacak politika ve regülasyonlar ile ilgili kararları alma yönünde ikna etme amacını geliştirmede yatmaktadır (Hillman ve Hitt, 1999; Hillman vd., 2004; Mbalyohere, Lawton, Boojihawon ve Viney, 2017, s. 745). Özellikle kurumsal olarak kırılgan olan ve yeni gelişen pazarlarda veya daha küçük ama giderek fazla yatırım alan küçük pazarlarda (Mbalyohere vd., 2017), çok uluslu şirketlerin siyasi stratejileri; siyasi paydaş katılımı, topluluğa uyum sağlama, bölgesel anlayış ve kurumsallaşma aşamalarına yanıt verme gibi piyasa dışı yeteneklere dayanmaktadır. Birçok çok uluslu şirket, gelişmekte olan pazarlarda yerleşik olarak başarılı bir şekilde faaliyet göstermek için gereken siyasi yetenekleri yaratırlar. Bu ‘politik yetenekler’ şirketin, kurumsal siyasi hedeflere ulaşmak için insan kaynaklarını sosyal ağ, prestij ve finans kaynaklarıyla birleştirerek elde ettiği stratejik karar verme seçenekleri olarak tanımlanmaktadır (Hillman vd, 2004; Mbalyohere vd., 2017, s. 745).

Şirketlerin politik faaliyetleri, farklı düzeylerde araştırılmaya konu olmuştur. Hillman ve arkadaşları (1999; 2004) şirketlerin politik faaliyetinin öncüllerini şirket düzeyi ve kurumsal düzey olmak üzere iki açıdan ele almışlardır. Şirket düzeyi, hükümetlere karşı güçlü bağımlılığa sahip şirketlerin politik faaliyetlerini ilişkisel yaklaşımlar yoluyla gerçekleştirdiğini belirtir (Hillman ve Hitt, 1999; Hillman vd., 2004; Mbalyohere vd., 2017).

Şirket düzeyi çerçevesinde aktörlerden bir diğeri üst yöneticilerdir. Şirketin siyasi faaliyete katılımı, temel olarak yöneticilerin kararları tarafından yönlendirilebilir. Örneğin, üst düzey yöneticiler şirketin politik faaliyetleri için ayrılan kaynakların miktarına karar verir (Ozer, 2010). Buna göre, şirketlerin politik faaliyetlerini aktif olarak şekillendirebilirler. Ozer'in (2010) yaptığı çalışmada üst düzey yöneticilerin belirli bir siyasi faaliyete katılımının, CEO'nun görev süresine ve üst yönetim ekibinin heterojenliğine bağlı olarak, şirketlerinin politik faaliyete bağlılığını etkilediğini göstermiştir.

İkinci düzey olan kurumsal düzey, şirketlerin politik faaliyetlerini ülke temelli olarak kurumsal farklılıkların politik eylemi nasıl etkilediğini incelemektedir (Hillman ve Hitt, 1999; Mbalyohere vd., 2017, s.745). Tüm ülkelerde kurumsal boşluklar aynı derecede değildir. Kurumsallaşma arttıkça bu boşluklar azalmaya başlayacaktır. Bazı çok uluslu işletmeler ülkenin kurumsallaşmasının erken aşamasında politik faaliyetlerde stratejik avantaja sahip olabilirler.

Aktörlerden bir diğeri de regülasyon, izin verme, yasaklama, kanun çıkarma ve ticari faaliyette bulunma yetkisine sahip olan devlettir. Çünkü ticari bir şirketin siyasi faaliyette bulunma kararı, kurumsal ortamın yapısının ve ülkedeki kamu politikası sürecinin dinamiklerinin bir sonucudur (Bierman vd, 1999'den aktaran Ormrod ve Müller, 2021). Bu nedenle, şirket politik faaliyetlerinin sıklığı, politik sisteme ve kilit endüstrilerdeki paydaş gruplarının parçalanma düzeyine göre ülkeler arasında farklılıklar gösterecektir (Hillman vd., 2004). Devletin yaptığı regülasyonlar ve bunun oluşturabileceği belirsizlik durumu

(Ormrod ve Müller, 2021) şirketleri politik yönden aktif olmaya itmektedir. Çünkü şirketler belirli bir konudaki sorunla daha yüksek oranda bir çıkarı veya ilgisi olması durumunda politik faaliyetlerde daha fazla aktif olma ihtiyacı hissedecektir.

Devlet, siyasi politikalarını sürdürmek ve piyasayı yapılandırmak için özel sektöre kısıtlamalar ve yaptırımlar uygulayabilmektedir. Bunlar vergilendirme, devlet sübvansiyonları, giriş engelleri, ticaret kuralları, mal ve hizmet izinleri ve satın almalar yoluyla piyasaların büyüklüğünü belirleme gibi hükümet politikalarıdır (Kapoutsis ve Lambaki, 2019). Bu politikaları oluşturma yoluyla, şirketlerin değer yaratma ve dağıtma şeklini etkileyerek piyasadaki rekabeti belirleyebilmektedir. Bununla birlikte, belirli sektörlerdeki ve/veya belirli özelliklere sahip kuruluşların (örneğin bilgi ve teknoloji, havacılık ve savunma, ilaç ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar gibi) sübvansiyon edilmesinin tercih edilmesi, bazı şirketlerin boyut ve güç olarak büyümesine olanak sağlamıştır.

Devletten kazanç sağlamak için yapılan lobicilik, şirketlerin politika oluşturmaya ilişkin uyguladığı popüler bir faaliyettir. Bu anlamda özellikle ABD’de danışmanlık yapan lobi şirketleri bulunmaktadır. Lobi şirketleri iki ana aktör olan şirket ile devlet arasında aracı bir aktördür. Bu lobi faaliyetleriyle ilgili harcamalar günden güne özellikle bazı sektörlerde artmaktadır (Kapoutsis ve Lambaki, 2019).

4. ŞİRKET POLİTİK FAALİYETLERİNİN NEDENLERİ

Şirketin politik faaliyetleri, aktörlerin beklenti ve çıkarlarına göre şekillenir. Şirket tepe yöneticileri, liderleri (genellikle kurucuları), çalışanları, işçi sendikaları, sivil toplum örgütleri bu politik faaliyetleri şekillendirirler.

Geleneksel olarak şirketin tepe yöneticileri kendilerini, hissedarlarına fayda sağlayan şirket politik faaliyetlerini takip etmekten sorumlu hissederler. Böylelikle, hissedarların çıkarlarına ve dış çevreye aracılık etme konumları, onları her iki taraftaki gerilimi hafifletebilecekleri bir konuma getirmektedir.

Şirketler işlerini genişletmek ve daha fazla pazar gücü elde etmek isterler. Özellikle rekabetin yoğun olduğu bir sektörde faaliyet gösterdiğinde ve çeşitlendirilmiş stratejiye sahip olduklarında, getirileri yüksek olduğu için politik eylemde bulunmaya daha isteklidirler. Şirketin yatırımcısı olan ve çoğu sıra üst yönetici olarak tayin edilen liderler için rekabeti ve pazar gücünü arttırmanın en önemli yolu, hükümet politikalarına erişim sağlayan faaliyetlerde bulunmaktır. Örneğin 2013'te Amazon CEO'su Jeff Bezos, kendisine ticari bir kar sağlamayacak Washington Post'u satın alması popüler bir medya kuruluşunu kontrol ederek basın yoluyla politikacıları etkilemeyi amaçlamıştır (Kapoutsis ve Lambaki, 2019).

Şirket politik faaliyetlerinin bir diğer belirleyicisi liderlerin kişisel özellikleri olup, siyasi tercihleri genellikle örgütlerinin eylemlerini şekillendirir. Örneğin ABD seçimlerinde 2017 ile 2018 yılları arasında liderlerin siyasi bağışlarıyla şirketin politik faaliyetlerine yön verdiği

görülmüştür. Örneğin, Netflix CEO'su Reed Hastings, yalnızca Demokrat partiye 500.000 dolardan fazla bağışta bulunmuştur (Kapoutsis ve Lambaki, 2019). Aynı şekilde, Netflix çalışanları ara seçimler sırasında partilere ve adaylara yaklaşık 192.000 dolar değerinde fon sağlamış ve bu fonda en büyük payı demokratlar almıştır. Güçlü şirketlerin CEO'larının halkın gözü önünde olması sebebiyle takipçilerini aynı amaç için bir araya getirebilir ve/veya çalışanları belirli siyasi duruşları desteklemeleri için – istemeden de olsa – harekete geçirebilirler.

Çalışanlar da, şirketin politik faaliyetlerini belirleyebilecek güçlü paydaşlardır. Çalışanlar, politika oluşturma, değiştirme ve şirketin tercihlerini etkilemede kendi güçlerini fark etmeye başlamışlardır. Örneğin 2019'da birçok Google çalışanı, tepe yöneticilerin uluslararası insan haklarını ihlal ettiğini öne sürerek, ABD göçmenlik ve sınır kontrol konusunda bir kampanya başlatmışlardır (Kapoutsis ve Lambaki, 2019). Bu örnek, yalnızca örgüt üst yöneticilerinin güçlerini çalışanlarını harekete geçirmek için kullanmadığını (işveren seferberliği), aynı zamanda işçilerin de örgütü belirli siyasi duruşa (çalışan seferberliği) doğru harekete geçirmek için kullandıklarını göstermektedir.

Şirket lideri, bazı durumlarda hükümetle doğrudan siyasi ilişkiden kaçınmayı tercih eder. Hükümetin yeni politikalarını gözlemledikçe kendi şirketini korumak için önlem alır. Bu bağlamda kuruluşlar, belirli bir politikanın kendi çıkarlarına aykırı olduğunu veya rakiplerinin lehine olduğunu anladıklarında, seyirci kalmanın kendisine maliyetli

olacağını fark eder. Bu nedenle, kendisine olabilecek olumsuz kamu politikasıyla karşı karşıya kalma riskini azaltmak için şirket politik faaliyetlerini artırmaya veya üçüncü taraflar aracılığıyla hareket etmeye karar verebilirler. Örneğin, belirli endüstrilerin sorunlarını çözmek ve/veya endüstriyi geliştirmek için oluşturulan kurullara şirketler katılarak temsil edilmekte böylelikle, politik etkilerini bu kurullar aracılığı ile yansıtabilmektedirler.

İşçi sendikaları da, şirket politik faaliyetlerinden kaçınmanın maliyetini arttırır. Bunlar, yasa koyucuların ilgisini çekecek bilgilere sahip olup politika yapıcı ve düzenleyicileri etkileme güçleri vardır, bu nedenle şirketlerin ticari uygulamalarını izlerler. Örneğin, ABD’de United Steelworkers 1,2 milyon üyesi olan demir-çelik endüstrisinde güçlü bir işçi sendikasıdır. Böylesine büyük bir birlik, üyelerini harekete geçirebilir, önemli ölçüde baskı uygulayabilir ve dolayısıyla, yasa koyuculara erişim sağlayabilir ve politika oluşturmayı etkilemek için önemli bir güce sahip olabilirler (Kapoutsis ve Lambaki, 2019).

Benzer şekilde, sosyal aktivistler de bir başka çıkar grubudur. Bunlar, boykotlar, protestolar ve olumsuz medya kampanyaları yoluyla dikkat çekmek için yeterli güce sahiptirler. Aktivist hareketler, bir şirketin rekabet stratejisini bozabilir ve kamu imajını ve itibarını tehdit edebilir. Sonuç olarak, itibarı zedelenen şirketle bağlantıları olan kanun yapıcılar ve hükümet yetkilileri, zararın kendi itibarlarına yansıyabileceğinden korkarlar. Bu nedenle, sosyal protestolar ilgili maliyetleri artırabilir ve şirket politik faaliyetlerinin etkinliğini zorlayabilir. Bu sebeple

şirketlerde sosyal protestoların hedef aldığı sektörler şirket politik faaliyetlerini arttırma eğilimindedir.

5. ŞİRKETLERİN POLİTİK FAALİYETLERİNİN DAYANDIĞI TEORİLER

Şirketin politik faaliyetleri finansal hedeflerine ulaşmasına gerçekten yardım ediyor mu? Temel varsayım, politik faaliyetlerinin şirketlere, şirket düzeyinde finansal durumunu iyileştirmelerine yardımcı olduğu yönündedir (Hillman ve Hitt, 1999; Shaffer, Quasney, ve Grimm, 2000). Bu bakış açısı, şirketlerin politik faaliyetlerinin, çeşitli şekillerde kâra yol açabileceğine yönelik bir açıklama getirmektedir. Kamu görevlilerini şirketin rekabet avantajını arttırmak için piyasa yapısını değiştiren yasaları veya kuralları yürürlüğe koyması yönünde etkilemek, şirketin doğrudan sözleşmeler gibi devlet kaynaklarına bağımlılığından kaynaklanan risklerini yönetmek, istenen iş koşullarının sürdürülmesine yönelik şirket yöneticileri ile kamu görevlileri arasındaki sosyal ilişkileri güçlendirmek, bu bakış açısına örnek olarak sunulabilir (Hadani ve Schuler, 2013, s. 166). Shaffer vd. (2000), ABD’de uluslararası havayolunda yaptıkları araştırmalarında lobicilikle şirketin net geliri ve pazar payındaki değişim arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Diğer taraftan de Figueiredo ve Silverman (2006) lobi faaliyetlerine para harcayan üniversitelerin kongre ödenek komitelerinden daha fazla akademik tahsisat elde ettiğini ifade etmişlerdir.

Ampirik analizler, lobicilik ve kampanya katkıları gibi yollarla şirketlerin politik faaliyetlerinin üstün finansal performansa yol açtığı

görüşünü tam olarak desteklememiştir (Hadani ve Schuler, 2013, s. 166). Bazı araştırmacılar şirketlerin politik faaliyetleri yoluyla elde edilecek finansal getiriler konusunda daha temkinlidirler. Özellikle lobicilik faaliyetlerinde kamu politikalarını değiştirmeye çalışırken şirketler ve çıkar gruplarının karşılaştığı zorluklar bulunmaktadır.

Şirketin politik faaliyetleriyle finansal performansını iyileştirebileceği tezini destekleyen üç teori bulunmaktadır (Hadani ve Schuler, 2013, s. 167-70). Bunlar; endüstriyel-organizasyon ekonomisi; kaynak bağımlılığı ve sınıf birliğidir (class unity).

Endüstriyel-organizasyon ekonomisi, şirketin politik faaliyetinin endüstri kârlılığını arttırmada rol oynayabileceğini kabul eder. Bu teori, endüstri kârlılığının piyasa yapısının unsurlarıyla ilişkisine odaklanır. İleri sürdüğü iddia, şirketin politik faaliyetini, hükümet yetkililerini kamu politikalarını sektördeki şirketlerin lehine olacak şekilde değiştirmeye yönelik ikna etmek için nasıl kullanıldığını açıklar.

Buna karşılık, şirket düzeyinde analize sahip olan kaynak bağımlılığı teorisi, şirketin politik faaliyetini kârlılığına bağlar. Hillman vd. (2004: 840), bir şirketin hükümete bağımlılığının çoğu zaman şirketler için bu ilişkiyi şirketin politik faaliyeti aracılığıyla yönetmeleri için motive edici bir faktör olarak görüldüğünü açıklamaktadır Hillman ve Hitt, (1999). Örneğin, şirketler faaliyet izinleri, pazara girişi sınırlama kuralları veya hükümet sözleşmelerinden elde edilen gelirler için büyük ölçüde hükümetlere güvendiğinde, şirketin politik faaliyeti bu uygulamalar yönünde strateji geliştirmektir. Şirketin politik faaliyeti, şirketi hükümet tehditlerinden korumaya ve/veya şirket ile kamu

görevlileri arasında bir köprü oluşturmaya hizmet edebilir ve her ikisi de şirketin finansal performansına olumlu katkıda bulunur.

Sınıf birliği teorisi, şirket yöneticileri ve kamu görevlileri arasındaki mevcut sosyal ilişkileri inceler. Şirketlerin iş yapmak için kendine uygun politika koşulları karşılığında bilgi, kampanya katkıları, ofis sonrası istihdam ve diğer avantajlar sağlar. Şirketin politik faaliyeti, şirketlerin finansal performansını en üst düzeye çıkaracakları istikrarlı bir politika ortamı yaratmak için sosyal ilişkileri kurmak ve güçlendirmek için yaptıkları davranışlardır.

İlk iki teori, şirket içindeki karar vericilerin, şirkete ellerinden gelen en iyi şekilde hizmet etmeyi amaçladıkları, dış bilgileri tarayabildikleri, toplayabildikleri, işleyebildikleri ve optimal şirket sonuçlarına yönelik rasyonel kararlar verebildikleri ortak zemini paylaşmaktadır. Sınıf birliği teorisi ise, işletme yöneticileri ve devlet yetkilileri arasındaki kişilerarası ve örgütlerarası ilişkilerin, şirket için değerli olan bilgi, güven ve diğer kaynakları içerdiğini varsayar.

Yukardaki bu üç teoriden farklı olarak politik rekabete vurgu yapan politik pazar yeri teorisi ve şirket davranış teorisi şirketin politik faaliyeti doğru bir şekilde değerlendirilmesi zor ve sıfır toplamı olan politik bir oyunun bir parçası olarak düşündürmektedir. Bunun anlamı, şirketin politik faaliyetinin finansal performansını iyileştirmeye önemli ölçüde katkıda bulunmayacağıdır (Hadani ve Schuler, 2013, s. 170).

Politik pazar yeri teorisi, şirketin politik faaliyetini bir tarafta şirketler (politika talep edenler) ve diğer tarafta çıkar grupları (politika tedarikçileri, yasa koyucular, düzenleyiciler ve onların çalışanları)

arasında politika arenada meydana gelen mübadeleler olarak görür. Şirketler, kamu görevini ifa eden politikacılar ve bürokratlara sınırlı erişim nedeniyle diğer şirketler ve çıkar gruplarıyla rekabet ederler (Hillman ve Hitt, 1999). Çünkü birçok rakibin olması nedeniyle belirli bir şirketin belirli bir kamu politikasını gündeme getirmesi zordur ve bunun gerçekleşme olasılığı da düşüktür.

Firmanın davranış teorisi ise, şirketin politik faaliyeti ile finansal performansı arasında bir ilişki olmadığını söyler. Yöneticilerin örgütsel gelenekler veya yapılarla ilgili önyargıları olduğunu ve dış bilgileri kusurlu bir şekilde izledikleri, taradıkları ve kendilerinin örgüt içinde olmaları nedeniyle bilişsel kısıtları olduğunu varsayar.

Şirket yapısının doğası gereği, şirket yöneticileri ile hissedarlar arasındaki farklı bakış açısı şirketin politik faaliyetlerinden elde edilecek fayda konusunda da farklı bakış açılara yol açmaktadır (Hadani, 2012). İlk olarak, şirketin politik faaliyetleri nedeniyle oluşacak maliyetler, şirket yöneticilerinin politik faaliyet sonucunda oluşacak fayda konusunda doğru bir şekilde değerlendirme yapma yeteneğini kısıtlar. Bu sorun, şirketin politik faaliyetleriyle ilişkili sonuçların belirsiz olması nedeniyle daha da artmaktadır. İkincisi, finansal sonuçları kamuya açık bilgi haline gelen piyasa temelli rekabet stratejilerinden farklı olarak, şirketin piyasa dışı politik faaliyetleri görünmez ve yoruma açık hale gelmektedir (Hillman ve Hitt, 1999). Dolayısıyla, şirketin politik faaliyetleri bilgi asimetrisini artırır ve vekiller (örneğin genel müdür) ile asiller (örneğin hissedar) arasındaki şeffaflığı azaltır. Bu sorunlar, politik olarak aktif şirketlerin kurumsal

ve büyük sermaye yatırımcılarının izlenmesini daha maliyetli hale getirir.

Şirketlerin politik faaliyetleri uygulama alanı, taraflar arasında bilgi asimetrisinin olması, süreçte çok fazla tarafın rol alması, kurumsal kısıtlamalar, zaman baskısı ve eylemler ile sonuçlar arasındaki önemli nedensel muğlaklık bir belirsizlik ortamı oluşturur (Hadani ve Schuler, 2013, s. 169). Geri bildirim hızı hızlı ve net olduğu birçok piyasa stratejisinin aksine, şirketlerin politik faaliyetleri için yapılan harcamalarının geri bildirim veya sonucu daha yavaştır ve neden-sonuç belirsizdir. Şirketlerin politik faaliyetleri ile piyasa değeri arasındaki olumsuz ilişkiyi daha iyi açıklamak için Hadani ve Schuler (2013, s. 176) vekâlet teorisine dayalı dört neden sunmaktadır. Bunlar aşağıda sırasıyla yer almaktadır:

İlk olarak, şirketlerin politik faaliyetlerini destekleyen üst düzey yöneticiler genel olarak yüksek riskli iş kararları alabilirler. Igan, Mishra ve Tressel (2009), finansal şirketlerin lobicilik faaliyetlerinin daha yüksek risk alma ve daha kötü performans ile ilişkili olduğunu ve bu tür şirketlerin sadece aşırı risk almakla kalmadıklarını, aynı zamanda hükümet yardımından aşırı derecede emin olduklarını öne sürmektedirler.

İkincisi, şirketlerin politik faaliyetleri, doğrudan üretken olmayan kâr amaçlı faaliyetler olarak adlandırılan düşük kaliteli yatırımları temsil edebilir. Şirketlerin politik faaliyetlerinden sorumlu yöneticiler bu tür yatırımları yetersiz ya da gereğinden fazla değerlendirebilir.

Üçüncüsü, hissedarların, şirketlerin politik faaliyetlerini izlemesi zordur. ABD’de yasalar, şirketlerin ‘politik eylem komitesi’ (PAC-political action committee)⁴ ve lobicilik harcamalarını hükümete bildirmelerini şart koşarken, şirketlerin yıllık mali raporlarında pek çok siyasi harcamayı bildirmeleri zorunlu değildir. Bu durum, hissedarlar ve yöneticiler arasında ahlaki tehlikeler ve artan vekâlet maliyetleri ile ilişkilendirilen bilgi asimetrisi yaratır (Igan vd., 2009).

Dördüncüsü, üst düzey yöneticilerin egoları, ideolojik inançları, seslerini duyurma arzusu gibi kişisel özellikler, şirketlerin politik faaliyetlerini arttırabilir.

Şirketlerin politik faaliyetlere katılımına ilişkin araştırmalar makro ve mikro düzey olmak üzere iki şekilde de ele alınabilir. Makro ve özellikle endüstri seviyesindeki araştırmalar siyaset bilimi ve ekonomi perspektifi içinde, şirketlerin dış baskılar nedeniyle politik faaliyetlerde bulduklarını savunmaktadır (Olson, 1965; Stigler, 1971’den aktaran Ozer, 2010). Bu çalışmalar, çıkar grubu teorisini (Dahl, 1961; Lowi, 1969), kamu tercihi teorisini (Buchanan ve Tullock, 1962) ve kolektif eylem teorisini (Olson, 1965) içeren birkaç teorik perspektife dayandırılmıştır (aktaran Ozer, 2010). Bu teoriler, şirketlerin siyasi arenadaki diğer şirketlerin/grupların faaliyetlerine tepki olarak politik faaliyetlerde bulunduğunu varsayar.

⁴ ABD’nde, siyasi eylem komitesi (PAC), üyelere başkanlık seçiminde kampanya katkılarını bir araya toplayan ve bu fonları adaylar için veya adaylara karşı kampanyalara, oylama girişimlerine veya mevzuata bağışlayan 527 üyelik bir kuruluştur. Ayrıntısı için bkz. Wikipedia PAC maddesi (2021).

Uluslararasılaşma açısından bakıldığında kurumsal ve politik istikrarın sınırlı veya eksik olabileceği kırılğan yeni öncü pazarlarda piyasa dışı politik faaliyetler özellikle önemlidir (Mbalyohere vd., 2017). Mbalyohere vd. (2017), uluslararasılaşmada bir çerçeve sunan Dunning'in (1977; 1980; 1988; 1998) OLI paradigması veya eklettik teorisine piyasa dışı etkilerini de eklemiştir. Uluslararasılaştırma sırasında ilgili kaynakların ve yeteneklerin mülkiyeti (O), konumu (L) ve içselleştirilmesi (I) temelinde çok uluslu işletmelerin rekabet avantajı olanaklarını ve beraberinde izleyebilecekleri stratejileri ortaya koyan OLI paradigmasının özellikle politik etkilerin önemli olduğu ülkelerde tam olarak işlemediğini belirtmektedirler.

İster yasal (lobicilik, menfaat sağlama) ister yasa dışı olsun (yolsuzluk, rüşvet), “rant arayışı” iş hayatının bir gerçeği olarak kabul edilmektedir (Mantere vd., 2009, s. 107). Şirketin politik faaliyeti kavramındaki örtük varsayım, kısa vadeli fayda maksimizasyonunun ekonomik aktörlerin temel davranışsal özelliklerinden kaynaklandığı şeklindedir. Bununla birlikte, evrimci ekonomistlerin belirttiği gibi, kısa vadeli kâr maksimizasyonu, sonunda bir şirketin hayatta kalmasına da zarar verebilir. Bu durum, genel olarak toplumsal refah azaldığında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, evrimsel bakış açısı, doğal seçilim ilkesinin kaba bir uygulaması anlamına gelmez; en uygun ve en zengin kaynaklara sahip olanın hayatta kalacağı anlamına da gelmez. Aksine, sosyal olarak olumsuz davranışların, sonuçta ortaya çıkan meşruiyet eksikliği nedeniyle şirketlerin varlığını sona erdirebileceğini ve ayrıca sosyal israfın uzun vadede her bir şirketin hayatta kalma olasılıklarına zarar vereceğini göstermektedir. Dolayısıyla, etik politik davranış

yalnızca ideolojik bir seçim olmayabilir; aynı zamanda toplumsal refahı ve dolayısıyla şirketlerin hayatta kalma fırsatlarını en üst düzeye çıkaracaktır.

Makro seviyedeki çalışmalar endüstri düzeyindeki faktörlerin kurumsal politik katılımını etkilediğine dair iddialar sunarken, yöneticilerin şirketlerin belirli politik eylemlere olan bağlılığını nasıl şekillendirdiğini hesaba katmamaktadırlar (Ozer, 2010). Makro düzeydeki faktörlere odaklanmaları ve “işletmenin” birleşik bir sınıf olarak ele alınması, şirketlerin siyasi ortamlarını şekillendirme eğilimleri üzerinde yönetici etkisinin dikkate alınmasını engeller. Mikro veya şirket seviyesindeki bakış açısına sahip olan araştırmalar ise daha çok şirket stratejisinin oluşturulmasında şirketin politik faaliyetine etki eden örgütsel davranış durumlarını esas almaktadır. Bu da çoğunlukla hissedar, yönetim kurulu veya genel müdür seviyesindeki üst yöneticilerin durumunu incelemektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Küreselleşmenin artarak devam ettiği dünya ekonomisinde şirketlerin politik faaliyetlerini, yalnızca belli bir mekân ve kültür temelinde düşünerek belirli ülkelerle sınırlı düşünmemek gerekmektedir (Mantere vd., 2009; s. 106). Bu olgu özellikle uluslararası şirketlerin gelişmekte veya az gelişmiş ülkelerde yaptıkları faaliyetlerini de mercek altına almayı gerektirse de bununla ilgili iklim politikası gibi genel bir küresel politika geliştirilmesi gerektiği düşünülmelidir. Doğru ve sağlam bir kurumsal yönetim sisteminin yerleştirilip uygulanmasının ve devamlılığının üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar; kurumsal yönetim

anlayışının önemli ve gerekli olduğuna inanmak, daha iyi olabilecek kurumsal yönetim standartları için uygulamalar ve kurallar koymak ve konulan kuralları uygulamaktır (Kula, 2006: 174). Bu çerçevede OECD'nin iyi yönetim ilkelerini şirketlerin politik faaliyetlerinin izlenmesini kolaylaştıracak şekilde dönüştürülmesi önerilebilir.

Kurumsal yönetim uygulamaları ve regülasyon ile politik sistemin faaliyetleri arasındaki etkileşim, gelişmekte olan ülkelerde “ahbaplık kapitalizminin” ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Berglöf ve Thadden (1999) ahabaplık kapitalizminin azınlık hissedarlarının korunması durumundan daha önemli olduğunu, bunun nedenini ise şirket sahiplerinin ve gruplarının politik açıdan etkili olduğuna dayandırmışlardır. Berglöf ve Thadden (1999) ise gelişmekte olan ülkeler için kurumsal yönetim anlayışında yatırımcıyı korumanın ön koşul olmadığını, ailelerin şirketler aracılığıyla kontrol gücünü ellerinde tutabilmek için ahabaplık kapitalizmine imkân veren politikacılar ile ilişki kurduklarını ifade etmişlerdir.

Türkiye’de kurumsal yönetim uygulamalarının alt yapısı ve bu alt yapının iyileştirilmesi ve regülasyonları için Kula (2006: 174) çeşitli öneriler getirmiştir. Bunlar arasında; bir hisse bir oy ilkesi zorunluluğu, birikimli oy kullanımı, en iyi uygulama kodları, denetimin arttırılması, azınlık hissedarlarının kapsamının genişletilmesi, politik kayırmacılığın bitirilmesi, şeffaflık, üçgen (piramit) yapıların azaltılması gelmektedir.

Şirketlerin politik faaliyetleri şirketlere halkla ilişkiler ve politik pazarlama faaliyetleri şeklinde kitle iletişim araçlarıyla söz hakkı

vererek sosyal bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır (Nyberg, 2021). Oluşturulan bu sistem reklam yoluyla (basın bültenleri, gazetelere verilen röportajlar) yapılan görüşmelerde kurumsal görüşün yayılmasını sağlamaktadır (Nyberg, 2021). Kurumsal kamusal alan üzerindeki nüfuz siyaseti, vatandaşları kamusal alandan dışlayarak demokratik süreçleri ve kamu çıkarlarını seçilmiş temsilcilere iletmek olan temel amacı bozmaktadır (Nyberg, 2021). Medya kuruluşları da haber içeriği için şirketlere giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Özellikle haber içeriği 20. yüzyılın sonlarından bu yana daha da genişlemiştir ve şirketlerin basın bültenleri, haberler için giderek daha fazla kullanılmaktadır (Nyberg, 2021). Bunun önlenmesine yönelik Türkiye’de basın etik yasasının çıkarılması gerekmektedir. Bu yasaya ilişkin olarak, basının şirketlerin nüfusundan çıkarılması, basınla ilgisi olmayan diğer şirket ve yatırımcıların basın ve görsel medyadaki sahiplik paylarının sınırlandırılması önerilebilir.

Hukuki düzenleme çerçevesinde şirketlerin politik faaliyetleri izlenebilir. Örneğin ABD’de Federal İfşa Yasaları şirketlerin ‘politik eylem komitesi’ (PAC) katkılarını ve lobicilik harcamalarını hükümete bildirmelerini şart koşarak şirketlerin politik faaliyetlerinin izlenmesini kolaylaştırmaktadır (Hadani ve Schuler, 2013). Türkiye’de de Cumhurbaşkanlığı modeline geçilmesinden sonra adaylara yapılan katkıların YSK’nin 2018 yılında çıkardığı genelgeye göre (YSK Genelgesi, 2018) benzer şekilde adayların YSK’ya mal bildiriminde bulunması gerekliliği söz konusudur. Şirketlerin nakdi yardımları yasaklanmış olup, gerçek kişilerin yardımları ise kayıt altına alınmaktadır. Ama ilgili genelge çerçevesinde kimlerin bağış yaptığı

YSK dışında açık bir şekilde kamuoyuna bildirilmesi zorunluluğu yoktur. Bunun anlamı, şirketin yönetiminde bulunan gerçek kişilerin yaptıkları yardımın şeffaf olmadığıdır. Her ne kadar şirketlerin nakdi bağış yapmaları yasaklanmış olsa da şirketlerin kampanyalara nakdi dışında yapılan katkıları ile organizatörlüğün yapılmasına yönelik bir engel bulunmamaktadır. Bu nedenle ABD’de olduğu gibi bu tür katkıların topluma ifşa edilmesine yönelik düzenleme yapılması önerilebilir.

Şirketlerin politik faaliyetler konusunda kendilerine düşen sorumlulukları da bulunmaktadır. Şirketlerin politik faaliyetleri ekonomik sistemin bir gerçekliği olsa (Mantere vd., 2009) da bunun uzun vadede şirkete olumsuz etkileyeceğinin hesaba katılması gerekmektedir. İşletmelerin örgütsel amaçlarını gerçekleştirmek için pazar dışı kurumlarla (siyasi partiler, devletler kuruluşları, adliye gibi kuruluş ve kurumlar gibi) politik faaliyetler içinde bulunmaları, uzun dönemde şirketlerin dışarıya karşı çalışanların veya hissedarların olumsuz ün ve prestij algısına neden olmaktadır (Kamasak, Yavuz, ve Akin, 2019). Nitekim Kamasak vd.'nin (2019) yaptıkları bir araştırmaya göre şirketlerin aşırı politik eylemleri ve bu eylemlerle aşırı derecede bağlantılı olmaları, finansal performans ve uzun vadeli rekabet gücünün önemli olduğu piyasada şirketlerini nasıl gördüğüne dair çalışanların algısını zedeleyebilmektedir. Şirketin politik faaliyetlere aşırı önem vermesi, ilk başta şirketin ticari faaliyetlerinde birçok avantaj sağlasa da çalışanların şirketin prestiji hakkında olumsuz algılara sahip olmasına yol açabilecektir.

KAYNAKÇA

- Barley, S.R. (2007). Corporations, democracy, and the public good. *Journal of Management Inquiry*, 16(3), 20–1215.
- Berglöf, E., and Thadden, E.L. (1999). The changing corporate governance paradigm: Implications for transition and developing countries. *Social Science Research Network Electronic Library Working Paper*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=183708 Erişim tarihi: 1.11.2021)
- Dahan, N.M, Hadani, M, and Schuler, D.A (2013). The governance challenges of corporate political activity. *Business & Society*, 52, 365-387
- de Figueiredo JM, and Silverman, BS. (2006). Academic earmarks and the returns to lobbying. *Journal of Law and Economics* 49(2): 597–626.
- Hadani, M. (2012). Institutional ownership monitoring and corporate political activity: Governance implications. *Journal of Business Research*, 65(7), 944–950.
- Hadani, M., and Schuler, D.A. (2013). In search of El Dorado: The elusive financial returns on corporate political investments. *Strategic Management Journal*, 34(2), 165–181.
- Hadani, M., Doh, J.P., and Schneider, M.A. (2018). Corporate political activity and regulatory capture: How some companies blunt the knife of socially oriented investor activism. *Journal of Management*, 44(5), 2064–2093.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press
- Hillman, A., and Hitt, M. (1999). Corporate political strategy formulation: A model of approach, participation and strategy decisions agenda. *Academy of Management Review*, 24, 825-842
- Hillman, A., Keim, G., and Schuler, D. (2004). Corporate political activity: A review and research agenda. *Journal of Management*, 30, 837-858
- Igan D., Mishra P., and Tressel T. (2009). A fistful of dollars: lobbying and the financial crisis. *IMF working paper*. www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09287.pdf (Erişim tarihi: 1.11.2021).

- Kamasak, R., Yavuz, M., and Akin, S. (2019). The reputational effects of corporate political activities: An empirical research. *Procedia Computer Science*, 158, 552–556.
- Kapoutsis, I., and Lampaki, A. (2019). Business in the swamp: The power dynamics of corporate political activity. *Organizational Dynamics*, 1-10.
- Kula, V. (2006). *Kurumsal yönetim: hissedar korunması uygulamaları ve Türkiye örneği*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Mantere, S., Pajunen, K., and Lamberg, J. A. (2009). Vices and virtues of corporate political activity: The challenge of international business. *Business and Society*, 48(1), 105–132.
- Mbalyohere, C., Lawton, T., Boojihawon, R., and Viney, H. (2017). Corporate political activity and location-based advantage: MNE responses to institutional transformation in Uganda’s electricity industry. *Journal of World Business*, 52(6), 743–759.
- McWilliams, A., van Fleet, D., and Cory, K. (2002). Raising rivals’ costs through political strategy: An extension of resource-based theory. *Journal of Management Studies*, 39(5), 707–723.
- Mialon, M., and J. Mialon. (2017). Corporate political activity of the dairy industry in France: An analysis of publicly available information. *Public Health Nutrition* 20(13), 2432–2439
- Murray, J., Nyberg, D., and Rogers, J. (2016). Corporate political activity through constituency stitching: Intertextually aligning a phantom community. *Organization*, 23(6), 908–931.
- Nyberg, D. (2021). Corporations, politics, and democracy: Corporate political activities as political corruption. *Organization Theory*, 2(1), 1-24
- Oliver, C., and I. Holzinger. (2008). The effectiveness of strategic political management: A dynamic capabilities framework. *Academy of Management Review* 33(2), 496–520.
- Ormrod, R.P., and Müller, A.C. (2021). The impact of corporate political activity on corporate reputation amongst industry stakeholders. *Corporate Reputation Review*. <https://doi.org/10.1057/s41299-021-00124-6>

- Ozer, M. (2010). Top management teams and corporate political activity: Do top management teams have influence on corporate political activity? *Journal of Business Research*, 63(11), 1196–1201.
- Özen, Ş. ve Önder, Ç. (2020). Şirketlerin siyasi partilerle bağlantılarının iktidar değişikliklerine uyumlanması ve şirket performansına etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(4), 1251-1282.
- Shaffer, B., Quasney, T.J., and Grimm, C.M. (2000). Firm level performance implications of non market actions. *Business and Society*, 39, 126–143.
- Walker, E.T. (2012). Putting a face on the issue: corporate stakeholder mobilization in professional grassroots lobbying campaigns. *Business & Society*, 51(4), 561–601.
- Wikipedia PAC maddesi* (2021).
https://en.wikipedia.org/wiki/Political_action_committee (Erişim Tarihi 18.10.2021)
- YSK Genelgesi, (2018). *Cumhurbaşkanı seçiminde cumhurbaşkanı adaylarına yapılacak yardım ve bağışlar ile adayların mal bildirimine ilişkin usul ve esasları gösterir genelge*.
<https://ysk.gov.tr/doc/genelge/dosya/77595/2018CBMV-Genelge201.pdf> (Erişim Tarihi 18.10.2021)

BÖLÜM 5

KRİZ KOŞULLARINDA KARAR VERME

Doç. Dr. V. Alpagut YAVUZ¹

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Hatay, Türkiye, vyavuz@mku.edu.tr (ORCID ID: 000-0003-4557-5601)

GİRİŞ

Geleceğe yönelik planlı karar verme insanı dünya üzerinde diğer canlılardan ayıran, yaşamı ve doğayı iyisiyle kötüsüyle şekillendiren temel bir olgudur. Bireysel açıdan günlük hayatta rutin ve sonuçları dikkate alındığında düşük öneme sahip kararlardan; bireyin yaşamını temelden etkileyecek öneme sahip (meslek seçimi vb.) kararlara uzanan çeşitlilikte karar verme durumları bireyin geleceğini şekillendirmektedir. Geniş ölçekte ele alındığında bireyin bu kararları etkileşim içinde grup kararlarını şekillendirerek örgütleri, toplulukları, kurumları, ülkeleri ve gelecek nesillerin yaşamını etkilemektedir.

İstenen sonuçların elde edilmesi yönünden karar verme davranışı çevre koşullarından bağımsız olarak ele alınmaması gereken bir süreçtir. Koşullar bu sürecin belirleyicisi olduğu kadar kararın zorluk düzeyini de etkilemektedir. Karar vermeyi güçleştiren koşulların başında belirsizlik ve risk gelmektedir. Karar bilimi olarak isimlendirilen akademik literatürde belirsizlik ve risk altında karar verme ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu unsurlarla birlikte farklı koşulların da yer aldığı durumlar ise kriz ortamlarında söz konusu olmaktadır. Günümüzde küresel ve bölgesel boyutta yaşanan çevre, sağlık ve finans alanlarındaki krizler devlet otoritesinin rolünü ve politikalarını daha çok tartışılır kılmakta ve karar süreçlerinin irdelenmesine sebep olmaktadır. Aynı zamanda krizlerin yönetilmesi gereken bir olgu olduğu düşüncesiyle kriz yönetimi artan küresel krizlerle birlikte genişleyen bir çalışma alanı olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında yönetimleri oluşturan ve kararlar vermesi gereken bireylerin ve

örgütlerin kriz durumunda karar verme süreçlerinin iyi anlaşılması daha da önemli bir konu haline gelmektedir.

Bu çalışmada kriz koşullarında karar verme, karar bilimi bakış açısından bütüncül bir yapı içinde ele alınacaktır. İlk olarak karar verme durumu tanımlanıp incelenerek koşulların karar vermedeki rolü belirlenecektir. Daha sonra krizlerin ne tür koşullar yarattığı karar bilimi perspektifinde incelenecek ve sonrasında karar verme süreçleri açısından sonuçları değerlendirilecektir.

1. KARAR VERME

Karar verme olgusu en basit anlamıyla bireyin birden çok alternatif arasından seçim yaparak bir dizi eylemin gerçekleştirilmesini sağladığı insan davranışını ifade etmektedir. Sosyal ve ekonomik yapıların temel yapı taşı olması sebebiyle birey davranışları birçok bilim alanı tarafından incelenerek, bu sürecin anlaşılması adına çeşitli modeller geliştirilmiştir. Karar verme bu nedenle başta psikoloji, sosyoloji ve iktisat olmak üzere geniş bir alanda teorik ve uygulamalı çalışmaların konusu olmuş ve *Karar Bilimi* başlığı altında çalışmaları bütünleştirici bir bilim alanına dönüşmüştür. Çalışmalar birey kararları boyutundan grup, örgüt ve toplum kararları boyutuna uzanan bir hiyerarşide çeşitlenmektedir. Tarihsel süreçte bireysel karar verme teorileri iki aşamada temel dönüşüm geçirmiştir. Karar verme başlangıçta rasyonel bir davranış olarak ele alınırken, 1950’li yıllarda Herbert A. Simon (1957) sınırlı rasyonellik teorisiyle karar vericinin belirli kısıtlar altında karar verdiğini ve bilgi işleme kapasitesinin sınırlılıklarını ortaya koymuştur. 1970’lerde ise, Daniel Kahneman ve Amos Tversky’nin

(Tversky and Kahneman, 1973; 1974) bilişsel ön yargıların ve psikolojik etkilerin nasıl ekonomik karar verme süreçlerine şekil verdiğini ortaya koymaları, davranışsal iktisat yaklaşımlarını başlatmış ve bireysel ve örgütsel karar verme süreçlerinin anlaşılmasına yönelik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Karar bilimindeki geniş çeşitlilikteki çalışmalar karar verme konusunda yapılan analizleri bütüncül bir karar verme modeli olarak ortaya koymasa da, bu amaçla yaptıkları çalışmada Kleindorfer, Kunreuther ve Schoemaker (1993) karar bilimini genel olarak açıklayıcı analiz ve kural bazlı analiz olmak üzere iki kategoride ele almaktadır. Açıklayıcı analiz bireylerin gerçekte nasıl karar verdikleri üzerine yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Bu kapsamdaki çalışmalar örgütlenmenin ve yapının karar verme sürecine etkisi konusunda ve bireyin bilgiyi işlemedeki sınırlı kapasitesi, sistematik ön yargıları ve karar süreçlerini basitleştirme konularındaki anlayışı ilerletmiştir. Kural bazlı analiz çalışmaları ise, tanımlanmış koşullar altında kararın nasıl verilmesi gerektiğini, teorilerden taktiklere uzanan düzeyde karar vermeye yardımcı olacak yaklaşımları kapsamaktadır. Bu çalışmalar bireylerin ve örgütlerin karar verme süreçlerinin yapılandırılmasına yönelik yöntemler ortaya koyarak optimizasyon modellerinin geliştirilmesine; karar vericiye karmaşık karar verme durumlarında yardımcı olacak bilgisayar modellerinin ve karar destek yazılımlarının oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Karar gerektiren durumların çeşitliliği beraberinde koşullarda farklılıkları gündeme getirmekte, bu durum ise karar verirken doğası

gereği çeşitli sınırlılıkları olan bireylerin karar süreçlerini şekillendirmektedir.

Bu çalışma kapsamında öncelikle bireysel karar verme süreçlerini etkileyen unsurlar incelenecek, sonrasında kriz ortamında karar verme süreçleri acil durum ve yönetsel krizler sınıflamasında tanımlanıp birey, grup ve kurumsal karar verme süreçlerini etkileyen koşullar açıklayıcı analiz yaklaşımı çerçevesinde incelenecektir.

1.1. Karar Vermeyi Etkileyen Unsurlar

Karar vermeyi etkileyen unsurların başında temel aktör olarak karar verici bireyin bilişsel yetenek ve sınırlılıkları yer almaktadır. Psikoloji ve sosyoloji alanındaki çalışmalar insanın seçim yapmayla ilgili olarak hedeflerinin, değer sisteminin ve ihtiyaçlarının etkisi yanında birçok kapasite kısıtı olduğunu ve yanlılık olarak ifade edilen bilişsel ön yargılarla davrandığını ortaya koymaktadır (Kleindorfer vd., 1993). Bu bölümde karar vermeyi etkileyen unsurlar alt başlıklarda ele alınmaktadır.

1.1.1. Bilişsel Sınırlılıklar

Karar vericinin temel sınırlılıkları hafıza kapasitesi, algı yeteneği ve bilgi işleme yeteneği gibi bilişsel konulardır. İlk defa Miller'ın (1956) insan duyuları üzerine yaptığı deneylerle anlaşılmaya başlanan bu sınırlılıklara göre insan, duyularının biriyle elde ettiği bilginin 5-9 tanesini doğru şekilde ayırt edebilmektedir. Benzer bir tespit insan hafızasının sınırlılığı ile ilgili yapılmıştır. Bunun açıklamak için önce hafıza nasıl çalışır bunu tanımlamak gerekir. Bilgiler insan hafızasında

kısa ve uzun süreli hafıza olarak tanımlanan yapıda saklanır. Kısa süreli hafızanın kapasitesi ortalama olarak 5-9 adet verinin saklanmasına imkan sağlar. Daha fazla bilginin saklanması için uzun süreli hafıza kullanılır. Bu hafızanın sınırlılığı ise hatırlama ve tanımadaki beceriye bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu konudaki beceri düzeyi ise, bilgiye ulaşmadaki şartlar ve içinde bulunulan çevreye bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Çünkü yeni bilgi uzun vadeli hafızada mevcut bilgilerle olan şartlar ve çevre benzerliği düzeyinde ilişkilendirilerek saklanır. Bu yapı bilgiye erişimi etkileyen en önemli belirleyicidir (Kleindorfer vd., 1993).

Bilgi işleme sınırlılığı ise, bireyin ilgi ve odağı ölçüsünde şekillenmektedir. Aynı anda birden fazla faaliyet söz konusu olduğunda bilgi işlem kapasitesi dolana kadar ilgi, odağa bağlı olarak belirlenen bir sırada faaliyetlere yöneltilebilir (Kleindorfer vd., 1993). Bu durum birden çok şeye bilgi işleme açısından aynı anda odaklanılamayacağını göstermektedir.

Ayrıca algı konusunda engeller bulunmaktadır. Bireyler çevrelerini ve olayları algılamada zihinlerinde bulunan mevcut kategorileri kullanır ve karşılaşılan durumu hangisiyle ilgili buluyorsa o kategoride değerlendirirler. Fakat kategorilere uymayan yeni bir durumla karşılaştıklarında ilgili bir kategori bulunmadığından, kategorileştirme yaklaşımı doğru yargılarda bulunmayı engeller (Yavuz, 2008). Bir diğer engel, karşılaşılan durumda var olmayan fakat algıdan kaynaklı varsayılan bilginin yol açtığı kişisel kısıtlar oluşturmasıyla ortaya çıkar. Bu durum, probleme veya olaya doğru bakış açısını ve uygun çözüm

yaklaşımlarını sekteye uğratarak yanlış eylemlere veya çözümsüzlüğe yol açar. Bir başka algısal engel, karşılaşılan karar durumuna bütüncül olarak ele alamamak ve sadece dikkat çeken unsuruna odaklanmaktan kaynaklanır (Clemen, 1996). Kısaca bu durum “ağaçlara bakmaktan ormanın bütününe görememek” olarak ifade edilebilir (Yavuz, 2008: 385).

Bir diğer engel, birden fazla bireyin karar verme sürecinde yer aldığı grup kararları söz konusu olduğunda, bireyin karşısındaki kişinin perspektifinden karar durumunu görememesinden kaynaklanmaktadır. Temelde bireylerin değer yargıları, ilgileri ve amaçları farklılık gösterebilir. Clement’e (1996) göre grup kararlarında kabul edilebilir bir çözümün oluşturulması, birbiriyle rekabet halindeki amaçların tatmin edilmesi ölçüsünde mümkün olmaktadır. Başkasının perspektifinden durumu görememek ise bu süreci sekteye uğratmaktadır.

1.1.2. Çevresel Engeller

Karar verme durumu birey açısından içinde bulunulan sosyal ve kültürel çevreden bağımsız düşünülemez. Bu durum ise, kültürel kurallar çerçevesinde bazı davranışların tabu kabul edilmesine sebep olarak, karar verme sürecinde yaratıcı çözüm alternatiflerin gündeme gelmesini engeller. Yaratıcı çözümler açısından bir diğer engel, örgütsel yapının karakteri ve kültüründen kaynaklanmaktadır. Örgüt kültüründe eleştirinin, riskten kaçınma davranışının hakim olduğu ve fikirlerin yargılandığı bir kültür karar verme sürecini olumsuz etkileyecektir (Clemen, 1996). Bununla birlikte, içinde bulunulan çevrenin resmi bir ortam olması mizahı, hayal gücünü, sanatsal bakış

açısını ve duygularla sorunlara yaklaşımı engelleyerek, karar verirken mantık ve akılcı davranış kalıpları dışında yaratıcı yaklaşımları engelleyebilir (Yavuz, 2008).

Dolayısıyla, karar vericinin bilişsel sınırlılıkları ötesindeki durumlarla karşılaşıldığında karar verici çeşitli bilişsel kısa yollar veya sezgisel yaklaşımlar benimsemek zorunda kalmaktadır. Karar verme durumlarında sezgisel yaklaşımlar ve kısa yollar kararın en uygun, mükemmel veya rasyonel olmasını garanti etmemekle birlikte hızlı ve yeterli sonuçlar üretebilmektedir. Bu stratejiler karar verme sürecinde bireyin yargısını da yönlendirmekte ve yardımcı olmakla beraber bazı durumlarda hatalı kararlara yol açabilmektedir.

1.1.3. Duyguların Rolü

Duygular karar verme süreçlerini anlamak açısından bir diğer önemli unsurdur. Korku, nefret, sevgi, pişmanlık, hayal kırıklığı gibi duygu durumları insan davranışlarını etkilediği gibi yargılarını da etkileyerek karar verme davranışını şekillendirirler. Duyguların karar verme süreçleriyle ilişkisi karar durumlarının duyguları tetikleme seviyesiyle ortaya çıkmakta, bu durum ise her türlü karar verme durumunu kapsamamaktadır. Duyguların insan yargılarına etkileriyle ilgili çalışmalar, korkunun beynimizi risklere karşı daha duyarlı hale getirdiğini ortaya koymuştur (Lerner ve Keltner, 2001). Duygular bir problem karşısında çözüm üretmek adına karar verme sorumluluğu alındığında kararın doğuracağı olumsuz sonuçları da üstlenmeyi gerektirir. Bu durum, olumsuz sonuçların sorumluluğundan korkma ve mevcut durumun devamı adına bir eylemde bulunmama davranışını

yaratabilmektedir. Ayrıca bu durum, verilen kararın başkaları tarafından bilineceği, duyurusunun yapılacağı karar durumlarında endişe yaratıcı bir deneyim olarak ortaya çıkmaktadır. Karar vermeyi etkileyen diğer duygu durumları kızgınlık ve mutluluktur. Kızgınlık ve mutluluk her ne kadar zıtlık içerse de her iki duygu durumu da kendine güveni arttırmakta ve riske karşı duyarlılığı azaltmaktadır (Lerner ve Tiedens, 2006).

Bazerman ve Moore'a göre (2009), kararlar üzerinde duyguların olumsuz etkileri karar vericinin duygularını tanımlayıp kaynağını tespit etmesiyle mümkün olmaktadır. Duyguların olumsuz etkilerini sınırlayan bir diğer strateji ise, karar vericinin kararının nedenlerini açıklamak zorunda bırakıldıklarında gözlenmektedir (Lerner ve Tetlock, 1999). Kararlarından dolayı sorumlu tutulmak, duygularla hareket etmekten kaynaklı pişmanlık duyulacak kararlardan kaçınmayı sağlamaktadır. Bunlara ek olarak yapılan çalışmalar grup kararları söz konusu olduğunda, grup üyeleri arasında ve gruplar arasında negatif duyguların bilgi paylaşımı, yardımlaşma ve işbirliği yapma davranışını olumsuz etkilediğini tespit edilmiştir (Kumar, van Kleef ve Higgins, 2019).

1.1.4. Yaratıcılığın Etkisi

Yaratıcılık sonuçları itibariyle farklı bakış açılarıyla çalışılan bir konu olup, genellikle özgün, akıllıca, farklı veya yenilikçi kavramlarıyla tanımlanan davranışları ifade etmektedir. Yaratıcı düşünebilmenin insandan insana farklı düzeyde olması, bu sürecin anlaşılması adına birçok çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Bu çalışmalarda

yaratıcılık, bilinçli olmayan zihinsel bir faaliyet olarak tanımlanan teorilerden (Rugg, 1963), yaratıcı davranışın çevresel dürtülere verilen tepkiler bütünü olarak açıklandığı davranışsal teorilere (Skinner, 2015) ve yaratıcılığın alışılmadık ve yeni zihinsel ilişkiler kurabilme yeteneğinden kaynaklandığını ifade eden bilişsel yaklaşımlara (Mednick, 1962) kadar uzanan çeşitlilikte farklı boyutlarıyla ele alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında yaratıcılık, karar verme sürecinde yaratıcı alternatif çözümlerin üretilmesi açısından ele alınmaktadır. Bu açıdan yaratıcılık karar verirken temel amaca hizmet eden ve daha önce düşünülmemiş unsurlar içeren karar seçeneklerinin oluşturulması olarak ele alınabilir (Clement, 1996). Bu boyutuyla karar verme süreçleri açısından yaratıcılık geliştirilebilir bir yetenek olarak vurgulanmakta ve yaratıcılığın bilişsel önyargıların ortadan kaldırılması adına, bilişsel kısa yolların yarattığı olumsuzlukların çeşitli stratejilerle aşılmasıyla geliştirilebileceği ileri sürülmektedir (Hogarth, 1987; Barron, 1988; Kleindorfer vd., 1993). Bu yaklaşım Bazerman ve Moore (2009) tarafından yaratıcılığı karar vermenin süreçleriyle uyumlu, fakat yeni bir fikrin geliştirilmesi veya keşfedilmesi açısından farklılaşan bir süreç olarak ifade edilmektedir.

1.1.5. Bilişsel Kısa Yollar

Belirsizliğin söz konusu olduğu her durumda, önceki kısımlarda bahsedilen bilişsel sınırlılıklar sebebiyle, bireyler karar durumlarında bilişsel kısa yollara başvurmakta ve yanlılık olarak ifade edilen çeşitli bilişsel önyargılar sergilemektedirler. Kahneman ve Tversky'nin

(1979; 1984; Tversky ve Kahneman, 1973) bu alanda çalışmalarıyla bütüncül bir bakış açısına kavuşan, temelde bireyin rasyonellikten uzaklaşmasına yol açan, sezgisel yaklaşımların ve bilişsel yanlılığın hangi koşullarda ve neden ortaya çıktığını anlamak, karar verme üzerindeki olumsuz etkileri açısından öncelik kazanmıştır. Bu sayede, bilişsel kısa yolların ve yanlılığın yaratacağı tuzaklardan haberdar olan karar vericinin, kararı konusundaki düşüncelerini test etmesi ve tuzaklardan kaçınması mümkün olacaktır. Beş başlıkta incelenebilecek bu durumlar aşağıda kısaca açıklamaktadır.

1.1.5.1. Çıpa Etkisi

Bir konuda bilişsel kısa yollar sebebiyle bireyin edindiği ilk intibalara çok fazla vurgu yapması, daha sonra bu görüşün değiştirilmesini sınırlandırıcı etki yapmaktadır (Bazerman ve Moore, 2009). Bu durum karar vermede beynin ilk aldığı bilgiye çok fazla önem verip, diğer faktörlere yeterli değer vermeme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Karar verme durumlarında çıpa etkisi, bireylerin sadece mevcut çözüme yakın karar alternatiflerini benimsediklerini tespit edilmiştir (Kleindorfer vd., 1993). Bu nedenle, bilişsel bir yanlılık olarak tanımlanabilen çıpa etkisi karar vermede hatalı sonuçlara yol açabilmektedir.

1.1.5.2. Aşırı Özgüven

Yapılan çalışmalar, bireylerin belirsizlik içeren durumların tahmininde uzmanlıkları arttıkça yargılarına güvenin düştüğünü, buna karşın uzmanlığı olmayan konulardaki yargılarının yüksek olduğunu ortaya

koymaktadır (Bazerman ve Moore, 2009). Bu durumu Kahneman (2012) insanın bildiğine inandığı şeylere olan aşırı güvenin cehaletinin boyutunu ve yaşadığımız dünyanın belirsizliğini tam olarak kavrayamıyor olmasıyla ifade etmektedir.

1.1.5.3. İstatistiksel Düşünememe

Kahneman'a (2012) göre zihin birden çok şeyi aynı anda düşünmeye uygun olmayıp, çağrışımlar yoluyla ve nedensel olarak düşünmeye uygundur. Ancak, istatistiksel olarak düşünebilmek aynı anda birden çok unsuru düşünmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle insanlar olasılık, örneklem etkisi ve istatistiksel hata terimi gibi istatistiksel kavramlarla açıklanabilecek durumlarda yanılsamalar yaşarlar. Olasılık konusundaki yanılsamaların başında birbirini takip eden olayların bir olayın bağımsız tekrarları olduğunu görememek sebebiyle önceki sonuçların sonraki sonucu etkilediğini düşünmektir (Bazerman ve Moore, 2009: 24). Bir diğer yanılsama sağlıklı çıkarımlar yapabilmek için gerekli olan örneklem büyüklüğünün göz ardı edilip yanlış istatistiksel çıkarımlarda bulunmasıyla oluşmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1972). Bir diğer yanılsama olayların meydana gelme olasılığını, olay konusunda sahip oldukları kişisel bilgi düzeyini kullanarak tespit etmeleridir (Kleindorfer vd., 1993: 94).

1.1.5.4. Doğrulayıcı Kanıt Arama

Çoğunlukla bireyler karar verirken ihtiyaç duyulan kanıtları araştırmasında durumla ilgili destekleyici bilgiye çok fazla, çelişen bilgiye çok az önem vermenin yanında, ne tür bir kanıt bulunması

gerektiği konusunda da yanılısama yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Hammond, Keeney ve Raiffa, 1999:203). Bir başka deyişle, birey karar verirken konuyla ilgili sezgisel ön yargısını veya kişisel görüşünü doğrulayan ve onaylayan kanıtlar ararken, buna karşın çürütücü kanıtları aramamaktadır. Sonuç olarak bu durum, bilişsel bir yanlılık oluşturarak kanıtların yorumlanmasını da etkileyebilmektedir.

1.1.5.5. Soru Düzeninin Etkisi

Sorunun nasıl düzenlendiği konusu karar verme durumunun kayıp ve kazanç içerdiği hallerde farklı seçimler yapılmasına sebep olmaktadır. Yapılan deneylerde elde edilen bulgulara göre bireyler, karar alternatiflerinin muhtemel kayıplar olarak sunulduğu durumlarda risk alma eğilimine girmekte; alternatiflerin muhtemel kazançlar olarak ifade edildiği durumlarda ise riskten kaçınmaktadırlar (Bazerman ve Moore, 2009:55). Bu durum karar problemlerinin çerçeveselendikleri haller dışında görememekten kaynaklanmaktadır.

2. KRİZ VE KARAR VERME

2.1. Kriz Kavramı

Kriz kavramı farklı ölçek ve yoğunlukta gözlemlenen ve farklı çeşitlilikte sebepleri olan olaylar olarak tanımlanabilir. Kriz belirsizliğin karakterize ettiği, zaman baskısının olduğu, muğlak ve koşulların sürekli değiştiği, tam olarak tanımlanmamış amaçlar odağında hızlı kritik kararların alınması gereken ortamlar oluşturur. Krizler literatürde, kriz durumlarının olumsuz etkilerini minimum kılmak, kayıpları azaltmak amacıyla daha çok sürecin nasıl yönetilmesi

gerektiği bakış açısıyla kriz yönetimi başlığı altında ele alınmaktadır. Kriz yönetimi tanıma, iletişim, koordinasyon ve kontrol olmak üzere dört temel unsur içermektedir (Comfort, 2007). Tanıma krize dönüşebilecek tehditlerin kriz oluşmadan önce algılanmasını ifade eder. İletişim, algılanan kriz tehdidinin tüm ilgili bireylerde doğru algılanması için uygun iletişim teknik ve yöntemlerinin kullanılmasını gerektirir. Koordinasyon gerekli müdahaleyi yapabilmek için kaynakların ve faaliyetlerin zamanlamasının en uygun biçimde yapılmasını tanımlar. Kontrol ise, kriz müdahalesi gerçekleştirilirken diğer faaliyetlerin normal düzeninde devam etmesinin sağlanmasını ifade etmektedir. Ancak, krizlerin sağlıklı yönetilebilmesi öncelikle kriz koşullarının bu süreç içinde karar verme davranışını nasıl etkilediğinin iyi anlaşılmasını gerektirmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmada kriz kavramı zaman ve ortaya çıkış süreci ilişkisinde iki boyutta ele alınmaktadır. İlki, yangın, deprem, kaza gibi aniden oluşan ve kısa bir zaman aralığı süresince devam eden dramatik, kontrol edilemeyen, felaketler ve acil durumlarla ortaya çıkan, bu çalışma kapsamında kısaca acil durum olarak ifade edilecek krizlerdir. İkincisi ise, oluşum süresi ve oluşturduğu koşulların acil durumlara kıyasla çok daha uzun bir zaman aralığında etkileri itibariyle varlığını sürdürdüğü iktisadi, ekolojik, politik, sosyolojik ve toplumsal sağlık konularında ortaya çıkan, etkisi geniş ölçekte hissedilebilen ve süreçleri açısından kurumsal boyutta yönetimsel kriz olarak tanımlanabilecek krizlerdir.

2.1.1. Acil Durum Krizleri

Genellikle kriz kavramı, acil müdahale gerektiren durumlarda süreç yönetilirken verilen kararlarla ilgili yapılan çalışmalarda ele alınmaktadır. Bu kapsamdaki çalışmalar; yangın müdahale konusunda itfaiye çalışanlarıyla (Brehmer, 1992; Tissington ve Flin, 2005); hayat kurtarma durumlarında sağlık çalışanlarıyla (King ve Clark, 2002; Okoli, Weller ve Watt, 2014); çatışma ve terör olaylarında kolluk kuvvetleriyle (Cohen, Freeman ve Wolf, 1996) ve havayolu taşımacılığı kapsamında pilotlarla yapılmıştır (McKinney Jr. ve Davis, 2003). Bu çalışmalarda, kriz koşullarında uzman kararları ve karar süreçleri incelenmektedir. Karşılaşılan durumların ortak noktası, çoğunlukla düşünmeye fırsat olmayan, ani ve tahmin edilemeyen değişimlerin koşulları şekillendirdiği ve kararların hızlı verilmesi gereken durumlar olmasıdır. Dolayısıyla yeterli bilginin olmadığı, durumu analiz etmek için yeterli zamanın olmadığı bu koşullarda, analitik karar verme yaklaşımları genellikle etkisiz kalmakta (Nowroozi, Teymoori, Ramezanifarkhani, Besharati, ve Izadi, 2020) ve en iyi çözüm yerine, tatminkar sonuçlar üretecek çözümlerle karar verme süreci şekillenmektedir. Yapılan tespitler, karar verme sürecinin deneyim ve uygulamalı eğitimler sonucu edinilen ve uzmanlık öngörüsü olarak ifade edilen sezgisel bilgiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır (Zsombok, 1997; Sniezek, Wilkins, Wadlington ve Baumann, 2002; Okoli, Weller ve Watt, 2014). Ancak, sezgisel yargıların karar verme performansını bilişsel yanlılık ve kısa yollar oluşturması nedeniyle olumsuz etkileyebileceği ifade edilmektedir (Kahneman, 2003).

Sezgisel yargıların yanlış kararlara yol açması, beceri ve bilgi sahibi olunmayan durumlardan kaynaklanmaktadır (Dijksterhuis, 2004). Yapılan çalışmalar, kazanılan uzmanlığın oluşturduğu sezgilerle, bunun dışındaki sezgilerin birbirinden farklı olduğunu vurgulanmaktadır (King ve Clark, 2002; Kahneman ve Klein, 2009). Uzman sezgisinin belirli bir alanda uzun yıllar istikrarlı ve bilinçli çaba ve pratik yapma sonucu oluşan bilgiye dayandığı ve karar performansını arttırdığı bilinmektedir (Zsombok, 1997; Rosen, Shuffler ve Salas, 2010). Dolayısıyla sezgisel yargının güvenilirliği, sahip olunan uzmanlık ve deneyim bilgisine dayandırılmaktadır. King ve Clark (2002) hemşireler üzerine yaptıkları çalışmada, uzmanlık düzeyi arttıkça sezgilere güvenin ve sezgisel karar vermenin arttığını saptamışlardır. Karar verirken uzmanların sezgilerle birlikte analitik analizler yaptıkları bilinmekte, fakat bunların nasıl bir süreçte gerçekleştiği tam olarak tespit edilememektedir (Gigerenzer, ve Gaissmaier, 2011). Simon'a (1987) göre sezgiler analitik analizlerin kalıplaşmasıyla oluşur ve zihin süreçlerinde birbirinin tamamlayıcısıdır. Analitik analiz yapabilmek, zihinsel süreçleri açısından sezgilere göre daha fazla zaman ve bilinçli zihinsel çaba harcanmasını gerektirir (Okoli ve Watt, 2018). Karar verirken hangi zihin sürecinin daha baskın kullanılması gerektiği ise çevre koşullarına bağlıdır (Hammond, Hamm, Grassia ve Pearson, 1987). Örneğin, zaman baskısının insan yargısını olumsuz etkilediği çalışmalarla tespit edilmiştir (Snizek, vd., 2002). Buna göre, sezgilerin karar vermedeki rolü önem kazanmaktadır. Çalışmalar kriz durumlarında sezgilerin analitik analiz kullanıp kullanmamayı ve neye

odaklanması gerektiğinin belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir (Okoli ve Watt, 2018).

Bu bilgiler ışığında, acil durum kriz koşullarında karar verme performansını arttırmak için kabul gören yaklaşım; koşulların oluşturduğu durumları tanımlamak ve doğru karar süreçlerini uygulamayı sezgisel boyutta başarmayı sağlayacak teknik bilgi ve becerinin eğitim yoluyla kazanılması yönündedir. McKinney Jr. ve Davis, (2003) ani arızaların bulunduğu uçuş senaryolarıyla eğitilen pilotlarla karar verme performansı üzerine yaptıkları çalışmada; belirlenmiş kriz senaryolarına karşı, pratik eğitimin belirgin şekilde karar verme performansını arttırdığını; buna karşın çalışılmamış kriz durumlarında bu eğitimin katkı sağlamadığını tespit etmiştir. Bu çalışmada vurgulandığı gibi, eğitimlerin sıra dışı koşullarda karar performansını arttıracak şekilde sezgisel karar vermeye uygun yöntem ve içeriklerle gerçekleştirilmesi önem kazanmaktadır. Bu nedenle uygulamalı eğitimlerden, bilgisayar ve simülasyon içeren yazılımlara kadar uzanan çeşitlikte farklı uygulama alanları için eğitim sistemlerinin geliştirilmesi önemli bir çalışma alanı olmuştur (örn. Sniezek, vd., 2002).

Acil durum krizlerinde karar verme süreçleri temelde birey boyutunda koşulların oluşturduğu durumlar odağında ele alınmaktadır. Buna karşın, grup ve örgütsel karar verme boyutu yönetimsel kriz koşullarında karar verme süreçlerinden özünde farklılık göstermemektedir. Bu nedenle, grup ve örgütsel karar verme süreçleri yönetimsel krizler başlığı altında incelenmektedir.

2.1.2. Yönetimsel Krizler

Bu sınıflandırmada yer alan krizlerde, gerek zamana yayılan oluşum süreçlerinde ve gerekse ortaya çıkmaları ve sonrasında, bireyler arası, gruplar arası ve toplumsal davranışların karmaşık etkileşimi en temel belirleyici olmuştur. Genel olarak askeri, politik, ekonomik, toplumsal sağlık ve ekolojik konular kapsamında ele alınmaktadır. Bu bakış açısıyla bu tür krizler, mevcut durumu bozacak bir tehdit içermesi ve bu tehdittin acilliği ve belirsizlik barındırmasıyla (Stern, 2003) yönetimsel krizler olarak ifade edilebilir. Burada tehdit kavramı kriz durumunun konusuna bağlı olarak algılanmaktadır. Örneğin askeri bir kriz söz konusu olduğunda tehdit, yükselen askeri çatışma riski olarak ifade edilirken, ekonomik krizler söz konusu olduğunda mal ve hizmetlerle veya politik değerlerle ilgili tehditleri ifade etmektedir. Çevreyle ilgili krizler, her ne kadar daha uzun vadede gerçekleşecek krizler olsa da, gerçekleşmiş bir krizden farklı olarak, oluşturacağı sonuçlar konusundaki bilinç arttıkça, kriz potansiyeli boyutuyla ele alınmaktadır. Bu kapsamda tehdit kavramı doğa ve yaşamsal değerlere yönelik tehditleri ifade etmektedir. Konu ne olursa olsun, tehdit kavramına bağlı olarak karar verme mekanizması karar verme durumundaki birey veya grupların rol ve yapısına göre farklılaşmaktadır. Acil durum krizleri yönetimsel krizlere kıyasla krize neden olan olayın belirgin ve tanımlı olmasıyla kolayca tanımlanabilmektedir. Buna karşın yönetimsel krizlerde olayların kriz olarak tanımlanması krize yol açacak tehditlerin önceden doğru ve zamanında algılanabilmesi düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu ise krize

götüren olayların fark edilmesi kadar bu durumların krizi yaratması konusundaki acilliğinin anlaşılabilmesiyle ilgilidir.

Krizlerin temel unsuru olan belirsizlik, yönetsel krizler söz konusu olduğunda, kriz olarak ortaya çıkan problemin yapısı ve sahip olunan bilgi konusundaki karmaşıklık sebebiyle daha önemli bir unsur olmaktadır. Kleindorfer vd. (1993) ifade ettiği gibi, bireyin bilişsel ve fiziki sınırlılıkları sebebiyle birçok karar durumunda grup olarak yardımlaşp birlikte hareket etmek kaçınılmaz olmaktadır. Yönetsel krizlerde grup ve örgüt kararları bireyler arası etkileşim sebebiyle örgüt ve sosyal teorilerin tanımladığı süreçlerle şekillenmektedir.

Yönetsel krizlerde kararlar karar süreçlerinde yer alan bireylerin inanç ve öznel beklentileriyle oluşan algıları çerçevesinde; sınırlı bilgi işleme kapasitesinin yarattığı sezgisel ve bilişsel kısa yollar kullanarak; duygu, motivasyon ve stres faktörleri altında çeşitli bilişsel süreçlerin etkisiyle şekillenmektedir. Birey davranışları öznel doğası gereği, çevresindeki olayların yansız modelleri yerine bireyin algısında oluşan bilişsel temsili model veya görüntüsüne dayanır (Vertzberger, 2002). Örneğin geçmiş deneyimlerin bu algı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Aynı şekilde beklentiler ve inanç algıyı şekillendirir. Bu öznel bakış açısı bilişsel sınırlılık arttıkça daha da gerçek olgudan uzaklaşır. Bu durum kriz ortamlarında yüksek karmaşıklığa sahip fiziksel ve sosyal çevrenin takibinde ve analiz edilmesinde önemli problemler yaratabilmektedir (Purkitt, 1992). Bilişsel sınırlılıklar ayrıca birçok durumda krizle ilgili gelen bilgilerde seçici olmaya ve en yarar sağlayacak güvenilir bilgiyi dikkate almamaya neden olabilmektedir.

Motivasyon ve duygular bilgiyi işlemede etkisi olan diğer unsurlardır. Bireyin motivasyonuna bağlı olarak bilgiler büyük oranda çarpıtılabilir (Burnkrant, 1976). Eğer bu çarpıtılmış bilgi karar sürecinde kullanılırsa başarısızlık kaçınılmaz olmaktadır. Çelişki, şüphe, endişe gibi duygular ardı ardına verilen kararları etkilemekte, ilgili bilgileri sağlıklı şekilde değerlendirmeye engel olabilmektedir (Stern, 2003). Özellikle inkar, ihanete uğrama ve değer yargısı konusunda çatışma duygusu gibi duygusal yargılar etik davranışı olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

2.1.2.1. Grup Karar Süreçleri

Grup kararları söz konusu olduğunda, uygunluk ve kutuplaşma karar süreçlerini tanımlayan temel kavramlardır. Uygunluk grup içinde bireylerin grubun genelinde oluşan normlara uygun olarak inanç, davranış ve tutumlar geliştirmesini ifade etmektedir. Buna göre birey olarak daha uygun bir seçim yapabilecek iken, sosyal etkileşim nedeniyle sessiz kalıp grup genelinde oluşan seçeneğe yönelik karar durumu için uygun olmayan tercihler yapılabilmektedir (Perlow ve Repenning, 2009). Bu durum grup içinde paylaşılan bilgiler çerçevesinde oluşan sınırlı farkındalık olarak tanımlanmaktadır (Bazerman ve Moore, 2009). Kutuplaşma ise aşırı karşıt, birbirine ters görüşlerin bulunmadığı bir grup ortamında grup görüşünün daha keskin uç bir noktaya kayabileceğini ifade etmektedir (Kleindorfer vd., 1993). Yapılan deneyler grup kararlarının, riske duyarlı grup bireylerinin tutumlarına kıyasla riski yüksek seçenekler yönünde oluştuğunu göstermektedir. Bu durum grup kararının, grup üyelerinin görüş ve düşüncelerinin ortalaması olmayıp, negatif veya pozitif yönde grup

görüşünü ortalamadan uzaklaştırma etkisi olduğunu göstermektedir (Kleindorfer vd., 1993). Ayrıca grup üyeleri arasındaki güven (Möllering ve Sydow, 2019), iletişim ve yardımlaşma konularındaki olumsuz tutumlar grup kararlarını etkilemekte ve yaratıcı çözümlerin üretilmesini engelleyerek, karar süreçlerinde olumsuz sonuçlara sebep olabilmektedir.

2.1.2.2. Örgüt Karar Süreçleri

Örgüt karar süreçleri temelde grup karar süreçleriyle benzeşse de, gruba kıyasla çok daha fazla bireyin oluşturduğu bir topluluk olması nedeniyle hiyerarşik bir yapıya ihtiyaç duyulan ve uzmanlık düzeyine göre farklılaşan grupların bilgileri işleyip paylaştığı bir örgüt yapısında gerçekleşmektedir. Bu farklılık sebebiyle karar verme süreçlerinde bilgi daha çok paralel ve dağıtık bir yapıda işlenmekte, bu ise bilgi yönetimi konusunun örgüt kararları için önemli bir etken olmasına sebep olmaktadır (Kleindorfer vd., 1993). Örgüt kararlarında kullanılan yapının ve bilgi akış süreçlerinin de kriz kararlarını etkilediği düşünülmekte (Stern, 2003), fakat tam olarak kararları nasıl ve ne derece etkilediği konusu cevaplanması gereken bir soru olarak güncelliğini korumaktadır.

Örgüt kararları bürokrasinin belirleyici unsur olduğu devlet yapısı konu olduğunda daha da karmaşıklaşmaktadır. Devlet yapısı içinde hükümetlerin vermesi gereken kriz kararları, örgüt yapısının ilişkiler ve yetkiler konusunda dikeyde ve yatayda çok daha karmaşık olması nedeniyle farklı dinamikler içermektedir. Ayrıca, hiyerarşik yapıyı oluşturan alt yapıların karar verme ve iletişim süreçlerinde sahip

oldukları farklı bakış açıları ve amaçlar kriz çözümüne katkı yerine ek krizler yaratma potansiyeli oluşturmaktadır (Rosenthal, Charles, ve 't Hart, 1989). Örgüt yapısının büyüklüğü, farklı birimlerin krizle ilintisine ve sorumluluğuna bağlı olarak problemi parçalara ayırıp uzun dönemde elde edilecek olumlu sonuçlar yerine bir sonraki adımda ne yapılması gerektiğine odaklanmalarına, problemin bütününe görememeye ve tehditleri önleyici çözümlerin ihmal edilmesine sebep olmaktadır (Stern, 2003).

Devletin doğası gereği politik bir yapıya sahip olması da karar süreçlerini etkilemektedir. Buna göre kararlar sadece ortak amaçların gereği olarak değil bireysel, grup veya örgütün politik rekabeti etkisi altında verilmektedir. Politik güç savaşı olarak ifade edilen bu durum kriz koşulları için geliştirilecek politikalarda çelişkili tutumlar yaratıp, yanlış politikaların oluşturulmasına neden olabileceği gibi, olumlu yönde işbirliği ve koalisyonlar oluşmasına sebep olarak seçeneklerin daha dengeli değerlendirilip uygun politikanın geliştirilmesine de sebep olabilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kriz koşullarında karar verme süreçleri; kriz olarak tanımlanan olayların konusu ve etkisi kapsamında karar verici olarak birey düzeyinden, bireylerin oluşturduğu küçük gruplara ve büyük örgüt yapılarından, bürokratik devlet yapılarına kadar uzanan seviyelerde yapı ve çevre koşullarının etkisi altında şekillenmektedir. Tüm bu farklı yapılar odağında bütüncül bir bakış açısıyla tek bir yapı içinde kriz durumlarında karar verme süreçlerini ele almak bu çalışmanın temel

amacıydı. Bu kapsamda yapılan çalışmalar iki ayrı koldan ilerlemektedir. İlkinde acil durum koşullarında uzman karar süreçleri incelenmektedir. Diğer boyutta ise ekonomi, siyaset ve uluslararası ilişkiler konularındaki krizler odağında çalışmalar, örgüt ve sosyal teoriler yardımıyla devlet ve büyük işletmeler gibi kurumsal karmaşık örgüt yapılarındaki karar süreçleri ele alınmaktadır.

Birey düzeyinde, algısal yanılsamaların ve bilişsel sınırlılıkların sebep olduğu bilişsel kısa yollar ve yanlılık koşullarında karar süreçleri şekillenmektedir. Bu kısıtlamalar, grup üyesi ve örgüt üyesi davranışlarını da etkilemektedir. Bu süreçlerin farkında olmak, kriz koşullarında bunların yol açabileceği olumsuzlukları bertaraf etmek için stratejiler geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Acil durum krizlerinde konuyla ilgili tecrübe ve uzmanlığın kriz kararlarında performansı olumlu etkilediği ve uzmanlığa dayalı sezgisel karar verme davranışının anahtar rol oynadığı görülmektedir. Bu unsurlara odaklanarak karar performansını iyileştirmeye yönelik eğitim yazılımları ve karar destek yazılımları geliştirilmektedir (örn. Sniezek, vd., 2002; Nowroozi, vd., 2020).

Grup düzeyinde kararlar bireylerin birbirleriyle etkileşiminde iletişim, güven ve yardımlaşma konularındaki tutumlarıyla şekillenmektedir. Çoğu durumda aykırı veya farklı düşünce ve tutumlar bireylerin grubun genel tutum ve davranışlarına uygun davranıp sesiz kalmasıyla gündem dışı kalmakta ve kriz durumlarında çözüme katkı sağlayacak yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Ayrıca, benzer yönde düşüncenin bulunduğu gruplarda aynı yöndeki aşırı düşüncelerin birey

kararlarına kıyasla grup kararlarında daha hakim olabildiği tespit edilmiştir. Grup kararları karar performansı açısından birden çok zihnin konu odağında işbirliğiyle problem çözmeye yönelik kaynakları genişletiyor olsa da, grupça düşünmenin sebep olduğu ön yargıların yaratacağı olumsuzlukları bertaraf edecek yöntemlerin kullanılması kriz koşullarında fayda sağlayacaktır.

Kurumsal düzeyde kararlar, bireysel ve grup kararlarında ifade edilen sınırlılıklara ek olarak çıkarların yön verdiği, öznel, politik yargılar ve beklentiler etkisinde şekillenmektedir. Ayrıca kurumsal yapının karmaşıklığı ve kurumsal kültür, bilginin paylaşımında ve yorumlanmasında sorunlara yol açmaktadır. Kriz kararları söz konusu olduğunda bu karmaşık yapı çözüm üretmek yerine bazı durumlarda kriz doğuran veya büyüten yapılar olarak da gündeme gelmektedir. Bu bakış açısıyla yönetsel krizler kurumsal karar süreçlerinin yönetilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle kurumsal açıdan kriz yönetimi önemli ve hızla gelişen bir çalışma alanı olmuştur (Rosenthal ve Kouzmin, 1997).

Bu çalışmada kriz koşullarında karar verme süreçleri, temel belirleyici olan karar vericilerin bilişsel sınırlılıkları ve bunların hangi koşul ve süreçte etkili olacağı karar bilimi perspektifinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu bakış açısıyla bütüncül modellerin geliştirilmesi karar vericinin süreçteki belirleyici rolünün daha iyi anlaşılmasına ve kriz yönetimine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Barron, F. (1988). Putting creativity to work. The nature of creativity: Contemporary psychological perspectives içinde (pp. 76-98). New York, NY, US: Cambridge University Press.
- Bazerman, M. H., & Moore, D. A. (2009). Judgment in managerial decision making (7th ed). John Wiley & Sons.
- Brehmer, B. (1992). Dynamic decision making: Human control of complex systems. *Acta Psychologica*, Vol. 81, No. 3, pp. 211-241. doi:10.1016/0001-6918(92)90019-A
- Burnkrant, R. E. (1976). A Motivational Model of Information Processing Intensity. *Journal of Consumer Research*, Vol. 3, No. 1, pp. 21-30.
- Clemen, R. T. (1996). Making hard decisions: An introduction to decision analysis (2nd ed.). Belmont, Calif: Duxbury Press.
- Cohen, M.S., Freeman, J.T. and Wolf, S. (1996). Meta-recognition in time-stressed decision making: recognizing, critiquing, and correcting, *Human Factors*, Vol. 38, No. 2, pp. 206-219.
- Comfort, L. K. (2007). Crisis Management in Hindsight: Cognition, Communication, Coordination, and Control. *Public Administration Review*, Vol. 67, No. 1, pp. 189-197. doi:10.1111/j.1540-6210.2007.00827.x
- Dijksterhuis, A. (2004). Think different: the merits of unconscious thought in preference development and decision making, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 87, No. 5, pp. 586-598.
- Gigerenzer, G. and Gaissmaier, W. (2011). Heuristic decision making, *Annual Review of Psychology*, Vol. 62, pp. 451-482, doi: 10.1146/annurev-psych-120709-145346.
- Hammond, J. S., Keeney, R. L., & Raiffa, H. (1999). *Smart Choices: A Practical Guide to Making Better Decisions*. Harvard Business Review Press.
- Hammond, K.R., Hamm, R.M., Grassia, J. and Pearson, T. (1987). Direct comparison of the relative efficiency on intuitive and analytical cognition, *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics*, Vol. 17, No. 5, pp. 753-770.

- Hogarth, R. M. (1987). *Judgement and choice: The psychology of decision*, 2nd ed. *Judgement and choice: The psychology of decision*, 2nd ed (pp. xii, 311). Oxford, England: John Wiley & Sons.
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: mapping bounded rationality, *American Psychologist*, Vol. 58, No. 9, pp. 697-720.
- Kahneman, D. (2012). *Thinking, fast and slow*. Penguin psychology. London: Penguin Books.
- Kahneman, D. and Klein, G. (2009). Conditions for intuitive expertise: a failure to disagree, *Journal of the American Psychological Association*, Vol. 64, No. 6, pp. 515-526.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1972). Subjective probability: A judgment of representativeness. *Cognitive Psychology*, Vol. 3, No. 3, pp. 430-454. doi:10.1016/0010-0285(72)90016-3
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, pp. 263-291. doi:10.2307/1914185
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1984). Choices, values, and frames. *American Psychologist*, Vol. 39, No. 4, pp. 341-350. doi:10.1037/0003-066X.39.4.341
- King, L. and Clark, J.M. (2002). Intuition and the development of expertise in surgical ward and intensive care nurses, *Journal of Advanced Nursing*, Vol. 37, No. 4, pp. 322-329.
- Kleindorfer, P. R., Kunreuther, H. ve Schoemaker, P. J. H. (1993). *Decision sciences: An integrative perspective*. Cambridge, England ; New York, N.Y: Cambridge University Press.
- Kumar, R., van Kleef, G. A. ve Higgins, E. T. (2019). How emotions influence alliance relationships: The potential functionality of negative emotions. *Organizational Psychology Review*, Vol. 9, No. 2-3, pp. 157-183. doi:10.1177/2041386619878837
- Lerner, J. S. ve Keltner, D. (2001). Fear, anger, and risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 1, pp. 146-159. doi:10.1037/0022-3514.81.1.146

- Lerner, J. S. ve Tetlock, P. E. (1999). Accounting for the effects of accountability. *Psychological Bulletin*, Vol. 125, No. 2, pp. 255-275. doi:10.1037/0033-2909.125.2.255
- Lerner, J. S. ve Tiedens, L. Z. (2006). Portrait of the angry decision maker: How appraisal tendencies shape anger's influence on cognition. *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 19, No. 2, pp. 115-137. doi:10.1002/bdm.515
- Lerner, J. S., & Keltner, D. (2001). Fear, anger, and risk, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 1, pp. 146–159.
- Lerner, J. S., & Tiedens, L. Z. (2006). Portrait of the angry decision maker: How appraisal tendencies shape anger's influence on cognition, *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 19, pp. 115–137.
- McKinney Jr., E. H. ve Davis, K. J. (2003). Effects of Deliberate Practice on Crisis Decision Performance. *Human Factors*, Vol. 45, No. 3, pp. 436-444. doi:10.1518/hfes.45.3.436.27251
- Mednick, S. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review*, Vol. 69, No. 3, pp. 220-232. doi:10.1037/h0048850
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, Vol. 63, No. 2, pp. 81-97. doi:10.1037/h0043158
- Möllering, G. ve Sydow, J. (2019). Trust Trap? Self-Reinforcing Processes in the Constitution of Inter-organizational Trust. M. Sasaki (Ed.). *Trust Contemporary Society*, (pp. 141-160). Brill. doi:10.1163/9789004390430_009
- Nowroozi, A., Teymoori, P., Ramezanifarkhani, T., Besharati, M. R. ve Izadi, M. (2020). A Crisis Situations Decision-Making Systems Software Development Process With Rescue Experiences. *IEEE Access*, Vol. 8, pp. 59599-59617. IEEE Access. doi:10.1109/ACCESS.2020.2981789
- Okoli, J. ve Watt, J. (2018). Crisis decision-making: The overlap between intuitive and analytical strategies. *Management Decision*, Vol. 56, No. 5, pp. 1122-1134. doi:10.1108/MD-04-2017-0333

- Okoli, J., Weller, G. and Watt, J. (2014). Eliciting experts' knowledge in emergency response organizations, *International Journal of Emergency Services*, Vol. 3, No. 2, pp. 118-130.
- Perlow, L. A. ve Repenning, N. P. (2009). The dynamics of silencing conflict. *Research in Organizational Behavior*, Vol. 29, pp. 195-223. doi:10.1016/j.riob.2009.06.007
- Purkitt, H. (1992). Political Decision Making in Small Groups. E. Singer and V.P. Hudson (Ed.). *Political Psychology and Foreign Policy*, (pp. 219-245). Boulder: Westview Press.
- Rosen, M.A., Shuffler, M. and Salas, E. (2010). How experts make decisions: beyond the JDM paradigm, *Industrial and Organizational Psychology*, Vol. 3, No. 4, pp. 438-442.
- Rosenthal, U. ve Kouzmin, A. (1997). Crises and crisis management: Toward comprehensive government decision making. *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 7, No. 2, pp. 277-304.
- Rosenthal, U., Charles, M.T., ve 't Hart, P. (1989). From Case Studies to Theory and Recommendations: A Concluding Analysis. Rosenthal, Charles ve 't Hart (Ed.). *Coping With Crises: The Management of Disasters, Riots, and Terrorism*. (pp.436-472). Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- Rugg, H. (1963). *Imagination: An inquiry into the sources and conditions that stimulate creativity*. New York: Harper & Row.
- Simon, H. A. (1957). *Models of Man: Social and Rational; Mathematical Essays on Rational Human Behavior in Society Setting*. Wiley.
- Simon, H.A. (1987). Making management decisions: the role of intuition and emotion, *The Academy of Management Executive*, Vol. 1 No. 1, pp. 57-64.
- Skinner, B. F. (2015). *Cumulative Record: Definitive Edition*. B. F. Skinner Foundation.
- Sniezek, J. A., Wilkins, D. C., Wadlington, P. L. ve Baumann, M. R. (2002). Training for Crisis Decision-Making: Psychological Issues and Computer-Based Solutions. *Journal of Management Information Systems*, Vol. 18, No. 4, pp. 147-168.

- Stern, E. K. (2003). Crisis decisionmaking: A cognitive institutional approach. Stockholm: Swedish National Defence College.
- Tissington, P.A. and Flin, R. (2005). Assessing risk in dynamic situations: lessons from fire service operations, Risk Management, Vol. 7 No. 4, pp. 42-51.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1973). Availability: a heuristic for judging frequency and probability, Cognitive Psychology, Vol. 5 No. 2, pp. 207-232.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. Science, Vol. 185, No. 4157, pp. 1124-1131. doi:10.1126/science.185.4157.1124
- Vertzberger, Y. Y. I. (2002). The world in their minds: Information processing, cognition, and perception in Foreign policy decisionmaking. Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Yavuz, V. A. (2008). Bireysel Karar Verme. A. Özyılmaz ve F. Ölçer (Ed.), Güncel Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları içinde (pp. 375-394). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zsombok, C.E. (1997). Naturalistic decision making: where are we now. Zsombok, C.E. ve Klein, G.A. (Ed.), Naturalistic Decision Making, (pp. 3-16). Erlbaum, Mahwah, NJ.

BÖLÜM 6

21. YÜZYILDA AB ÜLKELERİNİN YAŞADIĞI HÜKÜMET KRİZLERİNİN, ÜYE ÜLKE EKONOMİLERİNE OLAN ETKİSİ

Doç. Dr. Soner AKIN¹

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hatay, Türkiye, sakin77@gmail.com, sakin@mku.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-2403-8041

GİRİŞ

Günümüzde kamu yetkilileri; mali krizler ve terör saldırıları, doğal afetler ve çevresel tehditler, salgın hastalıklar ve patlamalar, bilgi ve iletişim teknolojisi altyapı hasarları gibi çeşitli krizlerle karşı karşıyadır. Bunlara ilaveten hükümet krizi olarak adlandırılan başka türde bir kriz de kamu yetkililerini olduğu kadar o ülkenin politik ekonomisi inşa eden diğer unsurları da uzun dönemde etkisi altına alabilir. Siyaset bilminde bu türden algılanabilecek kriz türlerinden birine hükümet krizi ismi verilir. Siyaset bilminde, bir hükümet krizi, hükümetin işlevinde, anayasanın veya diğer temel yönetim yasalarının çözemeyeceği algılanan bir sorun veya çatışmaya işaret eder. Kabin krizi veya hükümet krizi, hükümetin bir teklif üzerine istifa etmele tehdit etmesi nedeniyle görev süresi sona ermeden önce hükümete itiraz edilmesi veya güvensizlik önergesi sonrasında görevden alınma riski altında olması, hükümeti inşa eden taraflar arasında bir ihtilaf olması durumudur. Söz konusu tehdit bir darbe riski veyahut askeri muhtıra ile de gelebilir.

Öte yandan hükümeti meydana getiren tarafların, şayet bir koalisyon yapısından bahsediliyorsa, bir krize yol açabilecek türden anlaşmazlığa düşmesi de beklenebilir. Hükümet krizlerinin yarattığı ekonomik atmosferde; siyasi kamplar arasındaki düşmanlık ekonomik beklentileri şekillendirdiği takdirde, ortaya çıkan kutuplaşmanın ekonomik etkileri oldukça hissedilebilir olabilmektedir. Hükümet krizlerinin yarattığı siyasi istikrarsızlığın kamu otoritelerinin ufuklarını daraltarak, olması gerekenin altında kalan fazla kısa vadeli makroekonomik politikalara

yol açması muhtemeldir. Hükümet krizleri, sık politika değişikliğine yol açarak iktisadi konjonktürde oynaklık yaratmakta ve makroekonomik performansı olumsuz etkileyebilmektedir.

Bu çalışma ile Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin 21. Yüzyılda yaşadığı hükümet krizlerinin ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur. Avrupa Birliği kendine ait supranasyonel (ulusüstü) kuruluşları ile bu krizler ile başa çıkma anlamında tek başına hareket eden ulus devletlerden farklı bir rotayı üye ülkelerine tatbik ettirme imkânı tanımaktadır. Yetmiş yıldan daha eski olan tarihindeki en büyük genişleme dalgasının gerçekleştiği 21. Yüzyılda, AB'ye üye birbirinden farklı ülkelerin politik krizlere verdiği tepkiler ve bu krizlerin ekonomi üzerindeki etkileri birbirlerinden farklılık arz edebilmektedir. Avrupa'nın yirmi birinci yüzyıla uyum sağlamak için büyük ölçüde değişmesi gerekmiştir. Tüm Avrupa vatandaşları arasında siyasi eşitlik ilkesine dayalı olarak bir Avrupa Cumhuriyeti'ne dönüşmek bu yüzyılda adeta Avrupa Birliği'nin temel ideali olmuştur. 21. yüzyılda;

- 2008, 2019 ve 2021 yılı İtalya hükümet krizi,
- 2018 Alman hükümet krizi,
- 2012-2015 yılları arasında Romanya'da ortaya çıkan siyasal huzursuzluk ortamı ile 2021 yılı Romanya hükümet krizi,
- 2015 yılı sonrası Polonya protestoları,
- 2014, 2018-2019 ve 2021 İsveç hükümet krizleri,
- 2007-2011 Belçika hükümet krizi,
- 2013,2017 ve 2018 Çekya hükümet krizleri,
- 2017 Finlandiya hükümet krizi ve

- 2015-2016 İspanya hükümet kurma krizi

gerek iç gerekse dış basında en fazla ses getiren hükümet krizleri arasında örnek verilebilmektedir.

1. AVRUPA BİRLİĞİ ÜYE ÜLKELERİNİN HÜKÜMET KRİZLERİ VE EKONOMİYE OLAN ETKİLERİ

1.1. 2008, 2019 ve 2021 İtalya Hükümet Krizleri

24 Ocak 2008'de İtalya Başbakanı Romano Prodi, Senato'da 161'e karşı 156 oyla güvenoyu kaybetmiş ve hükümetinin düşmesine neden olmuştur. Prodi'nin istifası, Başkan Giorgio Napolitano'nun Senato başkanı Franco Marini'den geçici bir hükümet kurma olasılığını değerlendirmesini talep etmesine yol açmıştır. İkinci alternatif ise, bir an önce erken seçim çağrısı yapmak olmuştur. Marini, merkez sağ partilerin bulunmaması nedeniyle geçici bir hükümet kurmanın imkansız olduğunu kabul etmiş ve erken seçimlerin 13 Nisan ve 14 Nisan 2008'de yapılması planlanmıştır. Bu gelişmelerin ışığında İtalya, 2008-2009 Büyük Durgunluğundan ve ardından Avrupa borç krizinden en çok etkilenen ülkeler arasındaydı. Ulusal ekonomi tüm dönem boyunca %6,76 küçülmüştür. İtalya ekonomisi 2008'in ikinci çeyreğinde yüzde 0,3 daralmıştır. İşsizlik oranı Nisan 2007'deki %5,7'den Nisan 2010'da %8,6'ya yükselmiştir. İtalya, bankacılık sistemleri gibi 2008-2009 Büyük Durgunluğunun etkilerinden çoğunlukla izole edilmiştir. Mevcut yapı bu yıllarda, riskli yatırım davranışında bulunmamış ve sağlam kalmıştır. Özetle, zayıf bir ekonomi ve uygulanabilir bir siyasi koalisyon oluşturulamaması

İtalya'da sorunlara neden olmuştur. İtalya, 2,8 trilyon avro civarında ve artmaya devam eden en önemli devlet borcuna sahip ülkeler arasında yer almıştır ve 2012'den bu yana çift haneli bir işsizlik oranıyla karşı karşıya kalmıştır (Zucchini vd., 2021:396)

2019 yılı hükümeti krizi, İtalya'da Ağustos ve Eylül 2019 arasında meydana gelmiş olup İçişleri Bakanı Matteo Salvini'nin hükümet desteğini geri çekeceğini açıklamasının ardından gelen olayları içermektedir. Salvini, kabine ve Cumhurbaşkanı'ndan erken seçim çağrısı yapmasını istemiştir. Bu, Başbakan Giuseppe Conte'nin istifasına neden olmuş ve Conte tarafından yönetilen yeni bir kabinenin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 2014-2019 döneminde ekonomi, öncelikle güçlü ihracat sayesinde durgunluk dönemi sırasında meydana gelen feci kayıplardan kısmen kurtulmuş olsa da, 2019 krizi nedeniyle de büyüme oranları Euro bölgesi ortalamasının oldukça altında kalmıştır. İtalya'nın 2019'daki gayri safi yurt içi hasılası 2008 yılındaki seviyesinin % 5 oranında altında kalabilmiştir (Albertazzi,2018:649).

2021 İtalyan hükümeti krizi, İtalya'da Ocak 2021'de başlayan ve bir sonraki ay sona eren diğer bir hükümet krizi olarak basında yer bulmuştur. Italia Viva (IV) adlı parti grubunun lideri ve eski Başbakan Matteo Renzi'nin, kendi parti grubunun Giuseppe Conte hükümetine verdiği desteği geri çekeceğini açıklamasının ardından bir kabine krizi yaşanmıştır. Krizin akabinde 2021'in ilk çeyreğinde işsizlik oranlarında da bir artış olmuş ve ülkede 2.5 milyona varan bir değere ulaşmıştır. 2.4 trilyon avroyu bulan kamu borçlarında da önceki yıllara nazaran bir artış gözlenmiştir. İtalya ekonomisi, COVID-19 salgını nedeniyle de

2020'de %8,9 daralmıştır. 2020 yılı içerisinde 25 Mart'ta İtalya, Belçika, Fransa, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg, Portekiz, Slovenya ve İspanya ile birlikte AB Konseyi'ne ortak bir mektup göndererek lakaplı yeni bir ortak borçlanma aracının çıkarılması çağrısında bulundu.

Medyada, COVID-19 pandemisine ve ardından beklenen ekonomik gerilemeye karşı alınan önlemlerin finansmanına yardımcı olmak için "eurobond" veya "korona tahvili" olarak isimlendirilen bu araç basında AB desteği olarak yorumlandı. İtalya, pandemi nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en kötü resesyona saplanmışken, siyasi istikrarsızlık İtalya'nın mevcut sıkıntılarını daha da kötüleştirmiştir. İtalya'da 80.000'den fazla insan Covid-19'dan ölmüştür. İngiltere'den sonra Avrupa'daki en kötü can kaybının İtalya'da yaşandığı ifade edilebilmektedir. İtalya eski başbakanı Matteo Renzi, 2018-2021 şubat ayına dek İtalya'da Başbakanlık yapan Giuseppe Conte'nin fonları yöneten bir teknokratlar konseyine sahip olma planına da karşı çıkmıştır. Muhalefet, bu dönemde başbakanın İtalya'nın sağlık hizmetini desteklemek için öne sürdüğü "avro bölgesini kurtarma fonu" olarak da anılan Avrupa İstikrar Mekanizması'ndan (ESM) bir kredi başvurusunda bulunmasını talep etmiştir (Capano, 2020: 330).

2021 Şubat ayından sonra görev almaya başlayan yeni başbakan Mario Draghi ve kabinesi için Avrupa Birliği'nin kendi döneminde sunmak istediği mali desteği Mario Draghi için son derece komplike bir nimet olarak nitelendirilebilir. Draghi, avro bölgesi borcundan çıkmasına yardımcı olmak için İtalya'nın kamu sektörü ve yargı sahasında iddialı

bir revizyon planına başlandığını ilan etmiştir. AB'nin kurtarma fonundan gelen mali yardımlar, İtalya'nın yeni döneminde Draghi'nin planlarına yardımcı olarak yorumlanabilmektedir. Yeni hükümet ile Avrupa Merkez Bankası'nın büyük ölçekli tahvil alımı gerçekleşmiştir. Buradan anlaşılan şudur ki, yeni döneminde İtalya hükümeti, basında verilen demeçlerin aksine, değişim için yavaş hareket eden bir tavır ortaya koymaktadır (Garzia ve Karremans, 2021: 109)

1.2. 2018 Alman Hükümet Krizi

İltica kavgası olarak da adlandırılan 2018 Alman hükümet krizi, 18 Haziran 2018'de başlayan ve 4 Temmuz 2018'de fiilen sona eren, Dördüncü Merkel kabinesini ciddi oranda etkileyen bir hükümet krizi olmuştur. Ülkenin hem mal hem de hizmetlerinin, ihracat ve ithalatının ve de uluslararası sermaye transferlerinin değerini ifade eden 2019 yılı cari hesabı değerlerine göz atıldığında bu krizle bağlantılı olarak 280 milyar dolar değerine olan bir gerilemenin kaydedildiği ifade edilebilir. İltica kavgasından etkilenen ülkedeki işçiler greve gitmiş ve haliyle daha az sanayi malının üretildiği bir döneme imza atmıştır. Mart 2018'de bir koalisyon hükümeti kurulmadan önce, göç politikası Angela Merkel'in uygulanabilir bir çoğunluk elde etmesini engelleyen bir konu haline gelmişken, Hür Demokrat Parti bir koalisyona katılmayı reddettiğinden kriz öncesi dönemde, tüm potansiyel koalisyon ortakları daha sıkı göç kontrolü çağrısında bulunmuştur (Magen, 2018: 351).

Almanya'nın ekonomik büyümesi 2018'de önemli ölçüde yavaşladı, ancak Euro Bölgesi'nin ekonomik güç merkezi Almanya, güçlü iç

talebin zayıf ihracat satışlarına karşılık vermesiyle dördüncü çeyrekte teknik bir durgunluktan kaçınabilmiştir (Schoeller, 2019).

1.3. 2012-2015 ve 2021 Romanya Hükümet Krizleri

Romanya'daki 2012-2015 hükümet krizi, ülkede 2000'lerin ikinci yarısından sonra şiddetlenen, uzun süreli bir sivil huzursuzluk ve siyasi kargaşa dönemini ifade etmektedir. Romanya'da bunu takip eden sivil direniş dalgası 2012'de yeni bir sağlık reformu yasasının getirilmesiyle gündeme getirilmesiyle başlamıştır. Krizin ilk etkilerinin görüldüğü 2013 senesinde, enflasyon, % 0.7 oranında artmıştır. Kriz öncesi dönemde düşüşe geçen işsizlik oranı da, kriz sonrasında tekrar yükseliş trendine girmiş ve %7.1 değerine ulaşmıştır. Öte yandan kamu borçlarında da %1'lik bir artış meydana gelmiştir (Dumitru ve Dumitru, 2018:153).

Romanya'da 1 Eylül 2021'deki kriz ise, Cîtu Kabinesinin her iki büyük koalisyon ortağını, yani muhafazakâr-liberal Ulusal Liberal Parti'yi (PNL) ve İlerici-Liberal Save Romania Union'ı (USR) içine alan bir siyasi bir kriz başladı. Kriz, 25 Eylül'deki parti kongresinde liderlik seçiminde Başbakan Florin Cîtu'yla (PNL) karşı karşıya gelecek ve sonunda eski başbakanın yerini alacak olan eski başbakan Ludovic Orban'ı (PNL) kapsayan bir boyuta ulaşmıştır. Nitekim Orban sonunda Temsilciler Meclisi Başkanlığı görevinden istifa etmiş ve ardından PNL'den ihraç edilmiştir. Kriz, Başbakan Cîtu tarafından desteklenen, ancak koalisyon ortağı USR tarafından ciddi şekilde eleştirilmiş olan Rumen yerleşimlerini geliştirme planı yani *Anghel Saligny yatırım*

programı üzerindeki anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Başbakan Cîtu Adalet Bakanı Stelian Ion'u (USR bloğundan gelen kabine üyesi) görevden almış ve İçişleri Bakanı Lucian Bode'u (başbakanın kendi grubu olan koalisyon ortağı PNL grubundan) geçici olarak atayarak bir krizi ateşlemiştir. Kriz sonrasında yabancı girişimcilerin Romanya'da yatırım konusunda ikileme düştüğü ifade edilebilir. Siyasi krizin, COVID-19 pandemisinden hâlihazırda darbe alan Romanya ekonomisi üzerinde önemli bir negatif sonuç doğurduğu netlikle ifade edilebilir. Enerji ve gıda fiyatları artmış, Rumen para birimi ley avro karşısında değer kaybetmiştir. Krizin akabinde Polonya'da kamu borçları %3 oranında artmıştır. 2016 yılı sonunda GSYİH büyüme ortalaması %0.9 oranında gerilemiştir (Popa, 2021: 3480).

1.4. 2015 Sonrası Polonya Hükümet Krizi

Polonya krizi, 16 Aralık 2016-12 Ocak 2017 tarihleri arasında Polonya'nın ulusal yasama meclisinde, Polonya'nın Varşova kentindeki Sejm (Polonya Parlamentosu'nun alt meclisidir) binalarındaki basın özgürlüğünü sınırlama girişiminden kaynaklanan bir siyasi krizi dönemidir. Basının Sejm üyelerine ve müzakerelere erişimini kısıtlama girişimi, muhalefet partisi Sejm üyelerinin ve Varşova da dahil olmak üzere Polonya'nın büyük şehirlerindeki vatandaşların protestolarına yol açmıştır (Moder, 2019:17).

2008 yılından beri düşüş trendine giren göreceli yoksulluk oranları 2016 yılından sonra bu krize bağlı olarak 2017-2018 yıllarında il kez %0.8'lik hatırı sayılır bir artış değerine ulaşmıştır. Krizin aşılmasından

sonra ise tekrar düşüş trendine girmiştir. Yoksulluk sınırı altındaki nüfus oranı ise 2018 yılında %15.4' e ulaşmıştır (Lendvai-Bainton ve Szelewa, 2021: 563)

1.5. 2014, 2018-2019 ve 2021 İsveç Hükümet Krizleri

2014 İsveç hükümeti krizi, Riksdag'ın (İsveç ulusal meclisi) önerilen hükümet bütçesini; merkez sağ muhalefet tarafından önerilen bir bütçe lehine reddetmesinden sonra 3 Aralık 2014'te başlamıştır. 2018 İsveç genel seçimlerinde de, hiçbir siyasi grup veya parti salt çoğunluğu kazanamadı ve bu da parlamentonun askıda kalmasına neden olmuştur. 2021 yılında Riksdag'ın Başbakan Stefan Löfven'i güvensizlik oyu ile devirmesinin ardından 21 Haziran 2021'de İsveç'te yeni bir hükümet krizi daha başlamıştır. İsveç tarihinde ilk kez bir Başbakan güven oylamasıyla görevden alınmıştır. 2014 tarihinde de İsveç genel seçimlerini kazandıktan sonra, *Löfven II* Kabinesinin hükümet bütçesi yine Riksdag tarafından reddedildiğinde bu tutum bir ay süren bir hükümet krizine neden olmuştu. 2021 hükümet krizi, yine bir *Löfven kabinesi* olan ikinci hükümet krizidir. İsveç Sol Partisi'nin birçok seçmen için önemli bir konu olan kira kontrolü reformları nedeniyle *Löfven'e* verdiği desteği çekmesinin ardından İsveç Demokratları tarafından 17 Haziran 2021'de oylama çağrısı yapılmıştır (Simons, 2021: 18)

2014 kriziyle birlikte kamu borçları rekor bir artışla % 4,7'lik bir artış değerine ulaşmıştır. 2018-2019 krizinin akabinde de sonuç olarak 2020 yılında kamu borçları % 2,4 oranında tekrar bir artış değerine

ulaşmıştır. Krizlerin yaşanmadığı yakın döneme ait verilerde kamu borçlarına ait herhangi bir yükseliş trendi gözlemlenmemektedir. Ülkede 2021 yılının ikinci yarısında, krize bağlı olarak HICP (Harmonize Tüketici Fiyatları Endeksleri) enflasyonunun; artan enerji fiyatları, navlun maliyetleri ve emtia fiyatlarındaki bazı kısa vadeli artışların yanı sıra arz ve dağıtım darboğazları nedeniyle zirve yaptığı görülmüştür (Grodzicki ve Jankiewicz, 2020: 403)

1.6. 2007-2011 Belçika Hükümet Krizi

2007-2011 Belçika siyasi krizi, Belçika'da devlet reformu konusundaki farklı görüşlerden kaynaklanmıştır. Tartışmalı seçim bölgesi Brüksel-Halle-Vilvoorde'nin (BHV) söz konusu siyasi gerginlik belli bir süre gösteriler kanalıyla devam etmiştir. Kamu borçları krizin etkisi altında 2008 yılından, krizin etkilerinin devam ettiği 2014 yılı sonuna değin artmaya devam etmiş ve de %14,3'lük bir artış değeri yakalamıştır. Belçika federal hükümet günümüzde (2021 yılı sonunda), Avrupa kurtarma planı kapsamında onaylanan projeleri ve yeni bir tartışmalı emeklilik önerisini içeren, toparlanmaya yönelik birkaç reformu takip etme sürecine girmiştir (Jacques vd.,2021: 353)

1.7. 2013, 2017 ve 2018 Çekya Hükümet Krizleri

2013 Çek siyasi yolsuzluk skandalı, Haziran 2013'te Çekya Cumhuriyeti'nde Organize Suçlarla Mücadele Polis Birimi ve Olomouc'taki Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından organize suçla karşı düzenlenen bir baskınla başladı. Soruşturmalar, birkaç üst düzey devlet memuru ve politikacının yanı sıra tartışmalı girişimcileri ve lobicileri

içermekteydi. Skandal, Başbakan Petr Nečas ve koalisyon hükümeti de dahil olmak üzere Çekya siyasetinin üst düzeylerini etkilemiştir.

17 Haziran 2013'te Başbakan ve kabinenin istifasıyla sonuçlanmıştır. Başbakan Nečas ayrıca Sivil Demokratik Parti (ODS) genel başkanlığını da bırakmak zorunda kalmıştır. Mayıs 2017'de, aynı zamanda iktidar koalisyonunun ortaklarından ANO 2011'in lideri olan Maliye Bakanı Andrej Babiš'in ticari faaliyetleriyle ilgili vergileri kaçırdığına dair şüphelerin bir sonucu olarak, 2017'de ilkinin etkileri geçmeden yeni bir Çekya hükümeti krizi başlamıştır. Daha az ciddiyet taşıyan 2018'deki Çekya siyasi krizi ise, *Seznam News* gazetesinin Çekya Başbakanı Andrej Babiš'in oğlu Andrej Babiš Jr. ile bir röportaj yayınlamasıyla başlamıştır. Babiš Jr., babasının adamları tarafından Kırım'a kaçırıldığını ve orada zorla tutulduğunu açıklaması basında büyük yankı uyandırmıştır. Çekya'da 2015 yılı sonunda %15.5 oranında bir endüstriyel çıktı kaybı yaşanmıştır. 2017 ve 2018 yıllarında ise son yıllarda görülmeyen düzeyde bir enflasyon artışı gözlemlenmiştir (Lorenz ve Formánková, 2020)

1.8. 2017 Finlandiya Hükümet Krizi

2017 Finlandiya hükümeti krizi, 10 Haziran 2017'de yapılan Fin Partisi liderlik seçiminin akabinde gerçekleşmiştir. Başbakan Juha Sipilä (Merkez Parti) ve Maliye Bakanı Petteri Orpo (Ulusal Koalisyon Partisi) 12 Haziran'da artık bir koalisyon hükümetinde işbirliği yapmayacaklarını açıklamışlardır. Aynı dönemde Finlandiya ekonomisi, küresel mali ve ekonomik krizin yanı sıra bir dizi büyük

olumsuz şok yaşamış, elektronik ve orman endüstrilerinde büyük zorluklarla ve Rusya'daki şiddetli durgunlukla karşı karşıya kalmıştır.

Sağlam temeller ve politika ayarları, bu şokların etkisinin üstesinden gelmeye yardımcı olurken, diğer AB ülkelerinde göre en güçlü siyasal istikrarı yakalamış olan ülkede 2017 yılında aynı hüneri göstermek pek mümkün olamamıştır. Sonraki 2 senede ihracat ortamı küresel olarak daha az iyi huylu hale gelmiş ve Finlandiya bundan bağışık bir sistem geliştirememiştir. İhracat büyümesi 2019 boyunca önemli ölçüde yavaşlamış ve AB dışındaki ticaret ortaklarına yönelik büyüme daha hızlı olurken, hem AB içi hem de AB dışı ticaret büyümesi yıllık bazda %0'a gerilemiştir. Daha büyük Fin ticaret ortakları arasında Çin, politik krizden 1 sene sonra Eylül ayında mal ihracatında yıllık %17,5 düşüşle en büyük düşüşü görmüştür (Arter, 2020: 269)

1.9. 2015-2016 İspanya Hükümet Krizi

Politik bir kriz yaratan, İspanya'daki *beyhude* hükümet kurma girişimleri, 20 Aralık 2015'te yapılan ve hiçbir siyasi partiye genel çoğunluğu sunamayan İspanyol genel seçimlerinin ardından gelmiştir. Sonuç olarak, Mariano Rajoy başkanlığındaki önceki kabine, yeni hükümet seçilene kadar geçici olarak kalacak şekilde kurulmuştur. Krizin ardından diğer ekonomik göstergelerin iyi olduğu ülkede, enflasyon oranları üretici fiyat endeksi için %7,5 oranında artış göstermiştir (Lisi vd., 2019: 1287).

SONUÇ

2019 yılı değerlendirmelerine göre AB ekonomisine en fazla katkı sağlayan ülkeler EUROSTAT verileri bazında sorgulandığında, 21. yüzyılda büyük politik kriz yaşayanların gruplamasına gidildiği (tartıştığımız 9 ülke için) takdirde ilk grupta; yani ilk 13 ülke arasında Almanya, İsveç, Belçika, Finlandiya, Çekya, Polonya, İspanya ve İtalya'nı yer aldığını görmekteyiz. Bu ülkeler arasında yalnızca Romanya 14. sıralamada olup 27 üyeli Birlik içerisinde tam ortada yer almaktadır. Başka bir deyişle bu ülkelerin tamamı AB ekonomisine büyük katkı sağlayan ülkeler konumunda olup, yaşanan siyasal istikrarsızlık ve hükümet krizleri dönemlerinde AB kurumlarından tam destek almışlardır. Öte yandan AB siyasetinin kendi içerisinde yaşanan krize dair ülkelerin iç siyasetini de içeren konularda dış ülkelere muhalif siyasetçilerinin seslerinin yükselmesi olağan bir tutum olmuştur (Petrović, vd., 2021: 589).

İnceleme sonucumuz göstermektedir ki bu ülkelerin tamamında yaşanan hükümet krizleri sonucunda ekonomik göstergelerin üzerinde olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Polonya, Finlandiya, İspanya, Romanya ve Çekya gibi ülkelerde yaşanan iktisadi krizleri daha yumuşak atlatılabilmektedir. Kalkınmakta olan ekonomiler arasında Almanya, İspanya ve İtalya gibi ülkelerde enflasyon oranlarında artış değeri yakalanmışken Romanya, Polonya, İsveç ve Belçika gibi ülkelerde kamu borçlarının artış trendine girdiği gözlemlenmektedir. Genellikle avro bölgesi krizi veya Avrupa devlet borcu krizi olarak da adlandırılan Avrupa borç krizi, 2009'un sonundan

bu yana Avrupa Birliği'nde (AB) meydana gelen çok yıllı bir borç krizi olarak etkilerine devam etmektedir. Birkaç avro bölgesi üye ülkesi örneğin; Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İspanya ve Kıbrıs diğer avro bölgesi ülkeleri gibi üçüncü tarafların, Avrupa Merkez Bankası (ECB) gibi üçüncü tarafların yardımı olmaksızın, devlet borçlarını geri ödeyememiştir (Alcidi vd., 2017).

Bu ülkeler arasında da yer almış olan İspanya için hükümet krizinin böyle bir sonuç doğurmadığı ifade edilebilir. Benzer şekilde kamu borçlar AB içerisinde Yunanistan'dan sonra en yüksek seviyede olan İtalya için de yaklaşık bir çıkarım yapılabilir. Görünen o dur ki hükümet programında kabine krizi yaşansın veyahut yaşanmasın ortaya konulan hedeflerden feragat etme sürecinde AB kurumları desteği müdahil olarak eksen dışına çıkmanın önüne geçilebilmektedir. Öte yandan işsizlik enflasyon trendinin yükselmesi gibi beklenmedik durumların yaşanmasında kalkınmakta ve büyümekte olan ekonomilerde AB kurumlarına rağmen bir tedbir alıcı tavır kolayca geliştirilememektedir.

Finlandiya ve İspanya örneğinde daha rahat gözlemleyebildiğimiz üzere, siyasal istikrarsızlıktan daha az etkilenen bir ekonomi programının uygulanabiliyor oluşu iktisadi krizlerin daha rahat atlatılmasına yardımcı olabilmektedir. Yoksulluk oranlarının yüksek seviyelerde olduğu Polonya ve Romanya gibi ülkelerde ise bu sahalarda iyileştirmeler gecikebilmekte öte yandan büyüme rakamları yükseliş trendinde kalmaya devam edebilmektedir. Bu ülkelerde gelir adaletsizliği sorunlarının üzerine gidilmesi gerekliliği bir kez daha bizleri karşılamaktadır. AB kurumlarının; sosyal politikalar üreten

kurumlar ve destekleyici mekanizmalar kanalıyla bu ülkelerde yalnızca büyüme, kamu borçlarının ödenmesi ve AB ekonomisine ülke bazlı GSYİH katkısının sağlanması ve artırılması ideallerine odaklanmaması gerektiği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Albertazzi, D., Giovannini, A., & Seddone, A. (2018). 'No regionalism please, we are Leghisti!' The transformation of the Italian Lega Nord under the leadership of Matteo Salvini. *Regional & Federal Studies*, Vol. 28, No.9, pp 645-671.
- Alcidi, C., Gros, D., Ferrer, J. N., & Rinaldi, D. (2017). The instruments providing macro-financial support to EU member states. *CEPS Research Reports*, Vol. 6.
- Arter, D. (2020). When a pariah party exploits its demonised status: the 2019 Finnish general election. *West European Politics*, Vol. 43, No. 1, pp 260-273.
- Aylott, N., & Bolin, N. (2019). A party system in flux: the Swedish parliamentary election of September 2018. *West European Politics*, Vol. 42, No. 7, pp 1504-1515.
- Capano, G. (2020). Policy design and state capacity in the COVID-19 emergency in Italy: if you are not prepared for the (un) expected, you can be only what you already are. *Policy and Society*, Vol. 39, No. 3, pp. 326-344.
- Dumitru, I., & Dumitru, I. (2018). Fiscal policy of the EU: Implications for Romania. In *Doing Business in Europe*, Springer, Cham, pp. 149-169.
- Garzia, D., & Karremans, J. (2021). Super Mario 2: comparing the technocrat-led Monti and Draghi governments in Italy. *Contemporary Italian Politics*, Vo. 13, No. 1, pp 105-115.
- Grodzicki, T., & Jankiewicz, M. (2020). Forecasting the Level of Unemployment, Inflation and Wages: The Case of Sweden. *European Research Studies*, Vol. 23, No. 2, pp 400-409.
- Jacques, M., Struye de Swielande, T., & de Wilde d'Estmael, T. (2022). Belgium: The Capacities of a Middle Power, but the Ambitions of a Small Power?. In *Awkward Powers: Escaping Traditional Great and Middle Power*, Theory, Palgrave Macmillan, Singapore, pp. 349-371.
- Lendvai-Bainton, N., & Szelewa, D. (2021). Governing new authoritarianism: Populism, nationalism and radical welfare reforms in Hungary and Poland. *Social Policy & Administration*, Vol. 55, No. 4, pp 559-572.

- Lisi, M., Llamazares, I., & Tsakatika, M. (2019). Economic crisis and the variety of populist response: evidence from Greece, Portugal and Spain. *West European Politics*, Vol. 42, No. 6, pp. 1284-1309.
- Lorenz, A., & Formánková, H. (Eds.). (2020). *Czech democracy in crisis*. Springer Nature.
- Magen, A. (2018). After Merkel: Can Germany Rescue Europe and Itself?. *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 12, No. 3, pp 349-356.
- Moder, C. M. (2019). What Happened to Poland? On the Ongoing Crisis of Democracy. *Old and New Cleavages in Polish Society*, pp 13-26.
- Petrović, P., Arsić, M., & Nojković, A. (2021). Increasing public investment can be an effective policy in bad times: Evidence from emerging EU economies. *Economic Modelling*, Vol. 94, pp. 580-597.
- Popa, V. (2021). Romanian Civil Engineer Anghel Saligny—An example for all civil engineers everywhere. In *Bridge Maintenance, Safety, Management, Life-Cycle Sustainability and Innovations*, CRC Press, pp. 3479-3486.
- Schoeller, M. G. (2019). *Leadership in the Eurozone: The role of Germany and EU institutions*. Springer.
- Simons, G. (2021). Swedish Media, Fundamental Values and the Opinion Corridor in the 2018 Election. *Etkileşim*, Vol. 8, pp 12-34.
- Zucchini, F., Pedrazzani, A., Bäck, H., Bergman, T., & Hellström, J. (2021). Italy: Continuous change and continuity in change. *Coalition Governance in Western Europe*, p. 396.

BÖLÜM 7
KÜRESEL İKLİM KRİZİ: YAKLAŞIMLAR VE MÜCADELE

Dr. R. Ebru CEYRAN¹

¹ Bağımsız araştırmacı, Adana, Türkiye. E-posta: ebrusez@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6988-6255

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağın ekonomik faaliyetleri ve teknolojik gelişmeleri karşısında yaşam koşullarımızı etkileyecek çok ciddi ekolojik krizler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanayi devrimi ile birlikte gelişen teknoloji ve ekonomik faaliyetlerle birlikte kar güdüsü ile hareket eden ulusal ve uluslar üstü şirketler beraberinde çevre, doğa tahribatını da gündeme getirmiştir. Gün geçtikçe yaşanan ekolojik krizin boyutları ve sonuçları devletlerin tutumunu bu kriz karşısında yeniden gündeme getirmiştir. Devletlerin bu kriz karşısında gerekli atılımları zamanında yapması, yapmaması, ya da yetersiz kalması tartışmalara neden olmuştur. Bu çalışmada öncelikle küresel sistemde devletlerin davranışlarını açıklayan Realizm ve Liberalizm yaklaşımları ele alınmıştır. Bununla birlikte küresel iklim değişikliği ile mücadele de ulusal ve uluslararası boyutta yapılan çalışmalar, etkili aktörler ele alınmıştır.

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim değişikliği, insanların faaliyetlerini, yaşamını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen atmosferde zaman içerisinde gözlemlenen, normal döngünün değişmesine neden olan etkenler olarak ifade edilmektedir (IPCC, 1996;56). Küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin çevreye olan maddi ve manevi etkisi nedeniyle insanların ve dünyadaki diğer canlıların yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Küresel iklimin dünyadaki en önemli kanıtı bölgesel olarak artan ortalama sıcaklıklar, buzulların erimesi, yükselen deniz suyu seviyesi,

ısıyan okyanuslar, okyanusların asitlenmesi ve şiddetli doğa olayları(hortum, deprem, sel vb.) (Fath, N. Fath B.,D., 2014;4).

Türkiye de ise, su kaynaklarının azalması, kuraklık, deniz tuzluluğunun artması, denizlerdeki asit oranı artışı, hava sıcaklığının artması olarak görülmektedir (Turan, 2018;68). Özellikle Türkiye’ de küresel iklim değişikliğinin etkisi ile son yıllarda maddi kayıplarla beraber can kayıpları da artmıştır. Özellikle kış aylarında sıcaklıklardaki artış, yağış tipinin kar yerine yağmur olarak yaşanmasına neden olmaktadır. İlkbahar aylarında erken kar erimesi, havanın sıcaklığının artmasıyla beraber aşırı buharlaşma neticesinde kuraklığın yaşanmasına da neden olmaktadır. Mevsim dışı görülen aşırı yağışlar ise ciddi sel ve heyelan tehlikesine neden olmaktadır.

2021 Temmuz ve Ağustos aylarında yaklaşık 49 ilde çıkan orman yangınları ile yüzbinlerce hektar orman alanı ve yerleşim yerinde ciddi maddi hasarlar ve kayıplar, can kaybı ve binlerce yaban hayvanının telef olması göz ardı edilemez boyutlara ulaşmıştır. Yine Temmuz ayında Karadeniz Bölgesinde Rize’de yaşanan sel felaketi ile can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Küresel iklim krizi insanlığın karşı karşıya olduğu en önemli çevre sorunlarından biridir.

2020 yılının başında dünya genelinde etkili olan COVID-19 pandemisinin de etkisiyle dünyada sera gazı emisyon miktarlarında azalma görülmüş dolayısıyla iklim değişikliğine olumlu yönde katkı sağlamıştır. Ancak bu kadar kısa süre içerisinde küresel bir olayın durdurulacağını düşünmek yanlış olur. Çünkü uzun vadeli bir olay olan küresel iklim krizinin, sadece pandeminin neden olduğu kısa süreli

kapanmanın da etkisiyle etkileri kısa süreli yavaşlatılmıştır. Çünkü küresel durum yine pandemi öncesine dönmeye başlamıştır (Rukikaire ve diğerleri, <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/press-release/united-sciencereport-climate-change-has-not-stopped-covid19>).

İklim değişikliğinin maliyeti ve etkileri adlı çalışmada Watkiss ve diğerleri iklim değişikliğinin Avrupa ve küresel düzeyde etkileri belirlenmiştir. Yapılan çalışma iklim değişikliğinden kaynaklanan başlıca etkileri belirlemekle birlikte önceliklendirdi (Watkiss ve diğerleri, 2005).

- Deniz seviyesinin yükselmesi sonucu oluşan erozyon,
- Deniz suyunun tuzluluk ve asitlik oranında artış
- Tarım ürünlerine etkisi
- Enerji tüketimine etkisi
- İnsan sağlığı üzerine etkisi
- Bulaşıcı hastalıklar
- Su kaynaklarının azalması su kalitesinin düşmesi
- Ekolojik sistem üzerine etkileri
- Kuraklıktan kaynaklanan etkiler
- Selden kaynaklanan etkiler
- Fırtına hasarları, şiddetli hava olaylarından kaynaklanan etkiler (altyapı maliyetleri)
- Sosyal etkiler (göç, kıtlık vb.)
- Buzulların erimesiyle oluşacak etkiler

2. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİ REALİZM VE İDEALİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Küresel iklim değişikliğini, küresel sistemin işleyişini ve ülkelerin bu sistem içerisindeki davranışlarını açıklayan Realizm ve İdealizm (Liberalizm) yaklaşımlarına göre ele alınmasının nedeni günümüzdeki duruma en yakın yaklaşımlar olmasındandır. Çünkü uluslararası ilişkiler disiplindeki temel tartışma konusu ve çatısı bu iki yaklaşımdır.

Realizm mevcut durumu, idealizm ise olması gerekeni yani ideal durumu açıklar. İdealizm iyimser iken realizm kötümser olarak ifade edilir. İdealizm, Wilson'culuk olarak da adlandırılır. Çünkü bu teorinin ortaya çıkışında Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson'un etkisi büyüktür. Çünkü I. Dünya Savaşı sonrasında Wilson'un öne sürdüğü ilkelere göre geliştirilmiştir. (Daban, 2017;208-209)

Realizm ve İdealizm yaklaşımları uluslararası ilişkilerde ilk ve en etkili teoriler olması ve halen devletlerin karar alma mekanizmasındaki etkinlikleri neticesinde, küresel iklim değişikliği düzeyinde ele alınmıştır.

2.1. Realizm

Realistlere göre uluslararası ilişkiler devletlerin güç gösterme alanı olarak ifade edilir. Böylece Hobbes'un devlet anlayışıyla paralel ifade edilmiş, doğanın durumu ve insan doğası çerçevesinde teoriler oluşturulmuştur. Toplum Sözleşmesi kuramcısı olan Thomas Hobbes (1558-1679) yıllarında özellikle İngiltere'deki iç savaş döneminde

yaşadığından genelde çalışmalarında iyimserlikten uzak kötümser, karamsar bir tablo çizmiştir. Ünlü eseri Leviathan'da bu durumdan bahsetmiştir (Arı, 2018; 119-120).

Hobbes'a göre insanın doğasındaki kavgacı profilinin nedenleri; rekabet, güvensizlik, şan ve şereftir. Birey rekabet sonucu kazanç hırsına, güvensizliğin sonucu güvenlik konusuna, şan ve şeref içinse mücadele etmeye yönelir. Bununla birlikte Hobbes'a göre insan hayatta kalmak isteyen, ölümden korkan, korkak bir yapıya sahiptir. Devlet Leviathan'dır, insanlar hayatta kalmak için ona güvenmek ve haklarını teslim etmek zorundadır. Çünkü Leviathan'ın bir eline tuttuğu kılıç, bireyin güvenlik ihtiyacının simgesidir (Hobbes, 2007; 11-13, 94-95).

Hobbes'un bu doğa anlayışını uluslararası ilişkilere uyarlayan realistlere göre; devletler tıpkı bireyler gibi güç ve çıkarlarını artırma peşindedirler. Dolayısıyla devletlerin kalıcılıklarının devamı için dış politikada güçlerini arttırmak ve çıkarlarını korumak durumundadırlar. Öncelikle ulusal güveliklerini korumaya yönelik amaç peşinde koşarken küresel düzeyde ancak ortak çıkar söz konusu ise diğer devletlerle ittifak kurabilirler (Arı, 2018; 119-120).

Realistler, insanın doğuştan kötü, saldırgan, hırslı ve açığözlü olduğunu savunurken uluslararası politikada da bu şekilde ülkelerin hareket ettiği ifade ederler. Devletler bu yüzden çevre sorunlarını ulusal çıkar düzeyinde ele alır ve küresel çevre sorunu olduğunu göz ardı ederler (Homer-Dixon, 1991;85).

Ülkeler ekolojik sorunlar yerine ekonomik ve siyasal çıkarlarını ön planda tutarlar. Bu yüzden küresel bağlamda girişimlerde başarı sağlayamamaktadırlar (Kılınç, 2012;154).

Realist bakış açısının göre küresel iklim krizi çerçevesinde oluşacak olumsuzluklar (kıtık, çevre tahribatı, su kaynaklarının azalması, kaynak paylaşımındaki adaletsizlik vb.,) devletler arasında çatışmalara yol açacağı için çevre konusu güvenlik politikası kapsamında ele alınmaktadır. Dolayısıyla küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin yarattığı olumsuzlukları tam anlamıyla önleme çabası geri plana atılmaktadır (Söker, Özlük, 2018;230).

2.2. İdealizm (Liberalizm)

Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla birlikte, uluslararası ilişkilere yön veren realist yaklaşım yerini liberal görüşe bırakmıştır. Bu görüş, uluslararası ilişkilere, işbirliğine, ülkelerin karşılıklı güvenine ve serbest ticarete değinen bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Artık soğuk savaşın sona ermesi iklim görüşmeleri için uygun barışçıl bir ortam hazırlamıştır. (Arı, 2004; 367)

Devlet öncelikli olan realist yaklaşımdan farklı olarak, bu görüşte; artık sivil toplum örgütleri ve bireyler uluslararası ilişkilerde yerini almaya başlamıştır. Bu görüşün kurucusu olan John Locke'a göre insanın doğası daha pozitiftir. İnsan doğası gereği bencil olabilir ama aynı zamanda barışçıl ve birlikte hareket edebilen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla devletler de insanlar gibi zaman zaman çıkarları için

çatışabilir ancak savaşmak yerine işbirliği yapmayı da tercih edebilirler (Arı, 2004; 368-372).

Bu yaklaşıma göre; çevre sorunları devletlerin tek başına üstlendiği sorumluluk olmaktan çıkmakta artık uluslararası bir işbirliği sağlanması gerektiğinin altını çizmektedir. Dolayısıyla iklim rejimi ve uluslararası kurallar oluşturulması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Çünkü küresel ısınma, küresel iklim krizi devletlerin tek başına yükleneyeceği dolayısıyla tek bir devletin sebep olduğu sorunlar değildir. Bir tek devletin önlem alması sorunu çözmeyecek bu bağlamda işbirliği gerekecektir (Uysal, 2009;30).

Realist yaklaşımdan farklı olarak liberal yaklaşım adil, barışçıl ve düzenli bir uluslararası ilişkileri ifade eder. Dolayısıyla idealizmi savunanların görüşlerinin ortaya koyduğu tablo gerçekçi ve doğru olsa da uygulamada başarı sağlayamadığı da aşikârdır. Bunun nedenini açıklayan Gözen'e göre idealizmin temelini oluşturan "ideal insan", "ideal toplum" ve "ideal uluslar arası/evrensel değerler" oluşturulmadığıdır (Gözen, 2017;23).

Liberal teori serbest ticareti desteklediği için tüketimi de özendirmekte dolayısıyla küresel iklim krizine çözümde yetersiz kalmaktadır. Bu görüş serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde iklim krizi çözülmeye çalışılırken, tüketim kültürüne yönelik herhangi bir eleştiri ya da öneri de bulunmamıştır. Ayrıca uluslararası örgütlere katılım gönüllülük esasına göre olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber bu örgütlerde yer alan güçlü devletlerle az gelişmiş devletlerin aynı haklara sahip olduğunu ifade etmesi de doğru olmayacaktır. Dolayısıyla bu

örgütlerde devletler için eşit olmayan pozisyonların ve hakların olması bu görüşün yetersiz olduğunu ve güven sarstığının bir göstergesidir (Kılınç, 2012; 155-157).

3. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE İLGİLİ ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE TÜRKİYE

Küresel iklim değışikliği ile ilgili ilk bilimsel adım 1979 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü öncülüğünde düzenlenen Birinci Dünya İklim Konferansı ile atılmıştır. 1988 yılında Kanada'nın başkenti Toronto'da düzenlenen "Değişen Atmosfer Toronto Konferansı" ile iklim değışikliği uluslararası politika gündemine gelmiştir (Türkeş, 2001;14).

1988 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Birleşmiş Milletlere (UN) bağlı faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulmuştur (Uzmen, 2007;91). IPCC de 195 tane üye ülke bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler ve Dünya Meteoroloji Örgütü üyesi ülkelere açık bir organizasyondur. Dünyanın her yerinden binlerce uzman IPCC'nin çalışmalarına katkıda bulunuyor. Değerlendirme raporları için uzmanlar, iklim değışikliğinin itici güçlerini, etkilerini ve gelecekteki riskleri ve bu riskleri azaltma hakkında kapsamlı çalışma yapıyorlar. Bunlar açık ve şeffaf bir şekilde konunun uzmanlarına ve hükümetlere sunuluyor. IPCC örgüt olarak politika belirlememekte sadece hükümetlere uygulanacak politika ile ilgili fikirler ve değerlendirmeler sunmaktadır. Bu anlamda gelecek için farklı senaryolarla iklim değışikliğinin ortaya çıkarabileceği riskleri sunmaktadır (IPCC, 2021, <https://www.ipcc.ch/about>).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Dünya Meteoroloji Örgütü insan kaynaklı faaliyetlerin küresel ısınma ve iklim üzerindeki etkilerini ifade etmiştir. Bunun üzerine 1992 yılında Rio de Janeiro’da Düzenlenen Birleşmiş Milletler ve Çevre Kalkınma Konferansı’nda imzaya açılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Uluslararası alanda atılan ilk ve en önemli adımdır. 196 ülkenin yanı sıra Türkiye’de 24 Mayıs 2004 yılında sözleşmeye taraf olmuştur (<https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-erceve-sozlesmesi.tr.mfa>).

Sözleşmenin amacı; atmosferdeki sera gazı birikimlerini durdurmayı sağlamak bununla birlikte iklim sistemi üzerindeki insan kaynaklı tehlikeli etkileri azaltmayı başarmak önemlidir. Gıda üretiminin zarar görmeyeceği ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanacağı bir düzenin oluşturulması sözleşmenin bir diğer amacıdır (UNFCCC, 1992; 4).

Sözleşmenin temel ilkeleri; (üçüncü ana başlık)

- 3.1. Tarafların iklim sistemi içindeki sorumlulukları eşitlik temeline dayanmaktadır.
- 3.2. Taraflar arasında iklim değişikliği karşısında savunmasız kalanlar ile gelişmekte olan ülkeler için özel durumlar dikkate alınacaktır.
- 3.3. Taraflar iklim değişikliğinin nedenlerini ve olası sonuçlarını en aza indirmek için önceden tedbir almalıdır.

3.4. Taraflar iklim değişikliğine karşı alacakları tedbirlerde sürdürülebilir kalkınmayı destekleme hakkına sahiptir. Dolayısıyla ulusal kalkınma programları içinde ele almalıdırlar.

3.5. Taraflardan özellikle gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınma için iklim değişikliği sorunlarıyla mücadelede işbirliği yapmalıdır (UNFCCC,1992; 4-5).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre sözleşmesinin 3. Taraflar Konferansı'nda 1997 Aralık ayında kabul edilmiştir. Bu protokol ile bağlayıcı yükümlülükler getirilmiştir. Özellikle sanayileşmiş ülkelerin sera gazı salınımına sınırlama ve azaltım yükümlülükleri oluşturulmuştur. Bu kuralların uygulanması ve ülkelerin onayına sunulması ise 2001 yılında Marakeş'te gerçekleşen konferansta kabul edilmiştir. 7. Taraflar Konferansı "Marakeş Uzlaşmaları" olarak ifade edilmiş ve 2005 yılında onaylanmıştır. 16 Şubat 2015'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur (<https://iklim.csb.gov.tr/kyoto-protokolu-i-4363>).

Bu protokolü kabul etmeyen Amerika ve Avustralya gibi gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Kanada ise taahhütleri yerine getirmeyeceğini beyan etmiştir. Dolayısıyla ilk dönemde taahhütler yerine getirilmediği için protokol başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Amerika, Çin, Rusya ve Japonya gibi ülkelerde sera gazı azaltımı taahhüdünde bulunmamıştır (Tuğaç, 2020;229).

2020 yılının ilk aylarında ilk önce Çin’de başlayan Kovid-19 ve ardından tüm dünyaya yayılan virüsün etkisiyle ülkelerde belirli dönemlerde kapanma yaşanmış, dolayısıyla iklim değişikliğine pozitif katkısı olduğu uzmanlarca iddia edilmiştir. Bir buçuk yıl gibi bir sürenin iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz sonuçları durduracağını ya da azaltacağını düşünmenin de yanlış olacağı ifade edilmiştir. Çünkü pandemi dönemi kısıtlamalarının kalkmasıyla önceki sürece yeniden dönülmüştür.

İklim değişikliği ulusal sınırların ötesine geçen küresel acil bir durumdur. Dolayısıyla her düzeyde uluslararası işbirliği ve koordineli çözüm gerektiren bir durumdur. Paris Anlaşması, 2015 yılında Paris’te dünya liderlerinin iklim değişikliği ve olumsuz etkileriyle mücadele etmek için bir araya geldikleri BMİDÇS 21. Taraflar Konferansı’nda kabul edilmiştir. Anlaşma tüm uluslara rehberlik edecek uzun dönemli hedefleri belirlemiştir; buna göre;

- ✓ Bu yüzyıldaki küresel sıcaklık artışını 2 santigrat derece ile sınırlamak için sera gazı emisyonlarını önemli ölçüde azaltırken, artışı 1,5 santigrat derece seviyelerine indirme çabasında bulunmaktadır.
- ✓ Ülkelerin bu yöndeki çabalarını her beş yılda bir taahhütlerini yerine getirip getirmediğini gözden geçirmektedir.

İklim değişikliğini azaltmak, gelişmekte olan ülkelerin dayanıklılığını güçlendirmek ve iklim etkilerine uyum sağlama yeteneklerini geliştirmek için gelişmekte olan ülkelere finansman sağlamak.

Anlaşma, yasal olarak bağlayıcı bir uluslararası anlaşmadır. 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girdi. Bugün Paris Anlaşması'na 192 Taraf (191 ülke ve Avrupa Birliği) katıldı. Anlaşma, tüm ülkelerden emisyonlarını azaltma ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamak için birlikte çalışma taahhütlerini içeriyor ve ülkeleri taahhütlerini zaman içinde güçlendirmeye çağırıyor. Anlaşma, gelişmiş ülkelere, ülkelerin iklim hedeflerinin şeffaf bir şekilde izlenmesi ve raporlanması için bir çerçeve oluşturuyor (<https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement>). Türkiye, Paris Anlaşması'nı, 22 Nisan 2016 tarihinde, New York'ta düzenlenen Yüksek Düzeyli İmza Töreni'nde 175 ülke temsilcisiyle birlikte imzalamıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu anlaşmayı geliştirmekte olan bir ülke olarak imzaladığını beyanında belirtmiştir (<https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkelerin küresel düzlemde ekonomik ve siyasi çıkarlarını geçmişten günümüze hep birinci planda tutmaları neticesinde küresel iklim değişikliği ve olumsuz sonuçları hep ikinci planda kalmıştır. Dolayısıyla küresel bağlamda girişimler yetersiz kalmaktadır. Küresel iklim görüşmeleri için yapılan konferanslarda ve imzalanan anlaşmalarda özellikle gelişmiş ve bazı geliştirmekte olan ülkelerin ulusal çıkarlarını ön planda tutmaları bir sonuca ulaşılmasını engellemiştir. Realist yaklaşımın özellikle vurguladığı ulusal çıkarlar neticesinde, özellikle ekonomik ve siyasal çıkarlarını koruma ve ön planda tutma çabaları ile küresel iklim değişikliğinin gelecekte yaratacağı tehlikeleri ortadan kaldıramamaktadır. Realizmin hâkimiyetinde bulunan ülkeler

sonucunda dünyanın geleceğine yönelik tehditler devam etmektedir. İdealizmin (liberalizmin) ortaya koyduğu görüşler gerçekte olanı savunsa da uygulamadaki yetersizliği nedeniyle küresel iklim krizinin çözümüne cevap verememiştir.

KAYNAKÇA

- Arı, T., (2018), Uluslararası İlişkiler Teorileri, Aktüel Yayınları, Bursa.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <https://iklim.csb.gov.tr/kyoto-protokolu-i-4363>
- Daban, C., (2017), “Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmaların Yönteme Etkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 27, s. 190-227.
- Demircan, M. ve diğerleri (2017) “Climate Change Projections for Turkey: Three Models and Two Scenarios”, Turkish Journal of Water Science and Management, Cilt 1, Sayı 1, ss. 22-43. (<http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/282505>)
- Fath, N. ve Fath, B.D. (2014) “Global Climate Change, Introduction”, Global Environmental Change, , New Ed.: Bill Friedman York, Springer, ss. 3-8.
- Gözen, R., (2017), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hobbes, T., (2007), Leviathan - Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Homer-Dixon, T.F., (Fall 1991), “On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict”, International Security, Vol. 16, No. 2, 76-116.
- IPCC (1996) “Climate Change 1995 The Science of Climate Change”, The World Meteorological Organisation – United Nations Environmental Program, Cambridge: Cambridge University Press. (https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ipcc_sar_wg_I_full_report.pdf)
- IPCC, 2021, <https://www.ipcc.ch/about/>
- Kılınç, A., (2012), “Neo-liberalizm Bağlamında Sürdürülebilir Kalkınma Merkez ve Çevre Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, C. XIV, S. 1, s.147-161.
- Rukikaire, K. ve diğerleri (2020) United in Science report: Climate change has not stopped for COVID19, Londra, Met Office.
- (<https://www.unenvironment.org/news-and-stories/press-release/united-sciencereport-climate-change-has-not-stopped-covid19>)

- Söker, Ç., Özlük, E. (2018). Uluslararası ilişkilerde çevreyi merkeze taşımak: Temel yaklaşımlar ve tartışmalar, Akademik İncelemeler Dergisi, 13(1): 227-262.
- TC. Dış İşleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>
- TC. Dış İşleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>
- Tuğaç, Ç., (2020). Dünyada ve Türkiye'de İklim Değişikliği Politikaları.(Editör: Hayriye SAĞIR) içinde, Ekolojik Kriz ve Küresel Çevre Politikaları. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Turan, E.S. (2018) “Türkiye'nin İklim Değişikliğine Bağlı Kuraklık Durumu”, Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, ss. 63-69.
- Türkeş, M., (2001), “Küresel İklimin Korunması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye”, Tesilat Mühendisliği, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Süreli Teknik Yayını 61, s. 14-29. (<https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yayinlar/idcs.pdf>)
- UNFCCC, 1992. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
- Uysal, O., C., (2009). “İklim Değişikliğinin Ekolojik Bir Süreç Olarak Küresel Ölçekte İrdelenmesi”., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 328, Antalya.
- Uzmen, R., (2007). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği İnsanlığı Bekleyen Büyük Felaket mi?, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Watkiss, P., Downing, P., Handley, C., Butterfield, R., (2005) “The Impacts and Costs of Climate Change”, European Commission DG Environment Final Report September 2005, Oxford, Stockholm Environment Institute.
- <https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement>
- <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>

BÖLÜM 8

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA İKLİM KRİZİ SORUNUNA PİYASA VE DEVLET YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve EKİZ¹, Arş. Gör. Dr. Sibel ÖRK ÖZEL²

¹ İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Hatay, Türkiye,
merve.ekiz@iste.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5558-3181

² Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü,
Adana, Türkiye, sork@cu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7030-3512

GİRİŞ

İklim krizi, 21.yüzyılın en büyük tehdidi olarak tüm dünyayı etkisi altına alan küresel bir boyut kazanmıştır. İklim krizinin küresel bir boyut kazanmasında kuşkusuz ki en önemli etmen, ülkelerin hızla sanayileşmesi ve bu durumun beraberinde sosyo-ekonomik maliyetlerde artış yaratmasıdır. Ekonomik büyüme odaklı ülkelerin üretim kaynaklarını daha çok üretim yapmak adına kontrolsüzce kullanmaları, bu kaynakların geri döndürülemez boyutta azalmasına ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açmaktadır (Canpolat Bıçakçı, 2019; Satır ve Reyhan, 2013; Altınok, Fırat ve Soyu, 2015).

Sanayi Devriminin başlamasıyla birlikte yaşanan hızlı nüfus artışı ve teknolojik ilerlemeler; yenilenemeyen enerji kaynaklarının savurganca tüketimi, zehirli gazların kontrolsüzce atmosfere salınımı ve yeşil alanların tahribatı sonuçlarını doğurarak, iklim değişikliğine neden olmuştur (Çakır, 2012). Özellikle son yıllarda iklim değişikliğinin küresel bir boyuta ulaşarak, yarattığı etkilerin giderek artması konunun hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler tarafından daha çok önemsenmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda iklim değişikliği sorununa ilk küresel tepki 1992 yılında kabul edilen ve 1994 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)'dir. Bu sözleşme ile iklim değişikliği "karşılaştırılabilir bir dönemde gözlemlenen doğal iklim değişikliğine ilaveten, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan değişiklik" şeklinde tanımlanmıştır (United Nations, 1992).

İklim değişikliğinin yarattığı etkiler ‘‘sürdürülebilir kalkınma’’ kavramına da farklı bir boyut kazandırmıştır. İlk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun hazırladığı Brundtland Raporunda ifade edilen sürdürülebilir kalkınma, ‘bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamalarından ödün vermeden karşılama süreci’ biçiminde tanımlanmaktadır (United Nation Documents, 1987). İklim krizinin, özellikle yenilenemeyen enerji kaynaklarının çevre ve atmosfer üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, sürdürülebilir kalkınma kavramının ‘‘çevre’’ boyutunu ön plana çıkarmaktadır (Kaypak, 2011; Tıraş, 2012; Seydioğulları, 2013). Sürdürülebilir kalkınma kavramı çerçevesinde iklim krizine uluslararası bir çözüm arayışı için, 1994 yılında yürürlüğe giren BMİDÇS’ye, yaptırım gücünün kuvvetlendirilmesi amacıyla 1997 yılında Kyoto Protokolü ilave edilmiştir (Çakır, 2012; Satır ve Reyhan, 2013; Altınok vd., 2015). Bu protokol ile küresel iklim krizinin başat unsuru olan karbondioksit emisyonlarının atmosfere salınımının azaltılmasına yönelik hedefler belirlenmiştir (Kaçmaz ve Özaydın, 2019; Külünk, 2018; United Nations, 2021). Protokolün bir diğer önemli hedefi ise karbondioksit emisyonlarının atmosfere salınımı konusunda gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yükümlülük farkının ortaya konmasıdır. Çünkü iklim krizinin oluşmasında gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere göre çok daha önemli bir paya sahiptir. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerin sahip oldukları coğrafi konum kaynaklı avantajlar, iklim krizinin yarattığı etkilerin gelişmekte olan ülkeler tarafından daha çok hissedilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle Kyoto Protokolü gelişmiş

ülkelere çeşitli bağlayıcı yaptırımlar getirmiştir (Belis, Joffe, Keremans ve Qi, 2015; Erdoğan, 2018; Çilingir, 2020). Protokol 1997 yılında imzalanmasına rağmen 2005 yılında yürürlüğe girebilmiş, 2020 yılına kadar yürürlükte kalmasına karar verilmiş ve Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde yürütülen çok taraflı görüşmelerin ilk önemli adımı olarak ifade edilmiştir. İklim krizi sorununun uluslararası arenada ele alınmasında Kyoto Protokolünün rolü büyüktür. Bununla birlikte protokolda imzası bulunan birçok ülkenin protokol hedeflerine uymaya yönelik yeni tedbirler almadıkları ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında küresel ısınmayı önlemeye yönelik somut adımların atılmadığı gözlenmektedir (Dulupçu, 2010; Strielkowski, Lisin ve Gryshova, 2016; Erdoğan, 2018).

2020 yılında Kyoto Protokolünün geçerlilik süresinin dolmasının ardından 2030 yılına kadar geçerli olacak olan Paris İklim Sözleşmesi, yine BMİDÇS tarafından kararlaştırılmış ve 2017 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmenin temel hedefi, iklim krizinin yarattığı küresel ısınmayı önlemek adına, atmosferdeki uzun vadeli sıcaklık artışının 2 °C ile sınırlı tutulmasıdır. Paris İklim Sözleşmesi, iklim krizi ile mücadelenin küresel anlamda hala devam ettiğinin ve ülkelerin bu krize yönelik çeşitli tedbirler aldığının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bu sözleşme ile atmosfere salınan karbondioksit emisyonlarının yarıdan fazlasından sorumlu en az 55 ülke tarafından kabul edilerek geçerlilik kazanması beklenmektedir (Erdoğan, 2018). Kyoto Protokolüne göre Paris İklim Sözleşmesinin, iklim krizine ilişkin uluslararası tedbirlerin alınması ve uygulanması adına daha başarılı

olması da öngörülmektedir. Çünkü sözleşmede imzası bulunan ülkeler tarafından yerine getirilecek olan taahhütler, ülkelerin kendileri tarafından belirlenmekte ve taahhütlere uyulup uyulmadığının denetlenmesi yine taraf ülkeler tarafından yapılmaktadır (Canpolat Bıçakçı, 2019; Erdoğan, 2018).

Sürdürülebilir kalkınma ve iklim krizi ilişkisine devletlerin ve piyasa ekonomisinin yaklaşımı ise oldukça önem taşımaktadır. İklim krizinin yarattığı etkilerin en aza indirilebilmesi için devletlerin ortak sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri gerekmektedir. Çünkü alınan tedbirlerin yarattığı iktisadi maliyetler ekonominin birçok alanında yeniden düzenleme yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak devletlerin bu zamana kadarki çabalarının yetersiz olduğu ve özellikle gelişmiş ülkelerin sorumluluk almaktan kaçındığı gözlenmektedir (Erdoğan, 2018; Howarth vd., 2020). Piyasa ekonomisi ise sadece kar elde etme ve ekonomik büyüme amacıyla olduğundan, çevre unsurlarını birer meta olarak görmekte ve daha çok kazanç sağlama amacıyla doğayı tahrip etmektedir (Karakuş Kaçmaz ve Özaydın, 2019; Demirbaş ve Aydın, 2020). Bu noktada küresel iklim krizine devletlerin ve piyasa ekonomisinin çözüm odaklı yaklaşımlarına şüphe ile bakılmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında öncelikle sürdürülebilir kalkınma ve iklim krizi kavramları açıklanmaktadır. Sonrasında sürdürülebilir kalkınma ve küresel boyuttaki iklim krizine ilişkin niceliksel ölçümlere ve Türkiye için sürdürülebilir kalkınma ve iklim krizine ilişkin endeks değeri çerçevesinde ülkemizde iklim krizinin boyutlarına

değnilmektedir. Son olarak da küresel iklim krizine devlet ve piyasanın yaklaşımı eleştirel bir bakış açısı ile ele alınmaktadır.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İKLİM KRİZİ

İklim krizinin tarım, turizm, enerji, emek verimliliği, istihdam ve ekonomik büyüme gibi birçok iktisadi kavram üzerinde olumsuz etkisi vardır (Başoğlu, 2014). Bu olumsuz etkilerden çevre ile ilgili olanları sürdürülebilir kalkınma kavramının “çevre” boyutunu ön plana çıkarmakta ve insanların etkisiyle hızla tüketilen yenilenemeyen doğal kaynakların önemine vurgu yapmaktadır (Kaypak, 2011; Tıraş, 2012; Seydioğulları, 2013). ‘Bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamalarından ödün vermeden karşılama süreci’ biçiminde tanımlanan (United Nation Documents, 1987) sürdürülebilir kalkınma kavramı, iklim değişikliği sonucunda doğal kaynakların geri döndürülemez biçimde yok olması ile tehlikeye girmiştir. Bu noktada ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmeleri için uluslararası düzeyde aldıkları çeşitli tedbirler ve ortak kararlar söz konudur.

Çalışmanın bu alt bölümünde sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve iklim krizine ilişkin hedefler açıklanmaktadır.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

22 Kasım 1965 tarihinde kurulan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme–UNDP), Teknik Yardım Genişletilmiş Programı (Expanded Programme of Technical Assistance-EPTA) ve BM’nin özel fonu vasıtasıyla kurulan New York merkezli bir kuruluştur. Küresel kalkınma ağını oluşturmak maksadıyla

kurulan UNDP bilhassa gelişmekte olan ülkelere odaklanıp kişilerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olmaları için gerekenleri sağlamaktadır. UNDP, bu hedef doğrultusunda sivil toplum örgütleri, hem iş hem akademi çevreleri ve tabii ki hükümetler ile iş birliği içerisinde kalkınma çalışmaları yapmaktadır. Aynı zamanda uluslararası seviyede yaptıkları çalışmalar ile UNDP, Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne (BKH) ulaşmada ülkelere yardımcı olmak, küresel kalkınma bağlamında yoksulluğu azaltmak, krizleri önlemek, enerji, çevre, demokratik yönetim gibi konularda özellikle az gelişmiş ülkelerde küresel kalkınmayı desteklemek amaçlarını gütmektedir. 177 ülkede hem toplum hem de hükümet ile iş birliği içinde çalışan UNDP, özellikle HIV/AIDS, yoksulluğu azaltmak, kriz önlemek, çevre-enerji ve demokratik yönetim hedefleri üzerinde durmaktadır. Ülkemiz için ise çevre-enerji, yoksulluğu azaltmak ve demokratik yönetim bilhassa üzerinde yoğunlaştığı kalkınma hedefleridir (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2021).

BKH, 2000 yılı Eylül ayında New York'ta düzenlenen Binyıl Zirvesi'nde resmileştirilen ve BM üyesi 192 ülke tarafından 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen sekiz hedeften oluşmaktadır (Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri, 2021).

Şekil 1: Binyıl Kalkınma Hedefi (Kaynak UNDP Türkiye. 2015)

Şekil 1 ile belirtilen hedeflerden ilk 6'sının 2015 yılı sonunda; aşırı yoksul nüfusu azaltarak, okullaşmayı artırarak, hem iş hem eğitimde kadın nüfusunun sayısını artırarak, bulaşıcı hastalıklar yüzünden gerçekleşen 5 yaş altı çocuk ölümünü azaltarak, anne ölüm oranını düşürerek, HIV enfeksiyonlarının sayısını azaltarak büyük ölçüde gerçekleşmesi, konulan bu hedeflerin ve uygulanan politikaların doğruluğunu göstermektedir. Ancak 7. ve 8. hedefler ne yazık ki pek gerçekleştirilememiştir (Binyıl Kalkınma Hedefleri, 2015).

BKH'nin başarılı olması neticesinde 2015 yılında yeni hedefler planlanarak 2016 yılının Ocak ayında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri yürürlüğe girmiştir. UNDP öncülüğünde gerçekleştirilecek olan bu hedeflerin 2030 yılına kadar ulaşılması amaçlanmaktadır. 2019 yılından itibaren Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) olarak anılmaya başlanmıştır (Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar, 2016). SKA, 17 amaç ve 169 hedeften oluşmaktadır. Bu amaçlar Şekil 2 ile gösterilmiştir.

Şekil 2: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Kaynak UNDP Türkiye. 2016)

1.2. İklim Krizi Kapsamındaki Hedefler

BKH kapsamında farklı alanları içeren 8 adet amaç olduğu görülmektedir. Bu amaçlar toplamda 18 hedef ve 48 gösterge içermektedir. 7. amaç olan “çevresel sürdürülebilirliği sağlama hedefi” 3 adet hedeften oluşmaktadır. Bunlardan ilki sürdürülebilir kalkınma ilkelerini ülkelerin politikalarıyla ve programlarıyla bütünleştirmek ve çevresel kaynakların yok oluşunu tersine çevirmektir. Diğerleri, 2010 yılına kadar biyoçeşitlilik kaybını önemli ölçüde azaltmak ve son hedef ise 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun oranının yarı yarıya azaltılmasıdır (Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu, 2010).

SKA’ya bakıldığında iklimle ilişki amaçlarının daha kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda erişilebilir ve temiz enerji, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam ve karasal yaşam iklimle ilişkili amaçlardandır.

Erişilebilir ve temiz enerji amacıyla yer alan daha temiz fosil yakıt kullanımına ve üretimine dair teknolojik alan yatırımı teşviki günümüzün en büyük tehditlerinden birine işaret etmektedir. Sera etkisi yapan gazların %60'ı iklim krizinin ana unsurlarından biri olan enerji üretiminden kaynaklanmaktadır. Senelerdir doğalgaz, petrol ve kömür gibi fosil yakıtlar elektrik üretiminin ana kaynakları olup sera gazı salınımına yol açmış ve hem insanlar hem de çevre için büyük tehlike arz etmeye başlamıştır. Bu nedenle ülkeler daha temiz ve erişilebilir enerji üreterek ekosistemi korumaya çalışmalıdır. İş dünyası hidroelektrik kaynaklarını kullanarak bu konuda destek olmalıdır (Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar, 2016).

Sorumlu üretim ve tüketim amacı düşünüldüğünde ise plastik poşet kullanımını en aza indirmek, gereksiz yere kâğıt kullanımını azaltmak, tek kullanımlık plastik tabak ve bardak gibi materyalleri kullanmamak gibi günlük hayatımızda kolaylıkla uygulanabilecek eylemler aklımıza gelmektedir.

Bununla birlikte karbondioksit salınımının beşte biri evlerimizde gerçekleşen faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Örneğin dünyada herkes tasarruflu ampul kullansa yılda 120 milyar dolarlık tasarruf sağlanacaktır. Küresel ısınma, deniz kirliliği gibi büyük problemlere yol açan faaliyetleri, bu amaç doğrultusunda engelleyici düzenlemeler yapılmalıdır (Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar, 2016).

13. amaç olan iklim eylemi altında yer alan 6 hedef tamamıyla iklim krizine yönelik problemlerle mücadele etmek için oluşturulmuştur. Ne yazık ki insani faaliyetlerden kaynaklanan iklim değişikliği Dünya'nın

geleceğini tehdit etmektedir. En çok korunmaya muhtaç çocukları, yoksulları, yaşlıları ve kadınları etkileyen iklim değişikliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri etkilemektedir. Eğer önleme amaçlı bir şeyler yapılmazsa şu anda da yaşanan su ve gıda sıkıntısının daha da artmasına yol açabilecektir. 2017 yılında Dünya, Paris İklim Sözleşmesi'ni kabul ederek bu bağlamda en önemli adımı atmıştır. Pek çok şirket ve yatırımcı da 2014 New York İklim Zirvesi kararlarınca daha az salınım yapan teknolojilere yönelmektedir (Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar, 2016).

Hem karadaki hayatı dolayısıyla karasal ekosistemi hem de sudaki hayatı yani denizleri ve deniz kaynaklarını korumak yine iklim krizinin neden olduğu sorunları önlemek maksadıyla oluşturulan sürdürülebilir kalkınma amaçlarındandır. Bu kapsamda ormansızlaşmanın durdurulması, çölleşme ile mücadele 12 hedef içeren karadaki yaşam ve deniz kirliliğinin azaltılması, okyanus asitlenmesinin azaltılması gibi 10 hedeften oluşan sudaki yaşam adlı amaçlar iklim krizinin neden olduğu derin yaralarla mücadele etmeyi hedefleyen amaçlardır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENDEKSLERİ

Sürdürülebilir kalkınmayı rakamsal olarak ifade etmek maksadıyla hem ulusal hem de uluslararası pek çok endeks geliştirilmiştir. Bu endeksler çevresel, sosyal ve ekonomik alanlarda sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek amacı ile bu alanlara özgü değişkenlerce tanımlanmaktadır. Gerçek ilerleme göstergesi, ekolojik ayak izi endeksi, çevresel sürdürülebilirlik endeksi, çevresel performans endeksi, beşeri kalkınma endeksi bu endekslerden bazılarıdır (Ay, 2017, s. 93). Sürdürülebilir

kalkınma amaçlarının tamamını kullanarak hazırlanan endeks ise sürdürülebilir kalkınma hedefleri endeksi (SKH endeksi: Sustainable Development Goal Index-SDG index) olarak adlandırılmaktadır.

Çalışmanın bir sonraki alt bölümünde SKH endeksinin Türkiye'ye ait değerleri incelenerek, bu endeks bağlamında Türkiye'nin iklim krizindeki boyutu ele alınacaktır.

2.1. Türkiye için Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi

Tıpkı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de iklim krizi ile mücadele etme kapsamında çalışmalar hem devlet hem de piyasa temelinde gerçekleşmektedir. Devlet bir takım yasalar, planlamalar ve yatırımlar ile bunu gerçekleştirirken piyasa çeşitli yatırımlar ve düzenlemelerle iş birliği içerisinde bu sorun ile baş etmeye çalışmaktadır. Ancak hem devletin hem de piyasanın görünürdeki çabaları, mevcut krizi derinleştirmekten öteye gidememektedir.

1990'lı yıllara gelindikçe artık ülkemizde de çevre ile ilgili konularda bilinçlenilmeye başlanmıştır. Ancak hala ülkemizde çevre ile ilgili konulara yönelik uygulamalarda eksiklikler vardır. Bu nedenle de yasalar üzerinde Avrupa Birliği'nin yönergelerince düzenlemeler yapılmaktadır. Ülkemizin iklim krizine yönelik çevre ile ilgili konularda başarılı olduğu durumlar da söz konusudur. Örneğin, Türkiye ozon tabakasını incelten maddelere ilişkin bir protokol olan Montreal Protokolü'nün beşinci maddesinde ifade edilen kloroflorokarbonların (CFCs) kullanımını bu anlaşmaya taraf olan pek çok ülkeden önce

durdurarak 1997 yılında UNDP'den özel başarı ödülü almıştır (Binyıl Kalkınma Hedefleri, 2015).

Ülkeler sürdürülebilir kalkınma bağlamında hem iklim krizi hem de birçok temel sorunla mücadele kapsamında endeksler hesaplamaya başlamıştır. SKH endeksi SKA'yı ilerletmek adına 2012 yılında BM tarafından kurulan ve kar amacı gütmeyen BM Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı adlı kuruluş öncülüğünde oluşturulmuş bir endekstir. Endeks skoru 0-100 arasında değer almakta olup endeksin 0 değerine yakın olması o ülkenin SKA'yı gerçekleştirmede kötü, 100 değerine yakın olması ise iyi olduğunu ifade etmektedir. SKA'ya ait 17 adet amaç SKH endeksinin 17 adet alt boyutunu oluşturmaktadır. Bu amaçlar endekste hedef skoru olarak adlandırılmaktadır. Hem endeks skoru, hem 17 hedef skoru hem de 17 bölgesel hedef skoru verileri yıllık olarak açıklanmaktadır. Ayrıca farklı renklendirmeler ve oklar yardımıyla da skorların yıllık değişimleri görselleştirilerek ifade edilmektedir.

Bu çalışmada SKH endeks değerleri ve endeksin iklim ile ilgili alt boyut skorları Türkiye için ele alınmıştır. SKA 2016 yılında belirlendiğinden SKH endeksinin alt boyutlarına ait skorların oluşturulması 2017 yılında gerçekleşmiştir. Bundan dolayı çalışmanın dönemi 2017-2021 olarak belirlenmiştir. Endeksin iklim ile ilgili alt boyutları erişilebilir ve temiz enerji (SKH 7), sorumlu üretim ve tüketim (SKH 12), iklim eylemi (SKH 13), sudaki yaşam (SKH 14) ve karasal yaşam (SKH 15) olarak tespit edilmiştir. Alt boyutların altında da göstergeler mevcuttur. Alt boyut skor değerleri ilgili göstergelere göre hesaplanmaktadır. Ancak

göstergelere ait veriler her yıl üretilmemekte, o yılın endeks değeri hesaplamasında alınmış olan mevcut yıl skorların açıklandığı raporlarda belirtilmektedir. Eğer skorun hangi yılın verisi kullanılarak oluşturulduğu endekse ait raporlarda belirtilmişse tabloda parantez içerisinde ilgili yıl gösterilmektedir.

Türkiye'nin SKH endeks skorları ve ülkeler arasındaki sıralaması Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Endekse ait Değerler

	2017	2018	2019	2020	2021
SKH endeks	68,5	66	68,5	70,3	70,4
Sıra	67	79	79	70	70

Tablo 1 incelendiğinde, ülkemizin endeks değerinin 2021 yılına gelindiğinde artış gösterdiği yani Türkiye'nin SKA'yı gerçekleştirmede iyiye gittiği görülmektedir. Ancak endeks değeri artış gösterse de diğer ülkelerle kıyaslamak için sıralamaya bakıldığında son iki yılda düşüş olduğu gözlenmektedir. 2021 yılında Türkiye, 165 ülke içinde 70. sırada yer almaktadır. Endeks değerlerinin hesaplandığı ülke sayıları yıllar itibariyle birbirinden farklılık göstermektedir. 2017 yılında endeks 157 ülke için hesaplanırken, 2018'de 156, 2019'da 162, 2020'de ise 166 ülke için hesaplanmıştır. Sıralamada düşüş görülmesi toplam ülke sayısındaki artıştan kaynaklanmış olabilmektedir. Dolayısıyla bunun bir düşüş olarak ifade edilmesi pek uygun olmamaktadır. Endeks skorundaki artışlar amaçları gerçekleştirmede adım adım iyiye gidilmesi olarak yorumlanabilmektedir.

Endekse ait amaçlar ve bu amaçların altındaki hedefler için ülkemize ait değerler ayrıca tablolar halinde sunulmuştur. 7. amaç olan erişilebilir ve temiz enerjiye ait skor değeri ve bu amacın altında iklim krizini etkileyecek olan karbondioksit (CO₂) emisyon değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Erişilebilir ve Temiz Enerji Boyutuna ait Değerler

	2017	2018	2019	2020	2021
SKH 7	85,7	80,8	89,16	88,66	89,161
CO₂ emisyonu (MtCO₂/TWh)	1,3	1,3	1,3	1,3 (2017)	1,3 (2019)

Tablo 2’deki değerlere bakıldığında, Türkiye erişilebilir ve temiz enerji amacıyla 2018 yılında bir önceki yıla göre düşüş göstermiş olsa da durumu bir sonraki yıl toparlamış ve iyiye gitme rantını son 3 yılda korumuştur. Ancak ülkemize ait CO₂ emisyonu değeri çok da iyi durumda değildir. Bu değerle İtalya, Almanya, Japonya ve Fransa gibi ülkelerin gerisinde kalmış durumdayız.

Sera gazı emisyonlarında en büyük paya sahip olan CO₂ ülkemizde en fazla enerji sektöründe açığa çıkmaktadır. Özellikle kömür kullanımı sonucu çok yüksek miktarda oluşan karbon salınımının azaltılmaya çalışılmasına yönelik politikalar uygulanması ile yeşil bir büyüme sağlamamız ülkemizin yararına olacaktır.

SKH endeksinde yer alan 12. amaç olan sorumlu üretim ve tüketim amacına ait skor değeri ve bu amacın altındaki hedefler ise 3. tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Sorumlu Üretim ve Tüketim Boyutuna ait Değerler

Gösterge	2017	2018	2019	2020	2021
SKH 12	68,6	71,1	73,76	81,46	79,8108
Elektronik atık (kg/kişi)	6,5	6,5	7,9	7,9 (2016)	10,2 (2019)
Üretime dayalı SO₂ emisyonu (kg/kişi)	22,4	22,4	22,4	28,7 (2012)	28,7 (2012)
İthalatta yer alan SO₂ emisyonu (kg/kişi)	3,1	3,1	3,1	2,7 (2012)	2,7 (2012)
Üretime dayalı azot emisyonları (kg/kişi)	25,2	25,2	25,2	25,5 (2010)	25,5 (2010)
İthalata dayalı azot emisyonu (kg/kişi)	35,2	35,2	35,2	1,7 (2010)	1,7 (2010)
Geri dönüştürülmemiş kentsel katı atık (kg/kişi/gün)	1,8	1,6	1,1	1,0 (2018)	1,0 (2018)

Tablo 3 incelendiğinde, 2021 yılında ilgili amaca ait alt endeks değeri biraz düşüş göstermiş olsa da o yıla kadar sürekli bir artış gözlenmiştir. Elektronik atık miktarı her yıl ne yazık ki artmış ve son yıl artış miktarı çok fazla olmuştur. Bununla birlikte üretime dayalı kükürdioksit (SO₂) emisyonu artarken ithalattaki SO₂ emisyonu ise azalmıştır. Geri dönüştürülmemiş kentsel atık miktarlarında da azalış söz konusudur. Ayrıca fazla kullanımı çevreye ve insan sağlığına zararlı olan azot emisyonundaki büyük orandaki düşüş sorumlu üretim ve tüketim boyutunda genel anlamda güzel adımlar attığımızı göstermektedir.

İklim eylemi amacı 13. amaç olup buna ait skor değeri ve bu boyutun altındaki göstergelere ait değerler 4. tabloda sunulmuştur.

Tablo 4: İklim Eylemi Boyutuna ait Değerler

Gösterge	2017	2018	2019	2020	2021
SKH 13	82,9	86,8	89,86	88,85	86,9677
Fosil yakıt yanması ve çimento üretiminden kaynaklanan CO₂ emisyonları (tCO₂/kişi)	4,2	4,5	4,2	4,4 (2017)	4,9 (2019)
İthalatta yer alan CO₂ emisyonu (tCO₂/kişi)	0,7	0,7	0,7	0,5 (2015)	0,5 (2015)
Fosil yakıt ihracatında yer alan CO₂ emisyonları (kg/kişi)	0	2,8	3,2	3,0 (2018)	2,0 (2019)
EUR60/tCO₂'de Karbon Fiyatlandırma Puanı (%)	8,1	8,1	8,1	8,1 (2016)	23,6 (2018)

Tablo 4'teki değerlere bakıldığında, iklim eylemindeki tüm maddelerin karbon ile alakalı olduğu görülmektedir. İklim krizinde büyük rol oynayan karbon emisyonunda ithalat ve fosil yakıt ihracatı açısından iyileşme olmasına rağmen fosil yakıt yanması ve çimento üretiminden kaynaklanan emisyonda artış görülmektedir. Bununla birlikte karbon fiyatlandırmasında son yılda çok yüksek oranda artış yaşanmıştır. Yüksek düzeydeki karbon fiyatlandırmalarıyla iklim eylemi kapsamında hedeflere yönelik başarı sağlamak ve bu doğrultuda sürdürülebilir büyümeyi sağlamak istenilen durumlardır.

Tablo 5 ise sudaki yaşam amacı ve bu amacın altındaki hedef skorlarını içermektedir. Sudaki yaşam boyutunda yer alan alt göstergeler yıllar itibariyle değişiklik göstermiştir. Tablo oluşturulurken son yıl olan 2021 yılında hesaplamada kullanılan göstergeler dikkate alınmıştır. Önceki yıllarda bu göstergelerin yer almaması durumunda ilgili alan boş bırakılmıştır.

Tablo 5: Sudaki Yaşam Boyutuna ait Değerler

Gösterge	2017	2018	2019	2020	2021
SKH 14	47,2	36,9	27,41	45,89	51,9982
Biyçeşitlilik için önemli olan deniz alanlarında korunan ortalama alan (%)	4,6	4,6	4,3	4,1 (2018)	3,8 (2019)
Okyanus Sağlığı Endeksi: Temiz Sular puanı	50,4	50,4	50,0	50,5 (2019)	50,5 (2020)
Aşırı kullanılmış veya çökmüş stoklardan yakalanan balıklar (toplam avın yüzdesi)	20,8	79,7	79,7	61,6 (2014)	61,6 (2014)
Trol veya dip tarama ile yakalanan balıklar (%)	-	33,8	33,8	33,8 (2014)	23,2 (2016)
Yakalanan ve daha sonra atılan balıklar (%)	-	-	-	-	5,8 (2016)
İthalatta vücut bulan deniz biyçeşitliliği tehditleri (milyon nüfus başına)	-	-	-	0,0 (2018)	0,0 (2018)

SKH 14 değerinin her geçen yıl artış gösterdiği ve bundan ötürü ilgili amaçta ülkemizin iyiye gittiği yani hedeflere yakınsadığı 5. tablodan anlaşılmaktadır. Ayrıca temiz sularımız artmış ve yakalanan balık yüzdeleri azalmıştır. Tüm alt boyutlar endeks skorunun artış trendini desteklemektedir.

İklim krizini etkileyen son amaç ise karasal yaşam olup skor değerleri ve ilgili amaca ait hedeflerin skor değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Karasal Yaşam ait Değerler

Gösterge	2017	2018	2019	2020	2021
SKH 15	48	36,9	53,27	52,81	53,2594
Biyçeşitlilik için önemli olan karasal alanlarda korunan ortalama alan (%)	2,3	2,3	2,3	2,5 (2018)	2,3 (2019)
Biyolojik çeşitlilik için önemli olan tatlı su alanlarında korunan ortalama alan (%)	4,1	4,1	4,1	4,4 (2018)	4,3 (2019)
Türlerin hayatta kalmasının Kırmızı Liste İndeksi	0,9	0,9	0,9	0,9 (2019)	0,9 (2020)
Kalıcı ormansızlaşma (orman alanının yüzdesi, 5 yıllık ortalama)	3,3	3,9	0,0	0,0 (2018)	0,0 (2018)
İthalatta somutlaşan karasal ve tatlı su biyçeşitlilik tehditleri (milyon nüfus başına)	0,2	1,5	1,5	0,7 (2018)	0,7 (2018)

6. tablodaki değerlere bakıldığında, 2018 yılında SKH 15 skoruna ait değer azaldığı ancak bir sonraki yıl bu durumun iyileşme eğilimine geçerek Türkiye'nin skor değerini yükselttiği görülmektedir. Son üç yılda da bu trend korunmuştur. Biyçeşitlilik tehditlerinin yüksek oranda azalması bu hedefte de istenilen amaçlara ulaşmada doğru şekilde gidildiğinin göstergesidir. Ancak kalıcı ormansızlaşmayı sağlamada düşüş yaşanmış, orman alanlarının miktarında azalış olmuştur.

3. İKLİM KRİZİ İLE MÜCADELEDE PİYASA VE DEVLET

Şüphesiz ki iklim krizi bugün uluslararası öneme sahip bir sorun olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri tehdit etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında bu krize yönelik çözüm arayışlarında ise piyasa ve devlet tutumunun birbirini besler nitelikte paralellik gösterdiği gözlenmektedir.

İklim krizi ülkeler için ciddi boyutlarda sosyal ve ekonomik maliyetler oluşturmaktadır. Bu maliyetlerin temelinde kapitalist ekonomik sistem anlayışını ifade eden piyasa ekonomisi ve sanayi devrimi vardır. Piyasa ekonomisinin daha çok kazanç ve kar odaklı olması, doğal kaynakların kar elde etme aracına dönüşmesini kaçınılmaz kılmış; daha çok sermaye birikiminin sağlanması için doğa ve atmosferin kirlenmesine izin verilmiştir. Atmosfere karbondioksit salınımının hızla artmaya başladığı sanayi devrimi süreci ve sonrasında kapitalist ekonomik sistemin beraberinde getirdiği piyasa ekonomisi anlayışı, iklim krizine yönelik alınan tedbirleri etkisiz kılmaktadır. Bu noktada piyasa ekonomisinin daha çok kar elde etme odaklı ekonomik büyüme anlayışı, sürdürülebilir kalkınma kavramının da tam olarak gerçekleşmesini engellemektedir. Çünkü sürdürülebilir kalkınma için toplam sermayenin eksilmeden sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Oysa doğal kaynakların yenilenemez oluşu ve üretim sistemi içerisinde kullanılmaları sonucunda geri döndürülemeyecek boyutta azalması, sürdürülebilir kalkınma ile doğal kaynakların birlikte var olmalarını güçleştirmektedir. Özetle, iklim krizinin temelinde piyasayı temsil eden kapitalist ekonomik sistem yatmaktadır. Bu sistemin

yapısal işleyişi, iklim krizine neden olan doğanın savurganca kullanılmasına, yenilenemeyen kaynakların hızla tüketilmesine, her geçen gün atmosfere daha çok zehirli gazın salınmasına yol açarak sürdürülebilir kalkınma adına alınan önlemleri etkisiz hale getirmektedir. (Satır ve Reyhan, 2013; Altıok, 2014; Karakuş Kaçmaz ve Özaydın, 2019).

İklim krizi karşısında devletin tarafı ise daha çok üretim anlayışı ve daha çok kar elde etme anlayışına sahip piyasadan yanadır. Bu noktada devlet ekonomik büyümeyi doğal kaynaklara tercih etmekte; piyasa ise kendi çıkarlarını korumak adına çeşitli yasa ve anlaşmalarla devleti istediği konuma getirmektedir (Güneş, 2019). Oysa iklim krizinin sürdürülebilir kalkınma temelinde çözümlenebilmesi için devletin tutumu, piyasa çıkarlarına hizmet etmekten ziyade sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu kurumsal yapılar, kanunlar, sosyal ve ekonomik politikalar oluşturulması yönünde olmalıdır (Tan Gülcan, 2018). Bu noktada devletlerin birlikte ve ortak hareket etmesi gerekmektedir. Ancak ülkelerin gelişmişlik seviyelerindeki farklılıklar, devletlerin iklim krizine yönelik ortak bir tutum oluşturmasını engellemektedir. Zira az gelişmiş ülkelerin hızlı büyüme telaşı ile gelişmiş ülkeleri yakalama çabası ve gelişmiş ülkelerin karbondioksit salınımlarını azaltmak adına üretimlerinin çeşitli evrelerini az gelişmiş ülkelere kaydırmaları, hem iklim krizi sorununu derinleştirmekte hem de devletlerin ortak bir tutum sergilemelerini zorlaştırmaktadır (Satır ve Reyhan, 2013; Çakır, 2012). Bu durum beraberinde, az gelişmiş

ülkelerin büyümek isterken daha da yoksullaşmasını getirmektedir (Altınok vd., 2015).

Sonuç olarak devlet ve piyasanın birbirini besler nitelikteki tutumları iklim krizine karşı uluslararası girişimlerin de yetersiz kalmasına ve mevcut krizin derinleşmekten öteye gidememesine yol açmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınma ve iklim krizi incelenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında iklim krizine yönelik genel anlamda devletin ve piyasanın tutumu araştırılmış, iklim krizi ile mücadelede hedeflenenler incelenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye'nin 2017-2021 dönemi arasındaki durumu SKH endeksi açısından ele alınmıştır.

Tüm dünyanın mücadele içinde olduğu iklim krizi ülkemizin de baş etmeye çalıştığı büyük krizlerden biridir. BM, iklim krizini kalkınma açısından en büyük tehdit olarak ilan etmiştir. İklim değişikliği sonucunda olumsuz hava olaylarındaki artış tüm ekosistemi büyük bir risk altında bırakmaktadır. Okyanusa atılan plastik maddelerin bu şekilde giderse 2050 yılında okyanuslardaki balık miktarını geçeceği tahmin edilmektedir. Denizlerde yaşayan canlıların mikroplastikleri yemesi ve insanların bu balıkları tüketmesi sonucu kanser, düşük doğum ağırlığı, şeker hastalığı gibi pek çok sağlık sorunu yaşanmaktadır. Enerji konusu düşünüldüğünde de bizim atacağımız küçük bir adım olan tasarruflu ampul kullanımı doğa için büyük bir yarar sağlayacaktır. Eğer herkes enerji tasarruflu lamba kullansa Dünya

genelinde bir yılda 120 milyar dolarlık tasarruf sağlanacağı öngörülmektedir (Wikipedia, 2021).

Özellikle iklim krizi hususunda büyük bir paya sahip olan karbon emisyonu hem insan hem hayvan sağlığını etkilemekte; bununla birlikte çevreye de büyük zarar vermektedir. SKH endeksine göre Türkiye'ye ait veriler incelendiğinde erişilebilir ve temiz enerji açısından ne kötü ne de iyi durumda olduğumuz söylenebilmektedir. İklim eylemi açısından bakıldığında da tıpkı enerji de olduğu gibi karbon emisyonu ile alakalı değerlerden ötürü ülkemizin hedeflerini gerçekleştirmede daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği söylenebilmektedir. Özellikle kömürden kaynaklı açığa çıkan karbon emisyonunu azaltmak için enerji sektörüne büyük görev düşmektedir.

Sorumlu üretim ve tüketim kısmındaki veriler incelendiğinde ise teknoloji çağının getirdiği bir durum olan kişi başına düşen elektronik atık miktarında son yılda büyük bir artış gözlenmiştir. Elektronik atıklarının çöp olmadığı, geri dönüştürülebilir madde olduğu konusunda bilinçlendirme çalışmalarının yapılması gereklilik arz etmektedir. Örneğin Ankara merkezli Evreka, akıllı atık toplama yönetim sistemidir. Bazı kamu kurumları da çeşitli zamanlarda kampanyalar düzenleyerek halka çağrıda bulunmaktadır. Ancak bu konudaki bilinç düzeyimiz henüz pek olgunlaşmamıştır. Kamusal bilinçlendirme çalışmaları ve projelerin uygulanması durumları arttırılmalıdır. Tıpkı karbondioksit emisyonunda olduğu gibi üretim kaynaklı kükürtdioksit emisyonunda da artış yaşanmıştır. Enerji

sektörünün bu doğrultuda yeşil büyüme/yeşil ekonomi için çalışmalar yapması gerekmektedir.

Karasal yaşam ve sudaki yaşam ile ilgili veriler incelendiğinde, yanlış avlanma konusunda bilinçlenmeye başladığımız görülmektedir. Hem karasal hem de tatlı sudaki biyoçeşitlilik tehditlerini azalttığımız da anlaşılmaktadır. Tabii ki istenilen hedeflere ulaşabilmek için önümüzdeki zaman diliminde de uğraşların sürdürülerek bu trendi korumamız gerektiği aşikârdır. Ne yazık ki orman alanlarımız açısından durum pek de iyi değildir. Özellikle son iki yılda orman alanlarımızın yüzdesinde büyük bir azalma söz konusudur. Ülkemizde son yıllarda çok fazla görülen orman yangınları neticesinde yaşanan bu durum insanımız çevreye verdiği zararın bir boyutudur. Ayrıca küresel ısınma bu tatsız durumları da tetiklemektedir. İklim krizi neticesinde oksijen kaynağımız olan orman alanlarının azalışını yeniden artışa çevirmek için tüm insanlara büyük görev düşmektedir. Hem ağaçlandırma çalışmaları artmalı hem de orman yangınlarının yaşanmaması adına bilinçlenme düzeyimiz artmalıdır.

İklim krizinin giderek artan küresel etkilerine yönelik piyasa ve devletin yaklaşımına baktığımızda ise, somut adımların atılmasında geç kalındığını gözlemlemekteyiz. Gelişmiş ülkeler iklim krizinin başat unsuru olan atmosfere salınan karbondioksitin büyük çoğunluğundan sorumlu ülkelerdir. Bununla birlikte bu ülkeler iklim krizinin yarattığı olumsuz etkileri önlemek adına somut adımları atmakta da çekimser kalmaktadırlar. Bu ülkelerin kapitalist üretim sisteminin doğası gereği daha çok üretim yapıp daha çok kar elde etmek ve ekonomik anlamda

daha çok büyüme adına gerçekleştirdikleri eylemlerin iklim krizini daha da derinleştirdiğinin ve sürdürülebilir kalkınma anlayışının da tamamen göz ardı edildiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

Gelişmiş kuzey ülkelerinin iklim krizine neden olan fosil kaynakları üretilip ihraç etmesi ve beraberinde ekonomik çıkarlarını arttırmasına karşın; varlıklarını sürdürebilmek adına bu fosil kaynaklara bağımlı olan gelişmekte olan güney ülkeleri iklim krizinden en çok etkilenen taraf olmaktadır. Bu noktada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iklim krizi sorununa yaklaşımları da farklılaşmaktadır. Örneğin Kanada, Japonya ve Rusya gibi gelişmiş ülkelerin 2012 yılı sonrasında Kyoto Protokolüne ilişkin yeni hedefler belirlememeleri; ABD'nin bu protokole ilişkin çekimser tavrı ve Paris İklim Sözleşmesinden önce çekilip sonra antlaşmaya yeniden dahil olması; Çin ve Hindistan'ın işbirliği içinde hareket etmesi, birçok gelişmekte olan ülkenin belirsiz tavrı, çözüme ilişkin somut adımlar atılmasını engellemektedir. (Erdoğan, 2018).

Özetle sürdürülebilir kalkınma bağlamında iklim krizinin çözümüne yönelik, piyasa aktörlerinin ve devletlerin ekonomik büyümeyi ikinci plana alarak, öncelikle iklim krizinin derinleşmesine neden olan doğal kaynakların hızla tüketilmesinin ve çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik “ortak hareket” etmeleri gerekmektedir. Aksi halde hem sürdürülebilir kalkınma gerçekleşmeyecek hem de iklim krizi daha da derinleşerek, önlenemez boyutlara ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Altıok, M. (2014). Ekolojik kriz, kapitalist birikimin sürdürülebilirliği, gelecek ve ütopya. İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 1(1), 81-98.
- Altınok, S., Fırat, E. ve Soyu, E. (2015). Küresel iklim değişikliği sorununun çözümü için yeni bir sürdürülebilir kalkınma anlayışı. International Conference on Eurasian Economies, 620-627.
- Ay, S. (2017). Sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek: Türkiye üzerine bir değerlendirme. PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 13(1), 85-100.
- Başoğlu, A. (2014). Küresel iklim değişikliğinin ekonomik etkileri. Sosyal Bilimler Dergisi, 175-196.
- Belis, D., Joffe, P., Kerremans, B. ve Qi, Y. (2015). China, the United States and the European Union: Multiple bilateralism and prospects for a new climate change diplomacy. CCLR, 3, 203-218.
- Binyıl Kalkınma Hedefleri. (2015). *UNDP Türkiye* içinde. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview/millennium-development-goals.html> Erişim Tarihi: 15.11.2021.
- Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu. (2010). http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf Erişim Tarihi: 16.11.2021.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2021, 31 Ekim). *Wikipedia* içinde. https://tr.wikipedia.org/wiki/Birle%C5%9Fmi%C5%9F_Milletler_Kalk%C4%B1nma_Program%C4%B1 Erişim Tarihi: 15.11.2021.
- Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri (2021, 5 Mart). *Wikipedia* içinde. https://tr.wikipedia.org/wiki/Birle%C5%9Fmi%C5%9F_Milletler_Biny%C4%B1l_Kalk%C4%B1nma_Hedefleri Erişim Tarihi: 15.11.2021.
- Canpolat Bıçakçı, S. (2019). <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/66244/%C4%B0klim%20de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Finin%20ekonomi%20politici%C4%9Fi%20ve%20T%C3%BCrkiye.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim tarihi 10.11.2021.

- Çilingir, S. (2020). Küresel iklim krizi ve yönetimi: Pandemi sonrası dünyada sera gazı emisyon rejimi. E. Uzgören & D. A. Açar (Ed.) Küreselleşmenin krizi: Pandemi ve uluslararası siyaset içinde (s. 165-199). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demirbaş, M. ve Aydın, R. (2020). 21.Yüzyılın en büyük tehdidi: Küresel iklim değişikliği. *Ecological Life Science (NWSAELS)*, 15(4), 163-179.
- Dulupçu, A. (2010). Sürdürülebilir kalkınma politikasına yönelik gelişmeler, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://sosyalbilimler.sdu.edu.tr/PDF/yil2_sayi4_08.pdf Erişim Tarihi: 13.11.2021
- Erdoğan, S. (2018). İklim değişikliğine karşı verilen mücadele ve Avrupa Birliği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 703-718.
- Güneş, S. (2019). Devleti geri çağırmak (mı)? <http://yenie.net/devleti-geri-cagirmak-mi/> Erişim Tarihi: 04.11.2021
- Howarth, C., Bryant, P., Corner, A., Fankhauser, S., Gouldson, A., Whitmarsh, L., ve Willis, R. (2020). Building a social mandate for climate action: Lessons from COVID-19. *Environmental and Resource Economics*, 76, 1107-1115.
- Karakuş Kaçmaz, F. ve Özaydın, M. M. (2019). Sosyal politika disiplini bağlamında küresel iklim değişikliği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 10(2), 96-128.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 19-33.
- Külünk, İ. (2018). Türkiye’de ekonomik büyüme ve karbon salınımı ilişkisi: Engle-Granger eşbütünleşme analizi (1960-2013). *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 193-205.
- Satır, A. ve Reyhan, H. (2013). Küresel iklim değişikliği sorununa çözüm için nasıl bir sürdürülebilir kalkınma anlayışına ihtiyacımız var?, *International Conference on Eurasian Economies*, 961-969.
- SDG Index and Dashboards 2017. (2017). <https://www.sdgindex.org/reports/sdg-index-and-dashboards-2017/> Erişim Tarihi: 10.11.2021
- SDG Index and Dashboards 2018. (2018). <https://www.sdgindex.org/reports/sdg-index-and-dashboards-2018/> Erişim Tarihi: 10.11.2021

- 8 Binyıl Kalkınma Hedefi. (2015). *UNDP Türkiye* içinde. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview/overview/mdg2.html> Erişim Tarihi: 15.11.2021.
- Seydioğulları, H. S. (2013). Sürdürülebilir kalkınma için yenilenebilir enerji. *Planlama Dergisi*, 23(1), 19-25.
- Strielkowski, W., Lisin, E. ve Gryshova, I. (2016). Climate policy of the European Union: What to expect from the Paris Agreement? *Romanian Journal of European Affairs*, 16(4), 68-77.
- Sustainable Development Report 2019. (2019). <https://www.sdindex.org/reports/sustainable-development-report-2019/> Erişim Tarihi: 10.11.2021
- Sustainable Development Report 2020. (2020). <https://www.sdindex.org/reports/sustainable-development-report-2020/> Erişim Tarihi: 10.11.2021
- Sustainable Development Report 2021. (2021). <https://www.sdindex.org/reports/sustainable-development-report-2021/> Erişim Tarihi: 10.11.2021
- Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. (2016). *UNDP Türkiye* içinde. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> Erişim Tarihi: 16.11.2021.
- Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar. (2016). <https://www.kureselamaclar.org/> Erişim Tarihi: 15.11.2021.
- Tan Gülcan, D. (2018). Ekolojik kriz karşısında devletin rolü üzerine ideolojik bir tartışma. *Uluslararası İlişkiler*, 15(59), 49-63.
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- United Nations. (1992). United Nations Framework Convention On Climate Change, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf Erişim Tarihi: 15.11.2021.
- United Nations. (2021). United Nations Framework Convention on Climate Changes, (2021). Kyoto protocol. http://unfccc.int/kyoto_proto-col/items/2830.php Erişim Tarihi: 15.11.2021.

United Nations Documents. (1987). Gathering a body of global agreements, development and international co-operation: environment report of the world commission on environment and development, note by the secretary-general, our common future, distr: General 4 August 1987, A/42/427, <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm> Erişim tarihi: 15.11.2021.

Publishing House

ISBN: 978-625-8061-51-2